

ВІРА Й КУЛЬТУРА

diasporiana.org.ua

Ч. 4

1982

No. 4

ВІРА Й КУЛЬТУРА
ж у р н а л
Богословського Товариства
ім. Митрополита Іларіона

FAITH AND CULTURE
Journal of the
Metropolitan Ilarion
Theological Society

METROPOLITAN ILARION THEOLOGICAL SOCIETY
ST. ANDREW'S COLLEGE IN WINNIPEG
(UNIVERSITY OF MANITOBA)
475 Dysart Road
Winnipeg, Manitoba, Canada R3T 2M7

Редактор: *Прот. Степан Ярмусь*
Помічник: *Теодора Гавришшин*

Editor: *Rev. Dr. Stephan Jarmus*
Asst.: *Theodora Hawrysyshyn*

Думки й погляди висловлені в статтях і рецензіях, що публікуються в журналі ВІРА Й КУЛЬТУРА, — являються поглядами їх авторів, а не конче Бог. Товариства.

Ideas and opinions expressed in articles and reviews, appearing in FAITH & CULTURE, are those of the authors and not necessarily those of the Theological Society.

Ч. 4

1982

№. 4

ЗМІСТ — CONTENTS

Митр. Іларіон — Великий Світильник..., Митр. Андрей	3
Від Редакції	5
Світлина бл. п. Митр. Іларіона	7
Пам'яті Митрополита Іларіона, Григорій Удод	9
Людина, Митр. Іларіон	12
Хрещення Українського Народу, Проф. І. Огієнко	13
Видатний український мовознавець, Іраїда Герус-Тарнавецька	57
Чин ученого, Іван Коровицький	65
Розумна людина, Митр. Іларіон	96
Справа кандидатури Вл. Іларіона на Митр. Київ., Ю. Мулик-Луцик	97
До 20-річчя нового перекладу Біблії на укр. мову, М. Подворняк	117
Світлина Митр. Іларіона	119
Дух Господній у людині, Митр. Іларіон	126
Ранні намагання Української Церкви до незалежності, С. Герус	127
Порожня людина, Митр. Іларіон	134

Митрополит Іларіон і Духовенство, Іван Стус	135
Митрополит Іларіон і волиняни, М. Подворняк	145
Світлина Митр. Іларіона з волинянами	147
В людині Господь пробуває, Митр. Іларіон	152
Людина у світогляді й ідеології Митр. Іларіона, С. Ярмусь	153
Religion in the Life of Ivan Ohienko, Oksana Ashdown	163
Metr. Ilarion signs agreement	166
Людина, Митр. Іларіон	174
Ivan Ohienko As Bookman and Book Collector, Edward Kasinec	175
"My Ideology," Metropolitan Ilarion	187
Metr. Ilarion celebrates the Divine Liturgy	189
Let Us Create the Home Church, Metropolitan Ilarion	194
To Serve the People Is to Serve God, Metropolitan Ilarion	198
Людина без віри, Митр. Іларіон	216
Book Reviews:	
Pre-Christian Beliefs of Ukrainian People, Ihor G. Kutash	217
Service to People is Service to God, Alexander Melnyk	219
A Book of Our Survival Outside Ukraine, A. Teterenko	221
Interview with Andrew Teterenko, David Thirlwall	223
Із хроніки Колегії Св. Андрея	228
Автори й рецензенти „Віри й Культури” ч. 4	229
Фундатори „Віри й Культури” ч. 4	230
Управа й адреса Богословського Т-ва ім. Митр. Іларіона	231

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН — ВЕЛИКИЙ СВІТИЛЬНИК УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

З нагоди 100-ліття народження Блаженнішого Митрополита Іларіона та 10-ліття його в Бозі упокоєння, наша Св. Українська Греко-Православна Церква в Канаді своїми молитвами та відповідними імпрезами-академіями, які вже відбулися і будуть відбуватися до кінця цього року, виявляє глибоку любов й пошану до Нього, як першого Митрополита, як людини повної посвяти і праці на всіх ділянках державного, культурно-національного, наукового та церковно-релігійного життя.

Митрополит Іларіон — це світлий муж епохи, ідеолог Українського Народу та його Української Православної Церкви, її могутній апологет-оборонець.

Своїм усним і писаним словом — популярним і науковим — Він освітлював шлях українському народові у світлі Христових Заповітів, бо знав, що тільки в Бозі повнота життя, добробуту й щастя. „Я — дорога, і правда, й життя” (Ів. 14, 16) — сказав Христос Спаситель.

З волі Божої Він відійшов від нас у вічність, щоб наслідувати оселі небесні. Але своїми батьківськими архипастирськими настановами, своєю самовідданою любов'ю до свого українського народу та його історичної Української Православної Церкви, — Церкви Св. Ап. Андрея Первозванного, Церкви Св. Володимира Великого, як Церкви наших князів, королів і гетьманів та всього українського народу, який на своїх рідних землях свою вірність Рідній Православній Церкві стверджує кров'ю своїх численних мучеників, — Він, Блаженніший Митрополит Іларіон, є з нами. Пам'ятаймо його заповіт:

ЛЮБІТЬ СВОЮ ЦЕРКВУ!

21. VI. 1982

† Андрей, Митрополит

ВІД РЕДАКЦІЇ

З приводу 100-річчя народження і 10-річчя упокоєння сл. п. Митрополита Іларіона (1882-1972) дане 4 ч. „Віри й Культури” присвячується виключно світлій постаті Митр. Іларіона, в мирі Професора Д-ра Івана Огієнка. І з уваги на цю особливість, це число „Віри й Культури” видається більшим накладом і спільними силами Богословського Т-ва ім. Митр. Іларіона й Консисторії УГП-Церкви в Канаді.

Так „Віра й Культура” ч. 4 стає особливим фактом. І хоч не всі пляни Управи Т-ва й Редакції нашого органу увінчалися успіхами — не всі бо запрошені автори дали нам свої статті — „Віра й Культура” ч. 4 — і своїм задумом, і своїм змістом — стає тим явищем, яке започатковує об'єктивну Огієнкіяну в повному значенні цього поняття. В ній уже застосовується аналітичний підхід до мислі Митр. Іларіона і оце вперше виводиться Його в англomовний світ друкуванням статей про Нього біографічного, наукового, екклeзіологічного й ідеологічного характеру — також деякі зразки Його власної мислі — в англomовному перекладі. Тим самим „Віра й Культура” ч. 4 стає хоч скромним, але спеціальним форумом вшанування світлої пам'яті Митр. Іларіона з приводу вищеназваних Його подвійних роковин.

Безумовно, пізнання, вивчення й всестороннє оцінення Митр. Іларіона — це завдання широкої Огієнкіяни. Такої ще немає. За життя Професора Івана Огієнка, пізніше Митрополита Іларіона, про Нього сказано й написано чимало, але тоді говорилося й писалося про Нього у формі констатування Його багатогранної праці на ниві науки, культури та збудження християнської, церковної й національної свідомості. Мало-хто вникав у саму суть мислі Митр. Іларіона й аналізував її об'єктивно. І так ніхто ще не сказав, наприклад, чим Митр. Іларіон послужив більше українському народові: як науковець-філолог та культурний ідеолог, чи як Ієрарх-богослов та ідеолог християн-

сько-духовний? Того ще не можна було зробити, бо в нас немає ще потрібної на це перспективи. Це зробить майбутня Огієнкіяна.

А ми — ті, що пов'язані з Митр. Іларіоном не так раціонально, як емоційно, — чинимо тільки те, що в межах підготовки ось цього органу було нам можливим і психологічно посильним. Проте можливість зробити хоч й оце незначне на пошану нашого Великого Учителя — Митр. Іларіона, вважаємо великим привілеєм. До того, майбутня Огієнкіяна може таки не омине цього малого вкладу в неї нашого органу — „Віри й Культури” ч. 4 й потрактує його відповідно.

Редакція.

ВІД РЕДАКЦІЇ: Оцим повідомляється Достойних Читачів „Віри й Культури, що закінчення статті митроф. прот. М. Овчаренка, „Розуміння Біблії”, буде у „Вірі й Культури” ч. 5.

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН
(15.І.1882—29.ІІІ.1972)

ПАМ'ЯТІ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

(Слово „Пам'яті Митрополита Іларіона” було виголошене Головою Президії Консисторії УГПЦеркви в Канаді — Всеч. о. д-ром Г. Удодом, з нагоди 10-річчя упокоєння Митр. Іларіона, що було відзначене в неділю, 28 березня 1982, в Катедрі Пресвятої Тройці в Вінніпезі. — Редакція „Віри й Культури”)

Ось ми помолимося за спокій душі великого провідника нашого народу і нашої Церкви, бл.п. Митрополита Іларіона. Цього року сповнилось століття з дня його народження і десятиліття з дня упокоєння.

Згадуючи світлу пам'ять Митрополита Іларіона, треба перш за все підкреслити, що ми, як народ, поважно вирости в своїй свідомості, що за кілька останніх десятиліть нашої Української трагедії ми навчилися шанувати своїх визначних провідників не лише після їхньої смерти, але і в час їхнього життя.

Блаженної пам'яті Митрополит Іларіон користувався глибокою пошаною й любов'ю усіх нас, членів Української Православної Церкви в Канаді, бо для всіх нас протягом останніх двадцяти років свого життя Митрополит Іларіон був не лише Митрополитом; він був дійсним духовним провідником, духовним батьком і керманичем нашого церковного корабля в Канаді серед розбурханих хвиль життєвого моря.

Мені припала велика честь згадати духовний образ Митрополита Іларіона, згадкою його найважливіших думок та ідей, які керували всією його діяльністю як Митрополита Української Православної Церкви в Канаді та передавалися нам, його учням і послідовникам на службі своїй рідній Церкві.

Час життя Митрополита Іларіона — це час воскресіння до життя Українського Народу після століть неволі й духовного небуття. Український Народ пробуджувався до життя окраденим, — за словом Т. Шевченка, — без своєї провідної верстви, без інтелігенції і навіть без свого власного імені.

Невеликий гурток національно-свідомої молоді, яка в час відродження Української Державности стала у провіді цього відродження, не зрозуміла ваги й значення Церкви в житті народу, а зокрема значення Св. Православної Церкви в житті нашого Українського Народу. Та й не дивно, бо ж впродовж століть неволі нашого народу Церква в Україні була одним із засобів поневолення в руках поневолювачів: з однієї сторони царської Росії, а з другої — цісарської Австрії.

Молодий київський професор, Іван Огієнко, був тим одним з небагатьох, який глибоко знав і пам'ятав українську народню мудрість: „Без Бога не до порога”. Тому він вирішив усе своє життя присвятити для того, щоб повернути воскреслий до життя Український Народ в течію життя Вселенської Православної Церкви, як окремий народ, як окрему його національну Церкву в родині християнських народів, а Українському Народові повернути його віковичну рідну Церкву — Українську Православну Церкву, Церкву Св. Апостола Андрея Первозванного і Св. Рівноапостольного Князя Володимира.

Одним з головних гасел Митрополита Іларіона було гасло „Служити народові — то служити Богові”. Це гасло ми вживаємо ще й тепер при різних нагодах, але, здається, не завжди розуміємо його великого значення. Цим гаслом Митрополит Іларіон учив свою духовну паству про те саме, чого навчає нас і Св. Євангеліє, зокрема ж так яскраво висловлене Св. Євангелистом Іваном Богословом: „Як хто каже, що він любить Бога, а брата свого ненавидить, той неправдолюбець”.

Митрополит Іларіон навчав нас любити свій народ і служити йому всіма своїми — Богом даними — талантами й силами, бо це найбільш приємна служба Богові. Він учив нас постійно дивитися на Голготу, як центр усього Християнства у світі, а на наш святий Київ — як центр українського християнства. Христос-Спаситель своєю любов'ю до народу, серед якого тілом народився, є і завжди повинен бути яскравим прикладом для нас, українських православних християн, в нашій любові до Бога — Службою своєму народові.

Митрополит Іларіон, розвиваючи свою науку про служіння Богові служінням своєму народові постійно наголо-

шував, що це була повсякчасно найголовніша прикмета Української Православної Церкви від часу охрещення України у Св. Православну Віру аж до поневолення її московським деспотизмом.

Митрополит Іларіон відкрив для нас історію великих подвигів Української Православної Церкви і її великого вкладу в історію розвитку Українського Народу. Підсумовуючи цей вклад, Митрополит Іларіон виразно підкреслює: „Українська Православна Церква і Український Народ — це одне нерозривне”.

Велика духовна спадщина залишилася після Митрополита Іларіона. Ми всі, — уся наша Українська Православна Церква в Канаді живе тією спадщиною. Пройдуть ще роки і десятиліття і ця спадщина Митрополита Іларіона буде ще дорожчою для нашого народу, бо чим далі відходимо від часу його життя й діяльності — тим видніше стає, яким справді духовним велетнем був Митрополит Іларіон.

Нехай же наші сьогоднішні молитви і цих кілька слів, що ми присвятили бл. п. Владиці Іларіонові, не стануть ритуальним поминанням його пам'яті з нагоди важливих роковин, але стануть початком нашого вглиблення у велику його духовну спадщину, — початком нашого засвоєння цієї спадщини й практикування у нашому щоденному християнському житті: Служити Богові службою своєму народові.

Отож, повертаймося нашими поглядами й серцями до духової спадщини Митрополита Іларіона, черпаймо з неї скарби для життя свого власного, своїх дітей і всього нашого народу. Нехай його твори стануть в нашому житті поруч творів великого Шевченка й інших духових пробудителів нашого народу. Лише в цей спосіб ми зможемо гідно і постійно шанувати пам'ять Великого Іларіона і дякувати Господеві, що Він послав його нам в час найбільшої національної потреби.

ЛЮДИНА

Людина це творець культури,
Як Образ і Подоба Божа, —
Проб'є хоча б всескельні мури,
І в душі зацвіте як рожа!

Яка ж цінна сама Людина,
Що лине духом аж до Бога:
Вона одна, вона єдина
У Вись Надзоряну дорога!

Юрбу вона веде з собою,
І вкаже місце, де їй бути, —
Юрба ж... тягне її до бою,
І в працю сипле їй отрути!...

Людина вічна і безсмертна,
І дух її все рветься Вгору, —
Товпа ж лиха, товпа інертна,
І в серці пестить — лиш покору...

Не колектив, а лих Людина
Обожитись душею може,
І може Богу стать за сина
Її носити в серці Сонце Боже!...

10.VI.1960.

† Іларіон

Проф. І. Огієнко

ХРЕЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ¹

I

Величезна подія в житті українського народу — його хрещення за часів князя Володимира Великого в кінці X-го віку, — лишається ще й тепер не виясненою в своїх подробицях. Багато писано про велику цю подію, але в більшості вчені дослідники рідко коли погоджувалися в своїх висновках. А це все тому, що про цю найбільшу подію нашої історії, подію, що виразно зазначила дальший напрямок української культури, про цю подію ми маємо дуже мало певних джерел. Сучасники цієї великої події ще не розуміли всієї ваги її і тому не лишили нам про неї докладних відомостей; а може й лишили — та вони не дійшли до нас: їх понищив час та огонь. Сучасники — сусіди так само не записали нам всіх подробиць нашого хрещення, бо це для них, вже давніше охрещених, не було занадто великою подією, — для них це був нормальний процес християнізації цілого тодішнього світу.

Найдавнішу докладну відомість про хрещення українського народу, яку знаходимо в своїй літературі, подає нам наш т. зв. Початковий Літопис, пам'ятка початку XII-го віку, що писана була десь більш як по сто роках по охрещенні нашого народу. Цей Літопис (звичайно зветься Літопис Нестора, але Нестор не писав його) досить докладно розповідає нам про охрещення князя Володимира та українського народу; літописне оповідання стало в нас класичним, — воно довго панувало в нашій науці та літературі, а в школі та серед широкого громадянства панує ще й тепер. Літописне оповідання стало

¹ Стаття „Хрещення Українського Народу” — це передрук брошури проф. Івана Огієнка, що була видана під цим заголовком у Варшаві 1925 р., накладом Видавництва „Духовна Бесіда”. Вона становить другий розділ першого тому двотомної праці Архiep. Іларіона, „Українська Церква”, що була видана в Празі 1942 р. Статтю передруковується з деякими правописними змінами. — Ред. „Віри й Культури”.

в нас традиційним, якого не можна було займати, не наражаючись на урядові неприємности. Критики цього літописного оповідання в нас не було, — звичайно сліпо вірили всьому, що оповідає нам давній Літописець.

І тільки року 1871-го відомий професор Московської Духовної Академії Евген Евсигн. Голубинський (в Журн. Мин. Нар. Пр.” за 1871 р., а потім, р. 1880-го в праці „Исторія Русской Церкви”, т. I, період I; друге видання вийшло в 1901 р., в Московських „Чтеніях”) піддав літописне оповідання про хрещення українського народу суворій, але чисто науковій критиці; Голубинський непохитно довів, що літописне оповідання — це пізніша вставка до нашого початкового літопису (таких пізніших вставок в Літопису багато, напр. вставка про апостола Андрія, що відвідав Київські гори), вставка може на місце якоїсь давньої короткої відомости в Літопису, що до нас не дійшла. Голубинський влучно й науково розбив майже все оповідання Літописця, як не згідне з правдою, і замість нього подав своє, оперте головним чином на писаннях двох письменників XI-го віку, що писали за час сина Володимирового — князя Ярослава Мудрого, — мниха Якова („Похвала” князю Володимиру та „Сказаніє” про смерть мучеників Бориса й Гліба) та Нестора („Чтеніє” про страстотерпців Бориса та Гліба); Яків та Нестор жили ближче до Володимира Великого, і тому могли знати події охрещення ліпше за Літописця, що писав пізніше.

Всі інші вчені, що пізніше писали про охрещення українського народу, звичайно або розбирали (невдачно!) твердження Голубинського, або новими даними підпірали його думки. Дуже солідну рецензію на капітальний труд Е. Голубинського дав Проф. Київської Духовної Академії Іван Малишевський (в „Отчетъ о 24 присужденіи наградъ гр. Уварова”, Спб. 1882 р., ст. 19-187), який не тільки підкреслив заслуги Голубинського, але подав і свої думки; в питанні про хрещення Володимира та українського народу Малишевський нерішуче боронить літописне оповідання. Вчений Василевський в статті „Русско-византійскіе отрывки” („Журн. Мин. Нар. Пр.” 1876 р., III) подав звістки византійських та арабських джерел про охрещення. — Року 1883-го вийшла цінна праця барона В. Р. Ро-

зена: „Императоръ Василій Болгаробойца. Извлеченія изъ лѣтописи Яхъи Антіохійскаго”; додаток до 44 т. „Записок” Академії Наук; для нас цікаве те місце Ях’ї (жив в Х-XI в.), де він розказує про оженіння князя Володимира з Анною та про його охрещення; добру рецензію на цю працю дав Ф. Успенський в „Журн. Мин. Нар. Пр.” 1884 р. кн. IV, 282-315. — Коротку, але змістову статтю в „Трудах Київ. Акад.” за 1886 р., кн. XI, ст. 587-606 написав І. Линниченко: Современное состояние вопроса объ обстоятельствахъ крещенія Руси”, спиняючись головно на Корсунській справі. — В IX кн. „Київської Старини” за 1887 р. уміщено статтю П. Л. Лебединцева: „Когда и гдѣ совершилось крещеніе Кіевлянъ при св. Владиміръ”, де автор невдало боронить літописне оповідання. Проти цієї статті виступив Проф. В. Завитневич, умістивши в „Трудах Київ. Дух. Академії” за 1888 р., кн. I, ст. 126-152 цінну й солідну статтю: „О мѣстѣ и времени крещенія св. Владиміра и о годѣ крещенія кіевлянъ”. На статтю В. Завитневича подав свої уваги проф. А. Соболевський в „Журн. Мин. Нар. Пр.” 1888 року, кн. VI, ст. 396-403: „Въ какомъ году крестился св. Владиміръ”; Соболевський боронить літописне оповідання, бажаючи розбити всі висновки Завитневича й довести, що Яків та диякон Нестор жили пізніше Літописця, а тому їхнім писанням не можна давати більшої віри, як Літописцеві. — В I т. своєї „Історії України-Руси”, вид. 2, проф. М. Грушевський дав добрий перегляд всієї справи охрещення і подав детальну літературу.

Оце найголовніша література² для того питання, про яке я хочу розказати в цій своїй статті. Хрещення українського народу — це така важна подія в українській історії, що про неї мусить трохи ширше знати наше громадянство, котре я й хочу коротко познайомити з головними питаннями цієї події, як їх освітлює сучасна наука.

II

Ми дуже мало знаємо про стару українську віру, ту віру, якої тримався український народ ще до прийняття християнства. Віру цю наше духовенство пізніше згрідли-

² Дрібнішу літературу читач знайде в згаданих працях, особливо у М. Грушевського.

во назвало „язичеством”. Але судячи по тому, до якої високої етичної культури дійшли в той час, скажемо Поляни, наші давні предки (напр. обопільні їхні відносини, шанування гостей, спосіб оженіння і т.п.), треба сказати, що стара віра українська не була вже такою злою, „язическою”, як її звичайно малюють. На жаль тільки, наука наша мало зробила, щоб виявити нам реальніше стару українську віру в її цілості. Причиною цього було те, що прямих джерел для вивчення давньої віри української маємо дуже мало, тільки декілька чужоземних звісток, напр. грецьких з VI-го віку по Христі починаючи (найдавніша — звістка грецького історика VI-го віку Прокопія) та принагідні згадки деяких власних пам’яток. Але зате для вивчення старої української віри маємо бездонне й надзвичайно цінне своє джерело, джерело, що доступне для вивчення й сьогодні, — це залишки колись величного селянського побутового обряду; на жаль, з пункту релігійного цей побут вивчений дуже мало.

Предки наші в дохристиянську добу стикалися з багатьма різними вірами, які помітно відбилися на їх власній вірі; це були: християнство, юдаїзм, іслам, і др. Певно, дякуючи цим впливам вже наші предки дійшли до розуміння одного Бога; а що це справді так, про це виразно свідчить згаданий вище грецький історик VI-го віку по Христі, Прокопій, який пише про наших предків, що вони „визнають владику всіх єдиного Бога, Котрий посилає блискавку; в жертву Йому приносять корів або іншу жертву”. Це був Бог-Сонце або Сварог, батько Даждь-Бога.

Віра наших предків надзвичайно близько стикалася з довколишньою природою, була до неї міцно пристосована і від неї залежала; віра ця відлилася в цікавий релігійний догматичний календар: свята святкувалися залежно від стану природи та від польової чи іншої роботи. Пізніше християнство, що силою було заведене в нас, мало змінило цей календар, — християнство надало йому тільки нових рис та нових назв, а сам релігійний круг, зв’язаний з природою та взагалі з оточенням, полишився незмінним аж до нашого часу. Тисячу років християнське духовенство вело завзяту боротьбу проти старої української віри, як проти „язичества”, дещо з нього справ-

ді викорінило, але значна частина старої віри таки лишилася, перебравшись тільки в християнські шати.

Але нова віра — християнство вперто й завзято все сунулась та сунулась по Європі. Християнство не ширилось саме, — воно йшло в парі з культурою грецькою та римською; прийняти християнство тоді визначало те саме, що прийняти й греко-римську культуру. А культура ця була блискуча та приваблива, — до неї горнулися різні народи, як метелики на вогонь. З етичного боку християнство, як культ любови, стояло без порівняння вище над усі інші віри, які хоч і визнавали єдиного Бога, але не були пересякнені величною любов'ю до ближнього, як основою життя.

В своїй попередній статті: „Початки християнства серед українського народу”³ я показав, що християнство почало появлятися в нас ще з найдавнішого часу, може з 1-го віку по Христі. Християнство з часом ширилося в нас все більше та більше, захоплюючи поамалу не лише інтелігентні круги, але просякаючи й до народніх мас. Християнство своєю наукою любови, своєю догматичною закінченністю безумовно було вище від простої віри; разом з тим християнство несло з собою греко-римську культуру, несло письменність, чого нам тоді дуже бракувало. Інтелігентні українські верстви (урядники, військові, купці), частенько стрічаючись з людьми цього греко-римського світу, або пробуваючи в греко-римських землях, переймали не тільки блискучу європейську культуру, але потроху захоплювалися й новою вірою, християнством. Християнство вперто сунуло на Схід, і вже в IX віці всі сусідні з тодішньою Україною землі (крім Венгрії) прийняли цю віру. Князі українські, що стояли на чолі великого та могутнього народу, не жили замкненим життям, не обносили землі своєї неприступною стіною; навпаки, — між Україною та Європою були тоді жваві зносини, і князі наші рано переконалися в потребі й собі перейняти бодай трохи тієї блискучої європейської культури, а це вже саме ставило питання й про потребу прийняття християнства.

³ Див. „Духовна Бесіда” ч. 9 та 11 за 1925 рік, або окрема видатка.

III

Князь український Ігор добре вже зрозумів вагу нової віри і тому став християнином; так само християнкою стала й жінка його Ольга. Але вони не були християнами активними. Стоячи на чолі народу, що мав свою споконвічну віру, ані Ігор, ані Ольга (спочатку) не відважувалися стати офіційно й відкрито християнами, а тим більше не відважувалися думати про охрещення всього українського народу. Це було б для них і неможливим, і не політичним. Народ міцно тримався своєї споконвічної віри, тієї віри, що сягала найдавніших часів; чи добра, чи зла була ця віра, але її визнавав увесь народ, і то визнавав її не одну вже сотню років. З вірою своєю народ міцно зжився, привик до неї за багато віків і не мав особливої охоти міняти її на іншу, хоч би й ліпшу. Чужакам з походування — Ігор та Ольга були не українцями, а норманами, — людям, чужинність яких ще так всі добре пам'ятали, чужакам, хоч би й князям, український народ не дозволив би легковажити свою віру, не кажучи вже про зміну її. Правда, українська інтелігенція здавна потроху тягла таки до християнства, але народ до того не мав діла, — то справа панська чи там справа окремих одиниць.

Князь Володимир (народився десь коло 960 р.) ще з дитинства жив у християнському оточенні. Правда, батько його, князь український Святослав, не любив нової віри, бо міцно тримався віри свого народу; але князь цей, що найбільше кохався в військових виправах, мало сидів вдома, а більше пробував в любих йому походах; отож Володимира виховала бабка його Ольга. Вона ж була християнкою, і не може бути, щоби ця розумна жінка не прищепила нової віри й малому Володимирові, як вона прищепила його другому внукові своєму, Ярополкові, про що свідчить і наш Літопис. Можуть заперечувати, що коли Ольга не зробила християнином сина свого Святослава, то так само могла не прищепити нової віри й Володимирові; але на це можна вказати на дальше життя цих князів: Святослав кохався собі в походах, а Володимир пізніше дбав про охрещення цілої своєї землі; отже, нахил до тієї чи іншої віри лежав в самій природі цих князів. І підрісши, Володимир не цурався християнства;

так, знаємо, що з п'ятьох офіційних жінок Володимирових аж чотири були християнки (одна грекиня, одна болгарка і дві чешки). Не може бути, щоби ці жінки-християнки не впливали на князя Володимира; ми ж знаємо з історії, що жінки-християнки справді нахиляли своїх чоловіків не тільки до зміни віри, але й до охрещення свого народу; пригадаймо хоча б королеву польську Бону (чи Домбровку), чешку з походження, що вговорила чоловіка свого, польського князя Мечислава I, прийняти християнство.

Варяги, що їх так багато було в війську Володимировім, і що займали в нього високі посади, давно були вже християнами; вони, при допомозі жінок Володимирових, могли з добрими наслідками впливати на князя, підкреслюючи йому скрізь вищість християнства і нагадуючи йому про мудру Ольгу, що теж прийняла нову віру.⁴ Володимир Великий — це справді був великий князь український; він перший князь, що вже по європейському глибоко зрозумів потреби своєї великої держави. Маючи від природи великий державний розум, Володимир з'єднав до купи, в одне ціле, увесь український народ, і його держава була одною з найбільших і найміцніших держав на Сході Європи. Володимир не цурався Європи, — він сам добре бачив, що культурою Європа була таки значно вища за Україну, його державу; він рано переконався, що таки потрібно й самому, разом з народом своїм, пристати до цієї нової культури. В т. зв. Никоновському Літопису (під 1001 роком, але це могло статися й раніше), читаємо, що Володимир посилав послів своїх по різних землях — до Риму, Єрусалиму, в Єгипет і др. місця, „соглядати земель ихъ и обычаевъ ихъ”; цебто князь дуже цікавився життям та звичаями в інших землях, досліджував це життя і бажав прищепити його й своєму народові. В цім відношенні історики справедливо порівнюють князя Володимира з відомим московським царем Петром I, що значно пізніше, в кінці XVII—поч. XVIII-го віку, при допомозі українців-культуртрегерів почав так само європеїзувати московське царство.

⁴ И. Малышевский, Варяги въ начальной исторіи христіанства въ Кіевѣ, 1887 р.

Давні наші пам'ятки, з початкового літопису починаючи, звичайно малюють нам князя Володимира, як завзятого „язичника”. Справді, Володимир був „язичником”, — цебто тримався тодішньої віри свого українського народу. Але ревним язичником Володимир ніколи не був, — він виконував лише традиційно все те, що мав робити, як князь народу. Ревним язичником роблять Володимира наші давні пам'ятки навмисне, — щоби показати наочніше, яким грішним був цей князь до хрещення, а яким праведним став по охрещенні; це звичайний давній трафарет побожних житій тих людей, що пізніше стають святими.

Давні пам'ятки малюють нам князя Володимира, як великого, якогось небувалого сластолюбця. Початковий Літопис розповідає, ніби Володимир мав аж 800 наложниць (а Никоновський нараховує їх аж 1100: у Вишгороді 300, у Білгороді 300, в Радні 300 і на Берестовім 200); не задовольняючись таким великим гаремом, князь Володимир віднімав чужих жінок та дівчат і гвалтував їх; навіть жінку брата свого, черницю не пожалів Володимир: „Володимеръ залеже жену братьню Грекиню, и бѣ непраздна, отъ нея же родився Святополкъ... прелюбодѣйчичъ бысть убо” (Літопис під 980 р.). Змалювання Володимира такими темними фарбами — це звичайне в наших давніх житіях перебільшення гріхів „язичника”, бо ж навіть хазарський каган мав тільки 25 жінок та 60 наложниць. Але допустимо, що Володимир дійсно мав десь коло 1000 наложниць, то й це не буде для свого часу особливим гріхом. Річ у тім, що в той час — час постійних воєн та нападів — кожний значний воїн брав собі ту чи іншу кількість рабів особливо молодих рабинь наложниць; кожний господар рабині — чи то військовий чи купець — в першу чергу жив з нею сам, — такий в той час був звичай; потім при нагоді, господар продавав своїх рабинь. Отже й Володимир, яко князь, легко міг мати цього „живого товару” може й більше 1000; ці рабині могли бути йому й наложницями, — але все це було таким звичайнісіньким для того часу, а навіть і для пізніших часів... Отже те, що Володимир мав так багато наложниць, це ще не свідчить про його ніби якесь надзвичайне сластолюбство, — це могла бути просто його військова здобич, якою він

торгував, по звичаю свого часу.⁵ А Літописець, що чув про цих Володимирових наложниць значно пізніше, міг поплутати рабину із наложницями і зробити Володимира якимсь небувалим сластолюбцем.

Так само з перебільшенням малюють Володимира ревним язичником. Але факти на це не вказують, а коли б і вказували, то в цім ще не було б чогось злого, — Володимир шанував віру батьків своїх і свого народу; не робити цього, яко князь, він не міг; звичайно, яко князь, Володимир мусів часто виступати в різних релігійних всенародніх обрядах, робив він це урочисто й публично, і пам'ять про це, певне, довго жила серед його народу; пізніше Літописець міг чути про ці урочисті богослуження, і вже з цього міг уявляти собі Володимира Великого якимсь завзятим язичником. Звичайно, Володимир, яко князь, мусів відновляти статуї українських богів („ідоли“), а яко князь великого народу, мусів ставити їх величними та дорогими; можливо, що доходило навіть до людських жертв, як про це оповідає Літописець (варяги мученики, але Літописець не знає їх імен; пізніші джерела звуть їх Хведором та Іваном). Але це все було звичайним ділом кожного українського князя, що з уряду свого мусів урочисто брати участь у всенародніх релігійних процесах. Через це робити Володимира якимсь особливо ревним язичником нема підстав.

З дитинних років своїх Володимир був під впливом християн, і тому не міг виховатися завзятим оборонцем старої української віри; пізніше жінки-християнки піддержували в князі його давній нахил до нової віри, до християнства; а те, що Володимир має собі аж чотири офіційних жінки-християнки, саме вже не говорить про нього, як про завзятого язичника.

Ото ж, як бачимо, Володимир не був якимсь особливим сластолюбцем і не був занадто ревним прихильником старої віри. Це був князь великого державного розуму, це був розумний та енергійний володар величезної могутньої держави, і вже тому йому постійно доводилося стикатися з представниками різних європейських тодішніх земель. Володимир наочно бачив культурну перевагу Заходу над культурою його держави, хоча б перевагу культу-

⁵ Е. Голубинський, Історія Русской Церкви, т. I, ст. 145-147.

ри зовнішньої чи матеріальної; можливо, що й різні посли європейських держав, що шукали зближення з могучим українським князем, самі не раз звертали увагу Володимирову на цю вищість європейської культури. Володимир бачив увесь блеск та пишноту грецьких царів, бачив їхню культуру, яка йому дуже імпонувала. Культурний розвиток власної держави, її добробут настирливо говорили Володимирові про те, що він мусить якнайбільше зблизитися з Заходом, з Європою, мусить пересадити на Україну цю європейську культуру. А найпершим ключем для всього цього було одне — християнство, зміна старої віри на нову, охрещення. І Володимир вирішив охреститися.

IV

Ніхто ніколи не міняє легко батьківської віри; ніхто не кидає своїх переконань, в яких викохався, безслідно на завсіди. Нову віру приймають або через матеріальні вигоди, які вона несе неофіту, або через міцне переконання, що нова віра „краща”. Цих останніх людей другої групи ніколи не було багато, не був таким і князь Володимир, хоч Літопис настирливо підкреслює, що Володимир охрестився з переконання. Гадаю, що Володимир в той час не мав ані потреби, ані охоти аналізувати, котра віра найкраща; він робив, як йому підказував його здоровий державний розум: християнство було надзвичайно корисним для українського народу, бо єднало його до європейської культури, бо єднало до могучих держав, якою була тоді Греція; і ось ці політичні мотиви примусили князя Володимира зрадити вірі батьків своїх і прийняти нову віру, християнство.

Я розповім тут перше, як про Володимирове охрещення розказує наш Літописець; потім подам критичні замітки на це літописне оповідання, як мало згідне з правдою.

На восьмий рік князювання Володимира, р. 986-го, прочули різні народи, що Володимир хоче змінити віру свою. Першими прийшли до Володимира Болгари (Камські), віри Магометової, та й кажуть: „Ти князь мудрий та розумний, але закона (правдивої віри) не знаєш; прийми-но нашу віру і поклонися Магомету”. Володимир за-

питав: „А яка ж ваша віра?” Болгари відповіли: „Віруємо в Бога, а Магомет наказує нам обрізувати тайні члени, не їсти свинини, не пити вина; а по смерті будемо жити з жінками, кожному дасть Магомет по 70 прегарних жінок, вибере одну з них найкращу, передасть їй красу всіх, — і вона буде жінкою чоловікові... І на цім світі, — казали Болгари — вільно нам бавитися з жінками; а хто убогий на цім світі, таким буде й на тім”. Володимир любу слухав Болгар, коли вони розповідали йому про жінок; але обрізання членів та заборона їсти свинину були йому не до вподоби. А про заборону пити вино князь і слухати не хотів, він на це категорично заявив: „Русі єсть весельє пити, не можем без того бити...”

Слід за камськими Болгарами прийшли Німці⁶ і сказали: „Послав нас до тебе папа; він наказав нам сказати тобі: земля твоя така сама, як і наша земля, але віра ваша не така, як наша; наша віра — то світло, ми поклоняємось Богові, що створив небо та землю, зорі та місяць та всяке дихання, а ваші боги — то дерево”. Володимир запитав їх: „А які ж ваші заповіді?” Римляни відповіли: „Постити по силі, але хто що б не їв чи не пив, то все на славу Божу, як навчає учитель наш Павло...” Не промовило це до серця Володимирового і він сказав папістам: „Вертайтесь собі додому, бо батьки наші не прийняли вашої віри”.

Прочули про все це Жиди⁷, прийшли до Володимира та й кажуть: „Чули ми, що приходили Болгари та християни, пропонуючи тобі свою віру; християни вірують в Того, кого ми розп'яли, а ми віруємо в єдиного Бога Авраамового, Ісакового та Якового”. Володимир запитав їх: „А який ваш закон?” — Йому відповіли „Обрізуватися, не їсти ані свинини, ані заячини, святкувати суботу”.

— А де ваша земля? — питає Володимир.

— В Єрусалимі.

— А чи там вона й тепер? — знову цікавиться князь.

⁶ Звичайно, тут під словом „Німці” треба розуміти європейців не Греків; взагалі Римлян, папістів.

⁷ Це Хозари; каган Хозарів ще з половини VIII-го віку прийняв юдаїзм; столиця Хозарів — Ітиль — лежала при усті Волги.

— Ні, — відповідають Жиди. — Розсердився Бог на батьків наших і за наші гріхи розпорошив нас по різних землях, а нашу землю віддав християнам...

Насупився Володимир та й каже на це:

— Чого ж ви других навчаєте, коли самих вас Бог відцурався та розкидав? Коли б Бог любив вас та вашу віру, то не розпорошив би вас по різних землях. Чи не хочете ви, щоб і з нами сталося те саме?"

Засоромлені Жиди пішли собі геть...

Накінєць прийшов до Володимира грецький філософ і почав таку розмову: „Чули ми, що приходили Болгари і нахилили тебе прийняти їхню віру; але ж віра їхня зневажає небо та землю, вони прокляті найбільше над всіх людей, бо стали подібними до Содому та Гомори, на яких пустив Господь каміння горюче, щоби потопити їх. Так само день погибелі чекає й цих, як прийде Бог судити землю, — Він погубить усіх, що чинять беззаконня та діють скверну..." А Болгари „омивають оходи своя і в рот вливають і по броді мажуться, паріючи Бохмита; та-коже і жени їх творять тут же скверну, і іно пуще — от совокуплення мужська і женська вкушають..."

Почувши таке, Володимир аж сплюнув та й каже:

— Нечисто єсть діло!

А грецький філософ казав далі: „Ще чули ми, що приходили з Риму навчати вас своїй вірі, але їхня віра супроти нашої трохи попсована, бо ж вони правлять Службу на опрісноках, яких Бог не заповідав нам, а наказав правити на хлібі... Вони цього не роблять, і тому віра їхня не правдива”.

Володимир вставив своє:

— Приходили до мене Жиди і казали, що ніби Німці (папісти) та Греки вірують в Того, Кого вони розп'яли...

Філософ підтвердив це:

— Так, ми віруємо в Нього, бо пророки наперед писали про Нього: одні — що Бог народиться, другі — що буде Він розп'ятий та похований, але на третій день воскресне і вознесеться на небо... А Жиди тих пророків убивали, а других пилками перетирали... Коли ж збулося пророцтво, зійшов Бог на землю, був розп'ятий, а по воскресенні вознісся на небо; чекав Він від Жидів покаяння 46 років; але вони не покались, тому послав Бог Рим-

лян на Жидів, і Римляни міста їхні поруйнували, а самих їх розпорошили по різних землях, де вони й досі в неволі...

— Але чого ж сходить Бог на землю та прийняв таку муку? — питає здивований Володимир.

Філософ охоче відповів:

— Коли хочеш послухати, я розповім тобі все докладно, чого Бог зійшов на землю.

— Послухаю охоче, — на це Володимир.

І грецький філософ докладно розповідає князю цілу історію старого та нового завіту, від сотворення світу аж до вознесіння Христового. Володимир уважно все це слухав. В кінці промови своєї філософ каже:

— І призначив Бог день, коли прийде з неба і буде судити живих та мертвих, і кожному заплатити по ділах його: праведникам призначить він царство небесне й красу невимовную, радість безконечну й життя вічне; а грішників засудить на муку безконечну, огненную, та на червя безнастанного...

Сказавши це, філософ показав Володимиру картину, на якій намальований був страшний суд, і показав йому праведників на правім боці, що радісно йшли собі до раю, а на лівім — грішників, засуджених на муку.

Володимир тяжко зітхнув і каже: „Добре цим, що праворуч, і горе тим, ліворуч...”

— Коли хочеш бути з праведниками праворуч, — каже філософ, — хрестися...

Князь добре запам'ятав ці слова, але відповів:

— Підожду ще трохи...

Володимир щедро обдарував філософа і відпустив його з честю великою.

На другий рік, р. 987-го, скликав Володимир бояр своїх та міську старшину і каже їм: „Ото приходили до мене Болгари, кажучи: прийми віру нашу; потім приходили Німці, які також хвалили свою віру; по них приходили Жиди; по всіх прийшли Греки, — вони всі віри гудили, а хвалили тільки свою; багато набалакали вони, розповідаючи від початку світа; гарні оповідання їхні, кожному любо послухати їх... Говорили вони, що й другий світ буде, а хто прийме їхню віру, той ніби, померши, воскресне, і вже ніколи не буде вмирати; а хто вступить

до іншої віри, той на тім світі горітиме в огні... Як ви мені розуму прибавите, що мені порадите?

Бояри та старшина відповіли:

— Знаєш, князю, свого ніхто не гудить, а хвалить; коли хочеш добре вивідати, то маєш в себе мужів: пошли вивідати кожного з них, як вони служать Богові.

Така рада любя була князю та людям. Вибрали 10 чоловіка і послали до Болгар. Оглянувши все, посланці вернулися. Володимир посилає їх до Німців, а звідти до Греків. Ті пішли, послушали церковну Службу в Німців; звідти подалися до Царгороду, і прибули до царя. Цар запитав посланців, чого прибули вони; ті розказали. Довідавшись про все, цар був радий, і велику честь зробив їм в той же день. А на ранок послав до патріярха, кажучи: „Прийшли Українці (Русь) вивідати віру нашу; накажи прикрасити церкву та служачих (крилос), сам відправ Службу, щоб побачили Українці славу Бога нашого”. Почувши про це, патріярх скликав крилос і наказав правити урочисту Службу. Послів українських повели до церкви і поставили на вигіднім місці; показали їм красу церковну, співи та Службу архиерейську. Посли були зачудовані і хвалили Службу. По службі царі Василь та Констянтин прийняли послів і відпустили їх додому з честю та багатими подарками.

Коли вернулися послы додому, князь скликав бояр та старшину і каже:

— Ось вернулися наші послы; послухаймо, що вони бачили. Кажіть!

Послы стали розповідати:

— Ходили ми до Болгар і бачили, як вони моляться в своїх церквах, по їхньому в ропатах: стоять вони без пояса, поклоняться кожний та й сяде, озирається туди й сюди, мов навіжений; нема радости в них, — тільки сум та великий сморід; недобра віра їхня... І прийшли ми до Німців, і бачили багато Служб їхніх, але краси не бачили в них ніякої... І прибули ми до Греків; нас привели туди, де вони служать Богові своєму, і ми не знаємо, чи на небі, чи на землі були ми, — бо ж нема на землі такого виду, чи такої краси, — не вміємо того сказати; те тільки знаємо, що там Бог пробуває з людьми, і Служба їхня найкраща над Служби всіх земель. А ми не можемо

забути краси тієї; як кожна людина, коли спробує солодкого, не приймає потім гіркого, так і нам нема чого тут бути (лишатися при своїй вірі)”.

Бояри на це додали:

— Коли б лихою була віра грецька, то не прийняла б її баба твоя Ольга, а вона ж була розумнішою над усіх людей.

— Де ж маємо хреститися? — питає Володимир.

— Де тобі любо, — відповіла рада”.

V

Ось так Літописець розповідає про причини хрещення українського народу, так він уявляє собі, чому саме обрано грецьку віру, а не яку іншу. Головна ідея тут — Володимира нахилили охреститися Греки, Володимир вирішив хреститися від Греків, бо грецька віра найкраща. Місіонери розповідають Володимирові про свої віри, Володимир, хоч язичник, але орієнтується в цих вірах, як першокласний богослов. Уже все це, б'є нам в вічі і піддає сумнів, чи не видумка все це, хоч таке гарне та складне, літописне оповідання.

Ми вже бачили вище, що політично-державні мотиви довели Володимира до думки про охрещення українського народу, довели, бо мусіло так статися. І якраз ці політичні мотиви, а не мотиви якісь догматичні, примусили Володимира прийняти власне віру грецьку. Звичайно, особа Володимира відіграла тут велику роль; з дитинства знайомий з кращими ідеями християнства, Володимир легше піддавався думці охрестити цілий свій народ, цебто приєднати його до європейської культури; а для цього не потрібно було спеціальних релігійних місіонерів, для цього не потрібно було цим місіонерам читати Володимирові довжелезні богословські трактати — бо ж трактувати ці навряд чи розумів князь язичник, — всю цю справу, як ми бачили вище, легше й з більшим успіхом робило саме оточення Володимирове, — його жінки-християнки, окремі варяги-християни, а в молодих літах — мудра бабка його Ольга. Великий державний розум Володимирів сам нахилив його ближче стати до європейської культури, цебто прийняти християнство; релігійних посланців для цього йому не потрібно було.

Першим, хто критично поставився до літописної легенди про охрещення Володимира, був проф. Е. Голубинський: він розбив це літописне оповідання, а замість нього дав своє. Голубинський цілком відкидає легенду про посольства до Володимира і від Володимира, як мало згідні з правдою; докази Голубинський подає: а) логічні — незгідність цих посольств із здоровим розумом і б) історичні — незгідність їх з джерелами.

Справді, трудно допустити, щоби місіонери являлися до Володимира і пропонували йому свою віру так, як про це розповідає Літописець. Психологічно так не могло бути. Хто хоче змінити віру батьків, той не трубить про це цілому світові, — той перше тихо прив'язується до нової віри, віри якоїсь одної, і вже потім змінює віру наступне сама собою, як результат попереднього переконання, що нова віра йому ліпша. Коли б дійсно до Володимира приходили різні посольства і пропонували йому зміну віри, то це мусіло б викликати великий розголос і Володимир скоро став би зрадником свого народу, бо той не дозволив би йому відкрито й публічно говорити про зміну віри. Бо ж віра ця для народу не була лихою. Зміна віри, і то тільки в одному напрямі — на грецьке християнство, — підготовлялася на Україні поколіннями, а при Володимирові вона лише дозріла, стала, з політичних мотивів, невідкладною потребою часу.

Літописне оповідання про присилку місіонерів до Володимира та послів від Володимира — це пізніша вставка до Початкового Літопису, десь кінця XII або початку XIII-го віку; через те, що в цім оповіданні занадто вже вихваляються греки та все грецьке, можна догадуватися, що автором літописного оповідання про охрещення Володимира був якийсь грек, що для того часу цілком можливе, — бо ж в той час було в нас чимало грецького духовенства. Старші наші джерела, — Іларіон, Яків та Нестор (не Літописець) ні одним словом не згадують про тих послів, що приходили до Володимира і пропонували йому змінити віру; коли б такі посольства були, про них би мусіли згадати й ці письменники, що подали багато правдивих звісток про князя Володимира. Звичайно, політичні посольства до Володимира перебували не рідко,

часом такі, що звертали на себе ширшу увагу; ось ці політичні посольства автор літописної вставки про охрещення міг легко обернути в посольства релігійні.

На постання нашого літописного оповідання про охрещення могло вплинути також подібне оповідання про те, як Хозари прийняли юдаїзм. До хозарського кагана, що задумав змінити свою віру, являються вчителі: пантеїст, християнин і магометанин; вони говорять перед каганом довгі промови, нахиляючи його кожний на свою віру. Але вчителі християнин та магометанин посилалися на жидівство, як на свій початок, тому каган захотів вислухати й учителя жидівського. Являється жид і переконує таки кагана, що жидівська віра ліпша над усі інші. І Хозари (каган) прийняли юдаїзм. Трапилося це десь в половині VIII-го віку, але саме оповідання про прийняття юдаїзму Хозарами записав в першій половині XII-го віку вчений іспанський жид Юда Галезі. Оповідання це було дуже поширене, і воно могло вплинути й на наше оповідання про прихід місіонерів до Володимира.

Ті промови, які говорять послі перед Володимиром, явно видумані; хто їх чув і звідки автор їх записав? Чи може хтось ці речі запам'ятав ще від Володимирового часу? Ні, це неможливо, промови ці склав сам автор оповідання, склав з нарочитою метою: опаганити всі віри, а віру грецьку похвалити. І справді, чи ж можна допустити, щоби болгарський посол сам так гудив свою віру, оповідаючи такі соромні небилиці на неї? Чи можна допустити не грішучи проти здорового розуму, щоби посол від жидів малював свою віру (початок християнства!) як відкинену Богом? Посол від папи майже нічого не говорить; в той час поділу церкви на православну та католицьку ще не було,* і Володимирові, власне, й вибрати не було чо-

* Замітка редакції „Віри й Культури”: Твердження проф. І. Огієнка, ніби то за часу офіційного охрещення Русі-України 988 р. „поділу церкви на православну та католицьку ще не було” не можна прийняти. Бож фактичний поділ Християнства на Православ'я і Католицизм стався щонайменше 200 років до офіційного охрещення Русі-України за Володимира Великого. Це виразно виявляє історія розвитку богословського мислення на Сході та на Заході, розвиток явища папства з його специфічними претенсіями, а зокрема розвиток догматичного поділу, що дозрів за Карла Великого, коли то в Західній Церкві було допущено введення нового догмату про т. зв. „філіокве”. А розходження догматичне — це ж фактичний поділ Християнства на Православ'я і Католицизм. Коли ж ідеться про саме „філіокве”, то цей поділ почався у VII столітті, а завершився у VIII сто-

го; але коли б таки був посол від папи, то він певне сказав би Володимирі промову не гіршу від філософа грецького. Зате грек говорить довжелезну промову і таки переконує Володимира, що грецька віра найліпша; звичайно, говорити таку промову перед язичником — навряд чи потрібно, бо ж все одно на Володимира більше вплинув малюнок суду, ані ж глибокі догматичні міркування; але автору цих промов, певне грекові, треба було непременно доказати, що ми, українці, таки вибрали собі віру найкращу.

Що речі місіонерів та послів — це фантазія автора їх, так дивилися на них вже встаровину і часом їх підроблювали. Так, в XVI віці на Україні т. зв. антитринітатори склали нового листа до Володимира ніби від Івана Смери Половлянина. Іван Смера був послом Володимира на За-

літті. До того, як можна говорити про одність Християнства за патріарха Фотія і папи Миколая I у IX столітті? А перше хрещення України сталося за Фотія, — 860 р.

Щождо самого поняття „православ'я” — ортодоксії, то про нього Св. Іван Дамаскин широко писав ще у VIII ст. і він найголовніший свій твір так і назвав „Православна Віра”; а 842 р. в Східній Церкві навіть було встановлено спеціальне „Свято Православ'я”, що святкується по сьогоднішній день у першу Неділю Великого Посту. На Заході цього Свята не прийняли і не визнають його по сьогодні. Отже поділ Християнства за Володимира вже існував і якщо не сам Володимир, то бодай християнський Київ був у ньому добре зорієнтований. Проф. І. Огієнко, пізніше Митр. Іларіон, виходить, прийшов до того самого висновку, коли він 1951 року опублікував свою брошуру, „Князь Володимир Великий прийняв Православ'я, а не Католицизм”.

Треба знати, що в старій Русі-Україні Християнство (ще до Володимира!) становило реальну силу і мало вже тверду традицію та фактично було визнане разом з дохристиянською релігією. Стара Русь ще за князів Олега та Святослава поділялася на т. зв. поганську і християнську, що задокументовано в міжнародніх угодах (Д-р І. Огієнко, „Українська Церква”, Прага 1942, стор. 30-33) тощо. Отже ледве чи сьогодні можна говорити, що Київ, — який, виходить, тільки 50 років після офіційного Християнства в Україні проявляв такий високий рівень богословського дозріння та еклезіологічної свідомости (згадаймо лише церковну політику Ярослава Мудрого та богословські твори Митрополита Іларіона!), — що б той Київ приймав Християнство безперерібно, або що він, може, не орієнтувався, що саме в християнському світі тоді діялося та з ким він має діло.

Тут варто пригадати документовані факти, що т. зв. перше хрещення України відбулося ще 860 р. за князя Аскольда та патріярха Фотія, що сам писав про це іншим патріярхам. (Див. про це, Д-р Іларіон Огієнко, „Українська Церква”, Прага 1942, стор. 27-28; також: „Історія Української Літератури” М. Возняка, том I, стор. 36-37, та його таблицьку історичних і культурних подій, стор. 292, де він роком 860 відновує напад Аскольда на Царгород і перше хрещення України, а роком 988-989 — Всенародне хрещення України). Отже виходить, що хрещення Русі-України за Володимира було лише формальним удержавленням Християнства, а саме воно мало в нас уже глибоку традицію.

хід, щоб оглянути віри, і пише до князя з Олександрії. Смера завзято нападає на греків та на їхню віру і вперто радить Володимирові не приймати грецької віри.⁸

Так само не видержує критики посольство Володимира до різних народів для оглядин їхньої віри. Володимир, могутому князю українському, зовсім не було потреби цікавитися вірою слабеньких тоді камських болгар; так само не було йому потреби приймати жидівську віру, бо політично в той час вона нічого не дала б українському народові. І вже зовсім не можна повірити літописному оповіданню про те, як послы наші були в Німців, певне в Римі: такі майстри пишного Богослуження, якими все були римо-католики, могли б, звичайно, урядити таке врочисте Богослуження, яке б нічим не вступило грецькому. Але в цій справі Володимир ходило не лише про релігійні справи, — на перший плян висовувалися завдання політичні.

VI

Де охрестився сам князь Володимир, хто й коли його охрестив — нічого цього точно не знаємо. Я перше розкажу, як про це оповідає Літописець; подаю літописне оповідання в українськiм перекладі.

„Наступного року, — каже Літописець, — року 988-го (6496) пішов Володимир з військом своїм на Корсунь, місто грецьке. Корсуняни замкнулися в місті. Володимир став по той бік міста в пристані, на один вистріл від нього; горожани мужно боронили своє місто, а Володимир насядав. Знемоглися люди в місті, а Володимир каже їм: „Коли не здається, то стоятиму й понад три роки”. Але корсуняни не послухалися; тоді Володимир вирядив своє військо і наказав насипати вал (приспу) під містом. Але коли військо спало, то корсуняни, підкопавши стіну міську, крали насипану землю, носили до себе в місто і сипали посеред нього. Військо насипало більше, а Володимир стояв.

„І ото один корсунянин, на ім'я Настас, пустив до війська Володимирового стрілу з таким написом: „З колодя-

⁸ И. И. Малышевский, Подложное письмо Половца Ивана Смеры кь великому князю Володимиру св., „Труды", Киев. Дух. Акад. 1876 р.

зів, що за тобою на схід, вода йде по трубі; розкопай і перейми". Почувши це, Володимир підняв очі до неба та й каже: „Коли це збудеться, то й сам охрещуся". І тут зараз Володимир наказав копати впоперек труб і перейняв воду; а люди знемоглися без води і здалися. Тоді Володимир разом з дружиною своєю увійшов до міста.

„І послав Володимир по царів Василя та Костянтина сказати таке: „Я взяв ваше славне місто; прочуваю, що маєте сестру ще дівчину: коли не віддасте її мені, то з вашим містом (Царгородом) зроблю те саме, що з Корсунем". Почувши таке, царі засумували; відповіли вони Володимирі так: „Не пристойно християнам віддавати за язичників; коли охрестишся, то й сестру візьмеш, і царства небесного вступиш, і з нами одновірником будеш; коли ж цього не зробиш, не можемо віддати сестру за тебе".

„Вислухавши це, Володимир каже послам: „Перекажіть царям, що я охрещуся, бо вже давніше (преже сихъ дній") пізнав вашу віру, і вона мені люба, як і Служба ваша, про що мені оповідали мої посланці". Почувши царі таке, раді були і вговорили сестру свою, на ім'я Анну, і послали до Володимира переказати. „Охрестися, тоді пошлемо сестру свою до тебе". Володимир відповів: „Нехай охрестять мене ті (священники), що прибудуть разом з сестрою вашою".

„Царі погодилися і послали (до Володимира) сестру свою, а з нею деяких урядників та пресвітерів. Але Анна не хотіла йти...

— Ніби в полон іду, — плакала вона. — Краще б мені вдома померти...

„А брати вговорювали.

— Та ж через тебе Бог напевне українську землю на спасення, і тим ти вбережеш землю грецьку від лютого війська... Хіба ти не бачиш, скільки зла накоїла Україна грекам? І тепер, коли не підеш, те саме нам зроблять...

„І насилу вговорили сестру. Анна сіла на корабель, попрощалася з ріднею своєю і з плачем попливла морем. Коли прибула вона до Корсуня, то корсуняни вийшли їй на зустріч з поклоном, ввели її до міста й оселили в двірці (въ полаті).

„З Божої волі у цей час захорував Володимир на очі і нічого не бачив. Не знав він, що йому почати, і дуже побирався. А цариця йому переказала:

— Коли хочеш видужати, скоріше охрестися; коли ж не охрестишся, то не відчепиться хвороба.

„На це Володимир відповів:

— Коли цьому правда, то справді великий Бог християнський . . .

„І Володимир наказав охрестити його. Тоді єпископ Корсунський з царициними священниками, перше огласивши, охрестив Володимира; і як тільки поклав він руку на князя, той зараз став видючим. Побачивши таке несподіване виздоровлення, Володимир прославив Бога і сказав:

— Аж тепер пізнав я правдивого Бога!

„Бачила все це й дружина Володимирова, і багато з них охрестилося. Охрестився князь в церкві св. Василя⁹; церква та стоїть посеред Корсуня, на корсунським торгу; а Володимирів двірець стоїть край церкви і до нині, а двірець цариці — за вівтарем: По охрещенні Володимир оженився з царицею”.

Кінчиться оце літописне оповідання про охрещення Володимира цікавим зауваженням. „Не знаючи про це, неправдиво говорять, ніби Володимир охрестився в Києві, а другі кажуть, що в Василеві (Василькові), а інші люди оповідають інше”.

VII

Ото так розповідає Літописець про причини охрещення Володимира та про місце цього охрещення. Причини охрещення ми вже знаємо, — вони не мали нічого спільного з тими, про які розповідає Літописець. Літописець (чи автор вставки) був особою духовною, вихованою в певнім світлі, а тому й охрещення Володимирове він собі ідеалізував в релігійному дусі, бо ж і писав він про це більше як через сто років по події, (а коли це вставка, що вірніше, то більше як за двісті років по охрещенні).

⁹ А в Іпатським Літопису — в церкві св. Софії.

Де саме охрестився князь Володимир, цього точно вже не знає й сам Літописець; він занотував нам цікаву замітку, що вже в його час люди не знали, де саме охрестився Володимир, бо одні говорили, що в Києві, другі — в Василькові, треті казали інше, а сам Літописець розповідає про охрещення в Корсуні.

Де ж справді хрестився Володимир?

Може дійсно в Корсуні, як про те так майстерно розповідає нам Літописець? Ні, місця охрещення Володимира — що було тайною в час Літописця, — ми не знаємо і навряд чи й знатимемо точно. Чернець Яків, найавторитетніший історик про князя Володимира, в своїй „Похвалі князю Володимиру” XI-го віку розповідає, що князь Володимир перше охрестився, а вже потім — аж на третє літо по хрещенні — пішов на Корсунь; таким чином літописне оповідання про охрещення в Корсуні падає¹⁰.

Коли така важна подробиця, як місце охрещення Володимира, була вже тайною вдавнину, то треба припустити, що Володимир охрестився тихо й тайно від свого народу. Стоячи на чолі великого народу, Володимир мусів шанувати віру цього народу, мусів шанувати навіть тоді, коли віра ця йому не подобалася. Великий державний розум, який безперечно мав Володимир, не дозволяв йому легковажити вірою народною, цебто його довір'ям, яке йому так потрібне було для округлення кордонів його могутньої держави. А це все каже, що Володимир охрестився таємно, охрестився від своїх власних священиків, яких тоді на Україні трохи було вже; розголосу з свого охрещення Володимир не робив.

Літописець відкидає Київ та Васильків, як місця охрещення Володимира; але власне тут, особливо в Києві, найлегше було охреститися Володимиру. Можна брати на увагу й місто Василів (Васильків), — воно могло й назву свою одержали власне від того, що тут охрестився Володимир, якого названо по християнському — Василій (так звався й тодішній грецький цар, будучий швагер Володимирів).

Подається ще одне місце хрещення Володимира — Царгород; російський вчений Хв. Успенський (в „Журна-

¹⁰ Сам Володимир переказує грецьким царям з Корсуня, що він вже до того, „преже сихъ дній”, пізнав християнство.

лі Мин. Нар. Пр.” за 1884 р., кн. IV, ст. 315), проаналізувавши арабські джерела, твердить, ніби Володимир охрестився в Царгороді. Але це твердження мусимо відкинути, бо ж арабські джерела про це точно не говорять; наш Літописець про охрещення в Царгороді навіть не згадує; та й коли б справді Володимир охрестився в Царгороді, то про це обов’язково написали б грецькі історики, які не могли б проминути мовчанкою такої важливої і для них події; розказують же вони про побут Ольги в Царгороді та про оженіння Володимира з Анною.

Нема також ніяких підстав допускати, що Володимир охрестився в Болгарії. Правда, релігійні зносини з болгарями Володимир безумовно мав; болгари охрестилися раніше нас і, що найважливіше, мали вже богослужбові книжки в перекладі з грецької мови на болгарську, що зробили св. брати Кирило та Мефодій та їх ученики; цю болгарську мову (ми її звемо церковно-слов’янською) ми тоді добре розуміли, а тому й потребували цих книжок. Але думати, що Володимир взяв з Болгарії не тільки богослужбові книжки, але й сам таки охрестився, джерельних підстав на це нема. Замалим народом були тоді Болгари, щоби Володимир приймав хрещення від них, — він це міг зробити, коли б хотів, скоріше вже в могутій Візантії, яка в цім йому б ніколи не відмовила.

Літописне оповідання відносить охрещення Володимира на 988-й рік; але чернець Яків пише, що „по святомъ крещеніи поживе блаженный князь Володимеръ 28 лѣтъ... на третье лѣто Корсунъ городъ взя”, а це вже свідчить, що Володимир охрестився в 987 році (Корсунъ взяв року 989-го). Преп. Нестор в своїм „Чтеніи о житіи Бориса и Глѣба” XI-го віка так само каже, що Володимир охрестився в 6495 році, цебто в році 987 від Різдва. Цей 987-й рік тепер і прийнятий в науці, як рік охрещення Володимира¹¹.

VIII

Чого Володимир ходив брати Корсунь, Літописець цього докладно не розповідає нам, та й питання такого він собі ясно не ставить. Чернець Яків пояснює завоюван-

¹¹ Проф. А. Соболевський в „Журн. Мин. Нар. Пр.”, 1888 р. кн. VI, ст. 399-400 боронить таки літописний рік 988-й.

ня Корсуня тим, що Володимир хотів взяти звідти потрібних йому священників; Володимир, задумавши взяти Корсунь, ніби молився: „Господи Боже, Владыко всѣхъ! Сего у Тебе прошу, — даси ми градъ; да пріиму и да приведу люди крестьяны й попы на свою землю; и да научать люди закону крестьянскому”. Цей же Яків, як ми бачили, свідчить, що Володимир пішов на Корсунь на третій рік по охрещенні, цебто року 989-го.

Безумовно, в свідченні Якова можна вбачати велику долю правди. Володимир, охрестившись, потроху приходив до переконання, що треба охрестити і весь український народ; зробити ж цього він не міг без допомоги греків. Володимир добре знав, що то ще не все — охрестити народ, — треба ще завести в себе відповідну церковну ієрархію та поширити освіту, а для цього повинно увійти з греками в тісніші стосунки. Можливо, що Володимир давніше вже, ще перед своїм охрещенням або за раз по ньому, задумав, з політичних мотивів, оженитися з якоюсь грецькою царівною. Але приводу для того не було, а грецькі царі поріднитися з „язичником” не хотіли. Та ось привід таки настав.

Причину, чому Володимир пішов на Корсунь, добре вияснив нам барон Розен (в своїй книжці: „Императоръ Василій Болгаробойца”, Спб. 1883 р.); він оголосив друком надзвичайно цікавий літопис православного грека Ях'я. Історик Ях'я народився в кінці 70-х років X віку в Єгипті, був в родстві з патріархом Олександрійським Евтихієм; десь 1014-1015 р. Ях'я переселився до Антіохії. Ось цей Ях'я й написав цікаві історичні записи, в яких про нашу справу читаємо таке:

„Збунтувався відкрито Варда Фока (проти грецького царя) і оголосив себе царем в середу, в день свята Хреста, 14 вересня 987 року, він заволодів землею греків до Дорилеї й до берегів моря, а війська його дійшли до Хрисополя. Справа Варди стала шкідливою і цар Василь був заклопотаний нею, бо Варда мав велике військо і брав гору над царем. Багатства царя прийшли до кінця і нужда примусила його післати до царя українців, — а вони вороги його, — щоби просити помочі. Цар український погодився на це. Тоді вони склали між собою договора поріднитися, і цар український оженився на сестрі

царя Василя, після того, як цар грецький поставив йому умову, щоби він сам охрестився і ввесь народ його земель, — а українці народ великий. Українці в той час не належали ні до якого закону і не визнавали ніякої віри. Пізніше цар Василь послав цареві українському митрополитів та єпископів, і вони охрестили царя і всіх, хто жив на його землях, а також послав до нього сестру свою. І вона побудувала багато церков в землі українській.

„Коли ж була вирішена між ними справа оженіння, прибули українські війська, з'єдналися з військами грецькими царя Василя і всі разом пішли проти Варди Фоки морем та суходолом, в Хрисопіль. Розбили вони Фоку і цар Василь заволодів приморським краєм і захопив усі кораблі, що були в руках Фоки”. В кінці Фока був зовсім розбитий і скатований 13 квітня 989 року.¹²

Ях'я поплутав порядок подій, але його оповідання дає нам доброго ключа для вияснення, чого саме Володимир ходив на Корсунь. Проф. В. Завитневич ось так собі правдиво уявляє всі ці події на основі писань Ях'ї та чернця Якова. „Вересня 14-го 987 року почався бунт Варди Фоки. Як тільки імператор Василь побачив, що власними силами не перемогти йому бунту, він зараз же послав послів до Володимира просити помочі. Володимир погодився допомогти, але поставив умовою видати за нього імператорську сестру, при тому й сам обов'язався охреститися. Щоб прискорити женіння, Володимир тоді ж, цебто в тім же 987 році охрестився в присутності імператорських послів, що були свідками виконання договору, може навіть від рук духовника, що був в посольстві. З весною 988 року Володимир поспішив виконати й другу умову договору, цебто післяв імператору в поміч військо. Володимир сам проводив своє військо аж до порогів, що зазначив і чернець Яків, кажучи, що „на друге лѣто по крещеніи Владимиръ къ порогамъ ходи”. Отже, український князь виконав умови договору. Минуло літо, минула й зима. Варду Фоку скатували, бунт припинився; але імператор своїх умов договору не виконував. Тоді весною наступного 989 року Володимир вирішив силою примусити Василя таки виконати те, чого той не хотів зробити доброю волею. Володимир іде на Корсунь,

¹² В. Р. Розень, Василій Болгаробойца, ст. 23-25.

по шостимісячній осаді бере його, і, як каже один пам'ятник XV віку, „не распустивъ полковъ, посла Ольга воеводу своего съ Ждеберномъ въ Царьградъ къ царемъ просити за себе сестры ихъ”, погрожуючи, „аще ли не дасте, то сотворю граду вашему, якоже и сему створихъ”¹³. І справа покінчилася тим, що цар Василь таки змушений був виконати свої умови, бо він був тоді знову в дуже критичних обставинах, — піднялося нове повстання, а тут напирали ще й Болгари.

Отже, як бачимо, справа була зовсім не такою, як малює нам її традиційне літописне оповідання. Володимир допоміг грецькому цареві (послав йому 6000 війська), а за це мав поріднитися з могутньою Грецією, мав отримати від неї, вже як швагер імператорський, а не як прохач, все, що йому потрібне було для охрещення українського народу. Володимиру, що мав аж занадто й своїх жінок, грецька царівна Анна була потрібна лише з політичних міркувань. Царівна Анна нічим особливим не виділялася, про якусь більшу красу її джерела нічого не говорять; Анна народилася 13 березня 963 року, цебто вийшла заміж за Володимира в 26 років, — вже досить таки підтоптанною дівою;¹⁴ отже ясно, що не сама Анна була причиною походу Володимира на грецький Корсунь.

В Корсуні ж Володимир повинчався відкрито, вже як християнин, з царівною Анною. Переможець і свояк грецького імператора вирішив більше не ховатися з новою вірою і охрестити всю свою могутню державу.

IX

Наступала найвеличніша пора української давньої історії, — охрещення вже самого українського народу; наступав момент здійснення мрій останніх років князя Володимира. Володимир вже відкрито, по християнському звичаю, обвінчався з грецькою царівною, відкрито став християнином. Цим кінчалася певна доба в житті князя, що довго надумувався охрестити свій народ і що довго не наважувався відкрито зрадити вірі свого народу. Але він-

¹³ „Труды Киев. Дух. Акад.” 1888 р., кн. I, ст. 134-135.

¹⁴ Пригадаймо до того, що на Сході дівчата зріють значно скоріше, як у нас.

чання з Анною надало йому відваги, і Володимир почав поспішати з охрещенням своєї держави.

Про охрещення українського народу наш Літописець розповідає так: Повінчався в Корсуні з Анною, „Володимир взяв царицю, Настаса та корсунських священиків, з мощами св. Климента та його ученика Физа, взяв образи та книги, собі на благословення. Поставив церкву в Корсуні на горі, де серед міста зсипали землю, яку крали з валів; церква ця стоїть і до нині. Йдучи, взяв два ідоли мідяні і 4 мідяні коні, що й тепер стоять за св. Богородицею, про яких несвідомі люди кажуть, ніби вони мармуряні. На віно цариці Володимир віддав грекам Корсунь, а сам вернувся до Києва.

„Як тільки вернувся, наказав поскидати ідолів, — одних посікти, а других попалити; а Перуна наказав прив'язати коневі до хвоста і тягти його з гори через Боричів до річки, а 12 мужа приставив підпихати його киями. Це робив він не як живому дереву, але на наругу бісові, що таким чином обманював людей, щоби цим прийняв тепер заплату від них. Великий Ти Господи, і дивні діла Твої! Вчора люди шанували його, а сьогодні насміхаються. Коли тягли Перуна річкою до Дніпра, невірні люди плакали за ним, бо ще не охрестилися. Дотягнувши, вкинули Перуна у Дніпро. А Володимир наказав: „Коли Перун пристане де до берега, відганяйте його, аж поки не мине порогів; тоді лишіть його”. Мужі робили, що їм наказано. Коли його пустили і пройшов він пороги, вітер викинув його на рінь¹⁵ і з того часу названо ту місцевість „Перунова рінь”, як зветься вона і до нині.

„А по цьому Володимир послав посланців по всьому місту, наказуючи: „Хто не прийде завтра ранком на річку, — чи багатий він чи вбогий, старець (нищ) чи робітник, — той стане противний мені”. Чуючи люди таке, весело сходилися, радіючи та кажучи: „Коли б це (охрещення) не було добрим, князь та бояри не прийняли б його”. На ранок прибув Володимир з священиками царициніми та корсунськими на Дніпро, а народу прибуло без числа; вони влізли в воду і стояли одні по шию, другі по

¹⁵ Рінь — поширене в Галичині слово; визначає річні камінчики чи річний пісок або беріг, вкритий таким піском чи камінчиками; розлога місцевість коло річки, вкрита рінною, це — зарінок.

груди, а молодь з берега, інші тримали дітей; охрещені (свершені) ходили по березі. А священники читали молитви. І була радість на небі та на землі через стільки душ спасених. А диявол ойкав та бідкався: „Горе мені, бо ж звідси женуть мене! Тут я хотів осістися, бо ж на цій землі не було науки апостольської, не знали тут Бога; весело було мені з їхньої служби, бо вони служили мені; а тепер оце перемогли мене невеличкі, а не апостоли чи мученики; не буду я вже панувати по цих землях!...”

„Як люди охрестилися, то розійшлися по домах своїх. А Володимир радий був, що пізнав Бога і сам і люди його; глянувши на небо, він прорік: „Боже, що створив небо та землю. Поглянь на нових людей своїх і сподоби їх пізнати Тебе, Бога правдивого, як вже пізнали Тебе землі християнські; зміцни віру в них, щоб була правдивою та непохитною; допоможи й мені, Господи, супроти ворогів моїх, щоби, надіючися на Тебе та на твою силу, я переміг їхні каверзи”. Промовивши це, Володимир наказав рубати та ставити по містах церкви, де стояли ідоли. І поставив він церкву святого Василя на горбку, де стояв ідол Перуна, і інші, де відправляли („творяху потреби”) князь та люди”. Так розповідає Літопис.

Як бачимо, Літописець занадто просто уявляє собі охрещення киян. Князь наказав — нарід виконав. А насправду все це відбулося зовсім не так легко та скоро, як уявляє собі Літописець. Треба думати, що в Корсуні, по вінчанні, Володимира з Анною чи перед тим, охрестилася й частина бояр; частина їх могла охреститися ще й до того, разом з Володимиром; про це каже нам і Літописець, — бо кияни говорили про охрещення: „Аще бы се не добро было, не бы сего князь и бояре приняли”, — отже бояри охрестилися раніше народу.

Повінчавшись, Володимир взяв потрібних йому священників і прибув до Києва. Тут, звичайно, не відразу він почав хрестити свій народ, — треба було перше добре його підготувати, а це було зовсім не легкою справою: своїх священників було не багато, а священники грецькі не розуміли нашої мови, а тому їхня поміч не могла бути скорою. Треба думати, що підготовка народу тяглася досить довго, — за діло стали, певне, не лише свої священники, але й всі християни, що були тоді в Києві; свяще-

ники — греки були, так би сказати, інструкторами охрещення.

Не треба думати, що народ легко покинув батьківську віру свою; і даремно силиться Літописець переконати нас, що народ хрестився з радістю. Володимир вернувся з походу на Корсунь славним переможцем, на чолі вірної армії, вернувся з жінкою — грецькою царівною, став свояком самого наймогутнішого в світі грецького імператора. Авторитет князя Володимира піднявся до небувалої висоти, — і тому князь і осмілювався покласти свою важку руку на стару віру підвладного йому народу, осмілювався порушити народню святиню. Частина народу, найменше відпорна, послушалася князя й пішла хреститися, але не мала частина таки наказу цього не послухала і хреститись не схотіла; навіть не схильний до української старої віри автор оповідання про охрещення не зміг сховати того, що коли тягнули Перуна, „плакахуся его невѣрнии людѣ”. Звичайно, в великім місті не легко було сховатися від охрещення, а разом з тим і від кари могутнього князя, але хрещення й киян не могло відбутися так спокійненько, як то уявляє собі Літописець по сто-двісті років по тому.

Літописець роком охрещення киян вважає 988-й, але цього року прийняти не можна. Володимир взяв Корсунь в 989 році (так свідчать і грецькі джерела) і мав по тому дуже багато різної роботи, так що охрещення киян могло відбутися десь вже року 990, влітку, бо народ став по шию в воді, — в холодну воду по шию народ навряд чи поліз би навіть по наказу хоч би й князя. Де саме хрестилися кияни, трудно сказати; Літописець каже, ніби в Дніпрі, але інші ждерела називають річку Почальну, а Синописис XVII в. Інокентія Гізеля місцем охрещення зве Хрещатик. Охрещення зробили самі тільки священники, — Єпископів тоді ще не було, — вони прибули через рік, року 991-го.

Х

Оттак відбулося хрещення киян. Але охрестити киян — це ще не значить охрестити українську землю: держава Володимирова була дуже великою, а тому й роботи для охрещення всього українського народу було надзви-

чайно багато, — це була робота не для одного покоління людей.

Літопис, звичайно, досить просто уявляє собі всю цю роботу. По охрещенні киян — коротко каже Літописець — „почав Володимир ставити по містах церкви та священників, та зганяти (приводити) людей на охрещення по всіх містах та селах”. Звичайно було це зовсім не так просто: не легко було охрестити киян, де багато було інтелігенції, що здавна тягла до християнства; але охрестити всю іншу Україну, особливо сільську, — то був уже труд непосильний для одної людини, хоча б і такої рішучої, яким був князь Володимир. Ото ж треба думати, що хрещення позакіївської України ростяглося не на один десяток літ; нову віру таки густо полито кров'ю українського народу, що боронив свою батьківську віру...

В першу чергу Володимирі потрібна була церковна ієрархія, — митрополит та єпископи, щоби вони вже зайнялися охрещенням великої держави Володимирової. Володимир просив собі ієрархію з Греції, але греки не поспішали присилати її; митрополит з єпископами прибув десь вже аж по охрещенні киян, про що Літопис розповідає так: „Въ лѣто 6499 (991) крестився Володимеръ и вся у Фотія патріарха у царьградскаго перваго митрополита Кієву Леона и Новгорода єпископа (виправлено на „архієпискупа”) Якими Корсунянина”.

Священиків Володимир міг набрати собі ще до прибуття вищого грецького духовенства, — князь міг скористати послугами інших народів, що були охрещені греками. В першу чергу це були болгари, від яких Володимир взяв богослужбові книжки; звичайно, він міг взяти звідси й священиків, тим більше, що болгари легко могли порозуміватися з українцями. Треба звернути увагу ще на ролі закарпатських українців (в північно-східній Венгрії), які прийняли православне християнство за сто років перед нами, — Володимир добре знав про них і міг також взяти собі й звідси потрібних йому священиків, що говорили мовою, дуже подібною до мови киян.¹⁶ Але самі священики не могли зайнятися справою охрещення всього українського народу, — цю справу розпочали вже на

¹⁶ Е. Голубинський, Історія Церкви, ст. 167-168.

більшу руку з прибуттям грецької ієрархії, цебто по 991 році.

Прибувши, єпископи в першу чергу мали подбати про висвячення духовенства — священиків; звичайно, кандидатів на священиків було зовсім не багато, а тому мало було й священиків. Через це треба думати, що охрещення України йшло дуже поволі, бо ж і єпископи-греки потребували часу, щоби навчитися української мови, мови того народу, який вони хотіли хрестити.

Християнство поволі ширилося з Києва, і в першу чергу по полянській землі. В Києві, як в столиці України, засів митрополит, грек Леон, а до всіх інших більших міст, що були центрами окремих земель, з яких складалася держава Володимира, послано єпископів. Єпископів послано в такі міста: Новгород, Чернігів, Ростов, Володимир Волинський, Білгород, Туров, Полоцьк, Тмуторокань, а може і в інші міста.

Володимир прожив по охрещенні киян ще 25 років († 1015 р.), і час цей він вжив головно на охрещення та на освіту корінної України. В більших містах, центрах окремих земель, Володимир садовив на управління своїх дітей, і вони й ширили християнство; де не сиділи діти Володимирові, (а в 990 році вони були ще малими), там правили Володимирові посадники та бояри, і вони теж потроху хрестили людей. Звичайно, де міг, там Володимир і сам наглядав, щоб охрещення його народу відбувалося скоріше.

Першими охрестилися українські землі Володимирової держави, а головно — більші міста, бо села та міста дальші від Києва приймали нову віру дуже неохоче; треба думати, що для сіл і священиків не хватало, бо на початку було їх занадто мало. За життя Володимирового охрестилися певне всі більші міста на Україні, а почасти й села; але на села ця християнізація за той час пішла дуже мало.

Зайнявся Володимир також і охрещенням північних земель своєї держави, тих земель, що пізніше склали московське князівство. Тут християнство ширилося дуже поволі, ширилося млявіше, як на корінній Україні. Року 991-го Володимир послав до Новгорода першого єпископа — Якіма Корсунянина і той довго жив в неохрещенім

місті, готуючи новгородців до нової віри; коли власне охрестився Новгород, не знаємо. Хрещення відбулося тут силою і густо полите кров'ю, про що й приповідка склалася за новгородців: „Путята (тисяцький) хрестив їх мечем, а Добриня (посадник) — огнем”. Так само хрестилися й інші північні землі Володимирової держави, а певне й де які свої...

XI

Праця Володимира була епохальною в житті українського народу, за що князя цього й названо Великим. Це справді був великий реформатор свого часу, який міцною рукою своєю повів Україну на Захід і прищепив їй західну культуру. Звичайно, не була занадто вже лихою й стара українська віра (то духовенство християнське зробило її „язичеством”); народ і при ній міг досягти своєї власної великої культури (могли ж, скажемо, „язичники” японці стати одним з найкультурніших народів в світі й не міняючи своєї віри); але Україна не мала природних кордонів, які могли б вберегти її від зазіхання сусідів, а разом з тим і від напору християнства. Християнство ширилося з Заходу на Схід поволі, але рішуче, не маючи для себе фізичних перепон; до нас воно прийшло найпізніше, бо ми були найдалше на Схід; так само пізніше ширилася з Європи величезна культурна сила — друкарство. Зберегти своєї старої віри український народ все одно не зміг би, — не прийняли б ми християнства від князя Володимира, то прийняти його нас би примусила пізніше Європа, виправивши на нас якийсь „Хрестовий” похід...

Ставши християнином, Володимир, як каже наш Літопис, зовсім змінив своє життя. Братовбивець став ревним християнином; але він остався щедрим та веселим, що тижня справляв собі гулянки: „По вся недѣли — каже Літописець — устави на дворѣ вѣ гридьницѣ пирѣ творити и приходити боляромѣ, и гридемѣ, и соцькимѣ, и десятьским, и нарочитымѣ мужемѣ при князи и безѣ князя; бываше множество отѣ мясѣ, отѣ скота и отѣ звѣрины, бѣше бо изобилью отѣ всего”. До хорих та бідних Володимир став надзвичайно милостивим; про це Літописець оповідає: „Повелѣ всякому нищему и убогому приходити на дворѣ княжѣ и взимати всяку потребу — питъе

и яденъе и отъ скотъницъ (ключницъ) кунами (грѣшми). Устрои же и се, рекъ, яко „немошніи и больніи не могутъ долѣсти двора моего“, повелѣ пристроити кола (вози) и складаше хлѣбы, мяса, рыбы, овоць разноличный, медъ въ бчелкахъ, а въ другихъ квасъ, возити по городу, въпрашающимъ: кдѣ больній и нищъ, не могы ходити? тѣмъ раздаваху на потребу”. Звичайно, це вже перебільшення, як перебільшенням було в Літописця й нагромодження найрізніших великих гріхів на Володимира, — Літописцю, духівнику з виховання, хотілося за всяку ціну показати, як християнство змінило князя язичника. Але навряд чи то так, — вже самі „пиршества” Володимирові показують, що християнства він таки не зрозумів глибоко.

Охрестивши киян, Володимир зараз же закладає й школи в себе, — він набирає дітей („нарочитые чади”) своїх бояр та ліпших горожан і наказує їх вчити; цим Володимир поклав в нас початок шкільної справи, бо хотів мати в своїй державі освічених робітників. Думати, що це він так готував будучих священиків, не можна, бо для цього не потрібно було забирати дітей боярських, та й взагалі дітей — бо ж з них довго довелося б чекати священиків. Але певне Володимир таки закладав якісь школи для підготовки священиків, бо їх йому потрібно було багато. Необхідні книжки як для церков, так і для шкіл доставали з Болгарії.

Зараз же по охрещенні Киян, Володимир почав ставити в Києві величну церкву, — це була єдина на той час камінна церква, яку й закінчив в 996 році. Це була Успенська церква, відома в нас під назвою Десятинної, бо Володимир дав на неї десятину прибутків. Церква ця стала символом перемоги християнства над старою вірою — її поставлено на тому холмі, де до того стояв ідол Перуна.

По охрещенні (в 987 р.) Володимир жив ще 28 років і помер 15 липня 1015 р., проживши десь 55 чи 56 років. Поховали князя в Десятинній церкві, поруч з гробом жінки його Анни, що померла в 1011 році.¹⁷ Пізніше князя

¹⁷ Під час Татарщини мощі кн. Володимира лишилися під руїнами Десятинної церкви, і тут пробули аж до XVII в., до митрополита Петра Могили, який р. 1635-го знайшов ці мощі і пізніше переніс їх до Софійського собору. Голова кн. Володимира тепер в Печерській Успенській Церкві, а челюсть — в Московському Успенському соборі (її подавав р. 1640-го Петро Могила цареві Михайлу Хведоровичу).

Володимира зараховано, за його величезне діло, до числа святих. Але коли сталася канонізація Володимира — точно не знаємо; певне, десь на початку XIII-го віку. Щедрі та шумні гулянки Володимирові довго жили в пам'яті народній, і вони були причиною такої пізньої його канонізації; в Літопису князя Володимира названо святим вперше лише під 1254 роком.

ХІІ

Володимир не закінчив і половини тієї величної праці, яку він поклав собі, як мету свого життя. За князя Володимира охрещено головним чином лише корінну Україну, та й то не всю, а переважно великі міста та більш доступні села. Велика частина України за Володимира таки ще охрещена не була; не була охрещена в більшості також і та північна частина Володимирової держави, разом з іншими інородцями, яка пізніше склала московське князівство. Священиків так само Володимир не встиг підготувати в потрібному числі.

Але скоро по смерті Володимира Великого таки знайшлася людина, що взялася достойно докінчувати величну справу європеїзування України, — це був син Володимирів, Ярослав (1019-1054), якого прозвано Мудрим. Ярослав докінчував, правильніше сказати — закріплював працю свого Великого батька. Літописець правильно оцінює працю Ярослава в порівнянні з працею його батька: „Яко же бо се нѣкто землю разотреть, другій же насѣть, тако и сей (Ярослав): отець бо его Володимер взора и умягчи, рекше крещеніємъ просвѣтивъ, сей же насѣя книжными словесы сердца вѣрныхъ людей”.

Історія лишила нам мало звісток, що саме робив Ярослав для охрещення тієї частини України, яка ще тоді не була охрещеною; певне, він поглиблював християнство, несучи його потроху й на села, в глухі кутки своєї держави. Але головну свою увагу Ярослав звернув на поширення освіти серед українського народу.

Освітою тоді Україна не пишалася. Князь Володимир поклав міцні підвалини для цієї освіти, скерував її на європейські шляхи. Цю ж справу, але вже в більшому розмірі, продовжував і Ярослав. В першу чергу він заснову-

вав школи, де вчилися діти визначних людей, — бояр та купців, тодішньої української інтелігенції. Частина цих вихованців могла йти пізніше й на священників, але певне менша частина: кадри священників готувалися головно з рядів низової інтелігенції та селянства, для чого були й окремі школи при дворах єпископських, під їх оком та керуванням. Ото ж число священників за Ярослава значно побільшилося, і вже вони поширювали християнство й серед низів українського народу.

Літопис нам розказує, що Ярослав звернув окремо свою увагу на виготовлення так потрібних для народа книжок. Друкування тоді ще не знали (його вигадали лише в половині XV-го віку), книжки були писаними, а через те дорогими, бо для їх виготовлення треба було затрачати багато часу; та й паперу тоді ще не було, — писали на відповідно виготовленій телячій шкурі, що звалася пергамін (бо з мало-азійського міста Пергаму). Отже через те книжок на Україні було мало; а між тим церкви множилися і конче потребували книжок. Богослужбові книжки на Україні появилися певне ще до Володимира, появилися ще в IX віці; зараз же, як ці книжки появилися по праці св. братів Кирила та Мефодія, їх зараз же спроваджувала собі та християнська громада, яка була в той час в Києві. За час Володимира цих книжок стало вже значно більше, але їх все не хватало для тодішніх церков. Спроваджували ці книжки звичайно з Болгарії, де християнство прищепилося значно раніше, як у нас. Книжки були писані болгарською мовою, але мову цю тоді ще добре розуміли й на Україні; читали ці книжки вже тоді з своєю українською вимовою. Що богослужбові книжки були вже за Володимира, скоро по охрещенні, про це вказує нам недавно знайдена копія з Молитовника (збір Служб Божих) Володимира 999 року.¹⁸

Книжки були головною підвалиною поширення християнства та освіти, а тому князь Ярослав почав збирати ці книжки в такому числі, щоби їх хватило на всі церкви. Літопис про це розказує так: „И собра (Ярослав) писцы многы и прекладаше отъ Грекъ на словѣнское письмо; и списаша книги многы... Многы написавъ, поло-

¹⁸ Проф. Ів. Огієнко, Молитовник князя Володимира Великого 999 року; див. „Стара Україна” 1925 р. Ч. V, і окремо.

скрізь найбільше схильна до культури, не боїться добрих новин. Але цього зовсім не можна сказати про загал народу, — він все і скрізь консервативний, він міцно держиться споконвічної віри своєї і не терпить ніяких новин. Ось цей загал народу навіть в Києві не хотів хреститися і голосно плакав, коли тягли Перуна. Але в Києві Володимир мав наємне вірне військо, а тому крикунів проти нової віри легко могли відправляти в Дніпро за Перуном; багато люду втікло в глухі місця, багато поховалося, а ще більше — сиділо мовчки, не виконуючи нової віри (бо й не вміло), лише викупавшись в Дніпрі...

Поза Києвом справа була вже зовсім не легкою, — коли приходило військо для охрещення, народ втівав і ховався по лісах, яких тоді було досить; а кого урядники вспівали таки схопити й охрестити, той все одно тримався старої віри в загальнім морі її, коли відходило військо... А з насильного охрещення не робив собі клопоту.

Стара українська віра своїми представниками перед Богом мала так званих волхвів; це був клас, якому тепер до певної міри відповідає духівництво. Волхвів було в нас дуже багато; хоч і не були вони власне класом жерців — бо й кожний старший в родині виконував у нас обов'язки жерця чи священика, — але все таки, як слуги свого Бога, мали волхви великий вплив на народ. Ось ці наші волхви і завзялися боронити стару віру перед загрозою християнства. Волхви були з простого народу, жили разом з ним, а тому їхня агітація проти християнства була сильною й реальною. Це через них наш народ так вперто та довго боронив свою стару віру, а почасти доніс її й до нині. Волхви залякували народ всякими карами зневажених старих богів, і тому народ був пасивний до нової віри. Звичайно, державна влада вела гостру боротьбу власне з цими волхвами, ловила їх і катувала немилосердно.

Старі джерела наші, головню Літописи, не люблять розповідати про боротьбу народу проти християнства, — вони звичайно малюють, що народ з радістю приймав нову віру, охоче зраджуючи старій. Але час від часу прориваються і в них вістки про цю запеклу боротьбу. Так, в Літопису під 1071 роком читаємо, що в Києві появилася волхв, який почав голосно проповідувати, що на п'ятий рік потече Дніпро назад, і що землі пересунуться: грецька

стане на місце української, а українська на місце грецької. Волхв наробив таки клопоту: „невѣгласи послушаху его — розказує Літописець, — вѣрніи же смѣяхуся, глаголюще: бѣсъ тобою играєть на пагубу тебе”. Розуміти це треба певне так, що волхв проповідував кару на українську землю за зневаження віри батьків своїх. Але уряд не дав волхву довго каламутити, — він „въ єдину ноць былъ безъ вѣсти”, цебто уряд просто скатував його на смерть.

Дуже цікавий випадок з волхвом трапився в Новгороді за князя Гліба Святославича (1074-1078). Тут появився волхв і ганьбив віру християнську. Новгородці були тоді ще тільки номінально християнами, а тому народ відразу став за волхва і хотів убити свого єпископа. Становище було надзвичайно грізне та трагічне. Єпископ прибрався в ризи, взяв хреста і вийшов до народу, бажаючи його заспокоїти. Він сказав до розхвильованого народу: „Хто хоче вірити волхву, йди за ним, а хто вірує в Христа, нехай той іде до хреста”... Мінута настала грізна: „увесь народ, з великим заколотом”, пішов до волхва, а за єпископом пішов тільки сам князь з дружиною...

Становище врятував проте сам князь Гліб. Він сміло підійшов до волхва і запитав його:

— Чи ти знаєш, що буде завтра зранку і в день до вечора?

— Все знаю, — відповів волхв.

— А чи знаєш, що буде сьогодні? знову питає князь.

— Вчиню дивні діла, — гостро відказав волхв.

При цих словах князь вихватив сокиру, що була схована під полою, і розсік волхва на двоє. Народ налякався і розійшовся...

Це характерна картина „мирного” насадження християнства...

Року 1091-го, каже Літописець, — появився волхв в Ростові; але зараз був схвачений і скатований...

Ось так ширилося християнство серед українського народу та серед народу московського. Приклади ці не були, власне, винятками — так було скрізь, може менше на Україні, більше на Півночі. Муромці вбили княжича Михайла й нізащо не хотіли приймати християнства.²⁰

²⁰ Е. Голубинський, ст. 206.

жи въ святій Софїи, церкви, юже созда самъ". Отже це свідчить, що Ярослав перший заклав вже державну Бібліотеку при храмі св. Софії в Києві. Він зібрав потрібне число перекладчиків, — це були почасти Греки, що вже добре знали церковну мову, почасти свої вихованці, а почасти може й Болгари. Легше було зібрати потрібне число писців, з тих же самих людей. От ці перекладчики та писці й виготовляли потрібні богослужбові книжки, які розходилися по всій Україні і з яких складалася й Бібліотека. Звичайно, в той час були вже писці й по інших містах України і вони також готували (списували) богослужбові книжки. Ярослав зібрав в Києві багато потрібних перекладів і тут же головно готувалися й списки з них. Ось ця освітня праця Ярославова й стала головною працею його життя.

Звичайно, піклувався Ярослав і про збудування потрібного числа церков; в самому Києві він вибудував храм Софії (мудрости Божої), — найбільшу церкву на Україні, а коло неї два монастирі, — Георгієвський мужеський (Ярослава при хрещенні названо Георгієм) та Іриненський жіночий (жінка князя звалася Іриною).

ХІІІ

Наступники кн. Володимира діяльно зайнялися охрещенням північних своїх земель (що пізніше склали московське князівство), де було багато також і інородців, цебто не Слов'ян з походження. Християнізація цих земель йшла дуже поволі і розтяглася на довгі часи. Так, до Ростовської землі Володимир послав єпископа Хведора, але той не міг охрестити тутешнього народу; нічого не вдіав тут і другий єпископ, Ларіон; єсть навіть звістка, ніби єпископи ці змушені були втікати з своїх єпархій.¹⁹ І лише 3-й єпископ, Леонтій († 1077 р.) охрестив таки ростовців, — він покинув старих, бо нічого з ними не міг вдіяти, і попилював охрестити дітей, за що батьки мало не вбили єпископа. Це зразок, як ширилося тоді християнство поза Києвом.

Києву, взагалі Україні, випала велична історична роль охрестити всі північні землі держави Володимира та

¹⁹ Е. Голубинський т. І, ст. 200.

Ярослава, цебто ті землі, що склали пізніше московське князівство. Цю історичну роль України звичайно недоцінюють або й зовсім замовчують російські історики; але ми не можемо не звертати уваги на те, що світ нової віри Христової пішов на північ від Києва, з України, і Церква Українська, Церква Первозванна, — бо заснував її ще апостол Андрій Первозваний, — по праву мусить зватися матір'ю церкви московської.

Не слов'янських народів в державі Володимира та Ярослава було досить, — це була величезна земля Ростовська з Білозір'ям, де жили тоді Меря та Весь, та земля Муромська, яку замешкувала Муром. Сюди треба віднести також землі Вятичів та Радимичів, що були племені ляхського, з якими нам все було багато клопоту. Ось цих земель, з поглядів політичних, щоби їх не драгувати, Володимир не хотів хрестити силою, — народи ці швидко рушилися, а тим самим приставали й до християнства. Але, звичайно, на охрещення всіх цих земель пішло дуже багато праці і сам процес бодай зовнішньої християнізації ростягнувся на століття. Так поволі були охрещенні (на зразок охрещення землі Ростовської) землі Муромська, Рязанська, Вятицька, Радимичька і др. подібні. Україна свою культурну місію таки виконала і перенесла християнство й на північ. Цього російський нарід не мусить забувати Україні.

**
*

У нас звичайно прийнято думати, що християнство легенько заводилося собі серед українського народу; справа була ніби так, що князь Володимир приказав охреститись, а вдячний народ зараз же відцурався віри батьків своїх, зрадив цій вірі і прийняв християнство. На правду ж справа відбувалася зовсім не так. Мирного прийняття християнства не було, народ завзято боронив свою віру, скрізь були бунти і часто доводилося хрестити народ у власній крові його, доводилося хрестити його огнем та мечем. Володимир Великий проголосив християнство державною вірою, а віру попередню, „язичество", заборонив; але ж ми знаємо, що від оголошення закону до його проведеної в життя — дорога не мала.

Християнство певне не трудно ширилося поміж вищими верствами в державі, поміж інтелігенцією, — вона

Вятичі в половині XII-го віку вбили черця Печерського Кукшу, що проповідував їм християнство.²¹

Отож, як бачимо, на початку мирного поширення християнства не було, — його ширили огнем та мечем. І зусиллями декількох віків християнство таки поширили серед українського народу. Але поширили головню номінально та зовнішню, — народ таки лишався при своїй батьківській вірі, рахуючи християнство вірою лише панською. А пізніше, коли народ наш до певної міри таки засвоїв собі головні основи християнства, він проте не кинув і старої своєї віри, особливо дрібніших рис її, — і витворив цікаве особливе двоєвір'я: мішанину християнства з своєю давньою вірою, останки якої ще й сьогодні скрізь знаходимо в нашого народу, особливо по глухих закутках. Правда, це не було на шкоду нашому народові.

XIV

Християнство серед слов'янських народів на перших порах ширилося виключно в грецькому обряді. Чехи й Поляки на початку, в IX віці, прийняли християнство від Греків, служби Божі правили по грецькому обряду і по слов'янських книжках, перекладах св. братів Кирила та Мефодія та їх учеників. І лише пізніше латинська навала знищила в цих краях працю св. братів, вивела слов'янське богослуження і на місце його завела обряд латинський з латинською богослужбовою мовою.²² Це була найтрагічніша подія всієї історії слов'янського життя. Доки всі Слов'яни були однієї грецької віри, доти вони почували себе чи могли почувати себе одним спільним народом; ця спільність віри пізніше оберекла була б слов'янський народ від тої гіркої долі, яку він зазнав. Але спільнота ця занадто муляла очі ворогам Слов'янства, — це були головню Німці, споконвічні гнобителі слов'янського світу, — і вони завзялися розбити цю слов'янську релігійну єдність, — і швидко відірвали Чехію та Польщу від грецького обряду і міцно прив'язали їх до Риму. З того часу не стало навіть видимої єдності в слов'янським світі; з то-

²¹ Там само, ст. 208.

²² А. С. Петрушевичева. Краткое историческое извѣстіе о введеніи христіанства въ Прикарпатскихъ странахъ, Львів, 1882 р., гл. I та II.

го часу Рим навіки забив собі памороки нехристиянською ідеєю: при допомозі Польщі златинщити увесь Схід, ніби він справді не християнський... Будучи не встані виконати цього заміру, Рим обмежився покищо будай тим, що пізніше відірвав хоч частину українського народу від праматірнього кореня (унія)... „На знищення Русі!...”

І не дивлячись на все це, латинські (й польські та уніятські) письменники дуже часто вперто твердять, ніби християнство на Україні розпочали латинські місіонери, посланці папи, і що ніби українці пізніше відпали від послуху папі та прийняли собі грецьку ієрархію; почасти й на цій основі, напр., уніяти почитають кн. Володимира як святого, хоч не почитають інших українських святих.

Але твердження це не має під собою правдивих підстав. По-перше, наші джерела ніде ані одним словом про це нічого не говорять; коли б справді папські посланці на вернули Україну до Христа, про це наші джерела таки заховали б якусь звістку, бодай найменшу. Приймати нам латинський обряд не було тоді найменших підстав, — сусіди латинники не були сильними і тому політично папа мало чим допоміг би нам. Інша справа Греки: Греція була могутньою державою, з найбільшою тоді в Європі культурою; релігійно поєднатися з такою Грецією було нам політично безумовно дуже вигідно. Так само вигідно було й Грекам приєднати нас до своєї віри, — ставши греко-християнською, Україна переставала нападати на Греків, переставала бути в союзі проти них.

По-друге, нема й латинських правдивих джерел про охрещення українського народу посланцями папи. Ті джерела, які про це говорять, зовсім не правдиві. Італійський чернець Петро Даміані (Petrus Damiani), пізніше кардинал, що помер в 1072 році, розповідає, ніби Україну охрестив латинський єпископ Брун чи Бруно, в монашестві Боніфатій. Петро Даміані оповідає, що Бруно пішов до язичників (але не говорить яких) і ревно проповідував їм християнство, бажаючи мученичества, але ті його не займали. Пішов тоді Бруно до українського князя (ad regem Russorum) і почав йому гаряче проповідувати. Бруно був босий, а зодягнений в лахміття. Князь думав, що Бруно бажає собі заробити на бідність, а тому запропонував йому щедрі подарки, якщо він перестане плести

нісенітницю. Тоді Бруно переодягся в єпископські ризи і знову прийшов в княжеський двірець. Князь наказав запалити два костри, так що вогні їх сходилися, і запропонував Брунові прийти поміж ними, — коли вийде з вогню здоровим, то князь з боярами обіцяв охреститися. Бруно на це погодився. Зо всіх сторін окропив він вогонь святою водою, покадив, сміло пішов в вогненне море і вийшов звідти зовсім здоровим, — не зайнялися навіть коси на голові його... По цім чуді український князь з народом охрестився на озері, бо народу було багато. У князя був брат; прийшов і до нього Бруно і вговорював охреститися, але той наказав зняти Брунові голову. Коли єпископа скатували, то цей брат зараз же осліп, а на всіх присутніх напад стовбняк. Прийшов тоді князь помолився за всіх грішних, — і брат і присутні видужали й зараз охрестився.

Ось така Даміянова байка про охрещення українського народу латинським єпископом; як бачимо, вона повна несотворених речей; і коли ми відкидаємо легенди власних істориків XI-го віку, чому мусимо вірити чужим? Але маємо такий переконуючий доказ, що італієць Петро Даміані, який написав життя Бруна, прикрашував це життя різними видумками, як то робили й наші давні письменники, складаючи подібні життя. Товариш Бруна по школі, його родич Титмар, єпископ Мерзебурзький, в своїй хроніці розказує про охрещення українського народу і про місіонерську працю Бруна. Розказуючи про наше охрещення, Титмар ані одним словом не згадує про Бруна і говорить просто, що український народ охрестився від Греків. Цей же історик каже, що Бруно взагалі почав навчати вже тоді, коли Україна була охрещеною.

До нашого часу зберігся лист цього самого Бруна до короля Генриха. З листа цього видно, що Бруно справді був на Україні, — але вже по нашій охрещенні (десь в рр. 1006-1007), і він сам ані одним словом не згадує про те, ніби він проповідував слово Боже українському народові. На Україні він був випадком, вертаючись від Печенігів, де дійсно проповідував; він завітав до князя Володимира і гостив у нього цілий місяць.²³

²³ Е. Голубинський, Історія Церкви, ст. 216-221.

Звичайно, цілком можливо, що папа таки прислав своїх людей на Україну, бажаючи повернути її на латинство. Так, в одному з Літописів, в т. зв. Никоновському, читаємо, що під кінець життя князя Ярополка приходили до нього послы з Риму від папи, — певне для того, щоб нахилити його на християнство. А під 988 роком в тім же Літопису читаємо, що приходили папські послы й до Володимира і принесли йому мощі святих, — в цей час Володимир був в Корсуні і послы нахиляли князя прийняти християнство від папи, а не Греків, але Володимир на це не погодився.

Отже нема ніяких підстав говорити, ніби Володимир прийняв християнство від папи, а не від Греків; легенду цю підтримують лише латинники та їхні прихильники виключно з політичних міркувань.

**

Ось так відбулася найбільша подія в історії українського народу, — його охрещення. Прийняття християнства відразу зв'язало нас з Європою та європейською культурою. Українська інтелігенція справді хутко пересялася новими християнськими ідеями та почала користати з європейської культури. Але того зовсім не можна сказати про український загаль. Високої ідеї християнства він зрозумів дуже пізно, а західня культура дійшла до нього ще пізніше. Ось тому можна говорити, що християнство надзвичайно сильно приголомшило нашу власну українську культуру, бо наше духовенство, не розуміючи великої ваги національної оригінальної культури, увесь час воювало проти неї, бо вбачало в ній лише „язичество”. Світська влада, яка силою завела християнство на місце старої віри, змушена була цілі віки підтримувати його огнем та мечем; а це все й дало привід цій світській владі вмішуватися до справ церковних, що вона робить аж до нині. І на світі нема християнської церкви, — чи православної чи католицької, — до справ якої не вмішувався б світський уряд.

Високі ідеї християнства пізніше таки дійшли до українського народу і дали тут величні плоди. Ідеї ці тут ще не пережиті і вони матимуть велику будучину. Український народ — один з найбільше побожних народів в світі, і при

тому побожність його не зовнішня, як то бачимо в народів католицької віри, але побожність ця міцно зв'язана в нього з глибокою природною інтелігентністю. Приглянеться до порядного нашого селянина, — він часто інтелігентніший за багатьох тих, що вважають себе інтелігентами. Усім цим наш народ має завдячити двом причинам: 1) тому, що прийняв він грецьку віру (православ'є), а не римську (католицизм) і 2) тому, що не все відкинув з своєї давньої віри, що власне до давньої віри своєї прищепив він кращі ідеї християнства. Коли б же наш народ прийняв був католицизм, то завзяті латинські ксьондзи давно вже знищили б найдрібніші останки власної української культури, а це неминуче привело б нас до втрати внутрішньої побожності, привело б може до більшої зовнішньої „культури”, але неперемінно довело б також і до того легковаження християнських ідей, яке на кожному місці бачимо в католицькій Європі.

С. Москалівка в Карпатах.

27. VI. 1925

ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МОВОЗНАВЕЦЬ НАШОГО СТОЛІТТЯ -- ПРОФЕСОР І. ОГІЄНКО (МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН)

Не промине безслідно й не затреться те, що насичене непроминаючими вартостями; воно глибоко вростає в історію вселюдської культури й увіковічне імена творців.

До таких великих імен належить ім'я невисипущого трудівника, видатного славіста й україніста, великого вченого, державного мужа, та архипастиря — Митрополита Іларіона (д-ра Івана Огієнка). Все своє життя він самовіддано і багатоплідно трудився для добра свого народу, своєї Церкви і для розквіту науки. То ж зрозуміло, що його багатогранна й універсальна праця стала частиною вселюдських надбань.

Хоч наукова спадщина вченого перевищує 1000 назв, на жаль, небагато про це написано. З праць про митр. Іларіона, що досі появилися, маємо кілька фрагментального характеру біографічних нарисів, де перш за все, акцентується церковна діяльність і тільки побіжно заторкується наукова праця вченого. Отож ґрунтовне дослідження багатогранної діяльності митр. Іларіона і правдива оцінка її ще чекає своїх дослідників. У надії, що внаслідок будуть появлятися такі праці і що також появиться праця про митр. Іларіона як одного з найвидатніших наших мовознавців цього століття, то у цій невеличкій статті хотілося б хоч тільки побіжно згадати про великий вклад проф. Огієнка у славістику, а зокрема в українську мовознавчу науку.

Будучи студентом на історично-філологічному факультеті в університеті св. Володимира в Києві Огієнко слухав лекції багатьох видатних професорів. Серед них були такі як Г. Флоринський (слов'янознавство), А. Лобода (українська література і народна словесність), В. Перетц (старослов'янська й українська мови, діалектологія, палеографія), С. Гулуб'єв (історія Церкви), Лук'яненко (церковно-слов'янська, польська і сербська мови), М. Дашкевич (західня література), Гіляров (філософія),

Леціус і Сонні (грецька мова), Ю. Кулаковський (латинська мова), Кнадер (санскрит) і др. Хоч лекціями усіх тих сильно захоплювався молодий студент, то надзвичайне враження викликали у нього лекції і семінар академіка Володимира Перетця.

„Школа Перетця” чітко позначилася на Огієнковій майбутній академічній кар’єрі та науковій праці. Ідучи слідами свого великого вчителя, Огієнко твердо вірив у важливість документації і першоджерельних матеріалів як крайньої необхідності для кожної наукової праці. Так він сам працював;¹ так він виховував і навчав своїх студентів.²

То ж не диво, що вже із самих ранніх днів своєї наукової активності Огієнко вишукує і призбирує першоджерельні матеріали для своїх дослідницьких зацікавлень — слов’янської філології, палеографії та історії української мови. І так започаткувалася в нього збірка кирилических рукописів і стародруків (та інших цікавих матеріалів), що розрослася у чималу колекцію рідкісних пам’яток української мови і кирилического письма.

У наслідок II-ої Світової війни бібліотека митр. Іларіона багато потерпіла. Все таки вдалося чималу частину зберегти і перевезти в Канаду. Тепер ця бібліотека разом зі збіркою рідкісних книг, приміщується при Колегії св. Андрея у Вінніпезі. Відділ рідкісних книг нараховує 23 рукописи (XVI-XIX) і 27 стародруків (XVI-XVIII) та являється чи не найбільшою колекцією українських кирилических скарбів на американському континенті.³

Ці першоджерельні матеріали вже лягли в основу багатьох праць д-ра Огієнка. Вони і надалі становлять невичерпаний скарб для досліджень з усіх ділянок гуманістики, а зокрема для українського й слов’янського мовознавства, та дають багатий матеріал для дослідження багатьох аспектів кирилическої палеографії, передусім, півуставного і скорописного українського письма. А збірка стародруків наглядно ілюструє історію українського друкарства і книжної культури та постачає великий матеріал для житійної, проповідницької і полемічної літератури. Унікальні матеріали, які зібрав за своє життя митр. Іларіон ще довго служитимуть джерельним матеріалом для

дослідницької праці сучасним і майбутнім українцям і славістам.

З великим ентузіазмом досліджував проф. Огієнко початки славістики і слов'янознавства. Результатом цих досліджень є низка праць, а серед них такі фундаментальні монографії, як „Констянтин і Мефодій, їх життя і діяльність” (Жовква, 1927-1928), „Фонетика церковно-слов'янської мови” (1927, літографне видання), „Пам'ятки старослов'янської мови X-XI вв.” і Альбом із 155 знімків (Варшава, 1929), „Повстання азбуки і літературної мови в слов'ян” (Жовква, 1937). Крім того він написав цілий ряд праць, які стосуються поодиноких аспектів старослов'янської мови, особливо її українського різновиду чи опису поодиноких пам'яток.⁴

Огієнко теж приготував монографію „Слов'янської палеографії”. Літографне видання цієї праці появилось було в 1928-29 рр. для внутрішнього вжитку студентів богословія. Ця цінна монографія і досі знаходиться у списку неопублікованих праць. А була б це перша слов'янська палеографія написана українцем, де у порівнянні з іншими такими посібниками, приділяється значну увагу розвитку українського кириличного письма, його специфіці і начерку поодиноких літер українського півустау і скоропису.

Праці проф. Огієнка на свій час написані на високому науковому рівні і характеризуються докладною документацією цих фактів, як також обширною бібліографією, яка подається після кожного розділу. Не тільки змістом, але вже навіть самою бібліографією ці праці заслужили на велику увагу славістів і стали одними з посібників чи довідкових матеріалів на багатьох відділах славістики.

У згадані славістичні праці проф. Огієнко вклав багато свого знання і часу, бо він надзвичайно цінив солунських братів. На лекціях, які читав для студентів Манітобського університету з курсу „Інтродукція до старослов'янської мови і славістики” (1962-1963) Митр. Іларіон, торкаючись визначення сутті славістики, залюбки підкреслював, що славістика — це, в дійсності, діяльність Кирила (Констянтина) і Мефодія і плоди їхньої праці. Знову ж, говорячи про живомовну основу старослов'янської мови і зіставляючи існуючі теорії і гіпотези, він настоював, що

живомовна основа — то мова Кирила й Мефодія, творців слов'янської азбуки, літературної мови і літератури. (Цього погляду тепер вже притримується більшість славістів). А велична ідея солунських братів — „хвалити Бога рідною мовою” запліднила й нашого вченого. Він написав чимало статей про українську вимову церковно-слов'янських Богослужбових текстів, переклав ряд молитов і Богослужбових книг на живу українську мову й в 1921 р. розпочав свою епохальну працю — науковий переклад Біблії на українську мову. Все це він робив, щоб український народ міг хвалити Бога своєю рідною мовою.

Проф. Огієнко присвятив багато часу дослідженням палеотипії і книжної культури взагалі, а української зокрема. Його поважним вкладом у цю ділянку являється „Історія українського друкарства” (Львів, 1925). Треба тільки жаліти, що далші частини (II-V) такої цінної праці знаходяться у списку неопублікованих праць ще й дотепер.

Як відомо, вищезгадані праці проф. І. Огієнка оцінюються і тепер як фундаментальні для досліджень по загальній славистиці і кириличній палеографії. Тут буде до речі згадати про пляни визначного німецького славіста, д-ра Е. Кошмідера перевидати „Пам'ятки старослов'янської мови X-XI вв. з доповненням та з німецькими і англійськими коментарями (лист проф. Кошмідера до автора цих рядків від 2. VII. 71). Д-р Кошмідер, професор Людвиг-Максиміліянського університету в Мюнхені, між іншим пише, що „книжка („Пам'ятки...” — І.Т.) давно вже випродана, а зацікавлення нею велике, бо праця Його Еміненції є крайньо необхідна для поважних студій над старослов'янською”. Отож, навіть ці рядки, де йдеться тільки про одну книжку, свідчать вже про високу оцінку наукової роботи проф. Огієнка.

Як знаємо, в історії національної літературної мови кожного народу височіє діяльність найвидатніших мовознавців, які не тільки досліджують мовні явища та призначають свої наукові праці для спеціалістів, а разом з тим активно впливають на самий процес удосконалення і піднесення літературної мови, як також стараються про піднесення культури мови серед широкого загалу. У ряді таких мовознавців стоїть проф. Огієнко.

Проф. Огієнко все своє трудове життя самовіддано служив українській мовознавчій науці, українській культурі і народній освіті.. Сам він багато часу і любові віддав вивченню української мови і глибоким науковим дослідженням її. Вислідом його зусиль були численні мовознавчі праці як науково-популярного так і суто наукового характеру. Їх так багато, що у такій статті навіть неможливо перелічити, хіба, що згадати кілька. Наприклад, в Огієнка є дуже цінна для українського і для історично-порівняльного слов'янського мовознавства серія праць про наголос, а монографія „Український літературний наголос” (Вінніпег, 1962) становить теж частину „Історії української мови”. Український наголос досліджений ще мало. Отож у цій монографії подається перша спроба повної системи українського наголосу в історичному освітленні.

Значне місце в історії мови посідає праця „Українська мова XVI ст. і Крехівський Апостол 1560 років” (Варшава, 1930). За цю працю у 1931 р. чехословацький університет у Брно наділив проф. Огієнка вченим ступенем Доктора Філософії. Можна ще згадати дослідження і переклад на сучасну українську мову „Слово про Ігорів похід” (Вінніпег, 1963, 1967) та „Історію української літературної мови”, т. I-IV (Вінніпег-Саскатун, 1950-1958). Однак не можна проминути праці проф. Огієнка над встановленням українського правопису.

Міністерством Освіти було доручено проф. Огієнкові в 1917 р. опрацювати правописну систему. Він опрацював таку систему і склав правописний довідник, який був схвалений Академією Наук для обов'язкового вжитку по всій Україні, і який вийшов у світ під назвою „Головніші правила українського правопису” (Київ, 1919). Це був перший довідник нового, модерного українського правопису.

Не всі вчені вміють передавати здобутки науки у формі доступній, зрозумілій ширшому загалу, а проф. Огієнко був наділений саме таким талантом і тому дуже заслужився в цій ділянці. Так що його науково-популярні праці мають не менше значення від суто наукових. Взявши для своєї праці за клич „Для одного народу — одна літературна мова” і „Один народ — одна літературна мова,

один правопис і вимова”, Огієнко сильно потрудився для популяризації і реалізації цих ідей.

Головним чином популяризував він зацікавлення, пізнання і засвоєння літературної мови за посередництвам своєї видавничої діяльності. Його науково-популярний журнал „Рідна Мова” (а теж і „Наша Культура”) був якраз присвячений цій справі. Цьому допомагали ще практично-мовознавчі випуски „Бібліотеки рідної мови”, яку було засновано при цьому журналі, що були призначені передусім для вивчення мови. Така діяльність дала великі наслідки і багато спричинилася до мовного об’єднання нації. Згодом можна було запримітити, що почався повільний перехід західньо-української преси на всеукраїнську літературну мову.

Нема, здається, такої ділянки мовознавства, щоб не цікавила проф. Огієнка. То ж не минула його уваги й лексикографія, а, навпаки — в цю ділянку мовознавства Огієнко дав великий і тривалий вклад. Перша його праця на тему лексикографії появилася ще в 1909 р. як рецензія на „Українсько-російський словник” В. Дубровського. А вже через рік вийшов друком його перший словник, „Словарь ударений въ русском языкѣ и правила русскаго ударенія” (Київ, 1910). За життя проф. Огієнка появилася десять словників у книжковій формі і кілька словничків доданих до монографій чи друкованих по сторінках журналу „Рідна Мова”. Крім того п’ять лексикографічних праць названі у списку неопублікованих праць.⁵

Проф. Огієнко часто друкував по сторінках своїх журналів теж етимологію поодиноких слів та етимологічно-семантичні розвідки. Пізніше більшість з цього було зібрано, доповнено і поширено новим матеріалом, у більшості ономастичним і біблійною лексикою та опрацьовано ним у словник. Матеріяли ці довго чекали на видання, і склалося так, що Митр. Іларіон так і не дочекався побачити свого словника у книжковій формі. Тепер заходами Інституту Дослідів Волині і накладом Т-ва „Волинь” вже почав видаватися цей словник під редакцією д-ра Ю. Мулика-Луцика, і незабаром появиться III-ий том. Словник виходить під назвою, яку йому дав митр. Іларіон — „Етимологічно-семантичний словник української мови”.

Багато народів вже давно мають свої етимологічні словники, де засвідчене походження й історія кожного слова. Українці, на жаль, не були такими щасливими. Але, хоч довго прийшлося їм чекати, все таки дочекалися. Першим етимологічним словником української мови являється словник опрацьований проф. Яр. Рудницьким, що почавши з 1962 р. виходив окремими випусками до 1982 р. Цей словник складений англійською мовою і впроваджує українську науку в західній світ. Словник Митр. Іларіона (проф. І. Огієнко) меншого масштабу і дещо відмінний своїм характером. Поява його, одначе, небуденна подія в житті української науки; вона промощує нову дорогу в кола наукового світу. Отож українська еміграція в Канаді спромоглася вже аж на два етимологічні словники, коли Україна досі не випустила жодного, хоч ще в 1961 р. було проголошено вихід етимологічного словника української мови.

Як було вже згадано, ще в 1921 р. Огієнко розпочав епохальну працю, що стала його *opus magnum*, а це — переклад Біблії на українську літературну мову. Переклад Біблії був закінчений 1958 р., а 1962 р. Біблія українською літературною мовою вийшла друком. Це перший український науковий переклад Біблії, що здійснений за всіма правилами методології перекладу і наукових вимог. Біблію було перекладено не зі старослов'янської мови, а з гебрейської (Старий Завіт) і грецької (Новий Завіт). Як відомо, праця перекладницька важка, а що вже казати за переклад такої великої книги і обсягом і змістом! Праця однієї людини над завданням, що ледве подужають цілі колективи, насправду вимагала надлюдських сил.

Переклад Біблії на українську мову Митр. Іларіона був високо оцінений авторитетними спеціалістами. Митр. Іларіона, як вченого світового масштабу, Генеральна Президія Британського Біблійного Товариства достойно вшанувала й іменувала його Почесним Доживотнім Членом свого Товариства.

Наш великий вчений був наділений щедрим талантом дослідника і винятковою працездатністю. Зуміти належно оцінити наукову діяльність проф. Огієнка (Митр. Іларіона) — справа не легка, бо його праця неоцінених вар-

тостей. Він вклав у свою роботу не тільки своє знання, але й частку свого власного серця.

У десяту річницю його упокоєння, нехай же ці скромні рядки будуть висловом пошани і вдячності нашому видатному вченому і глибокому дослідникові, невсипущому трудівникові за ту велику працю, за ту невтомну діяльність, за ті духовні цінності, які він залишив науці і своєму народові.

Іраїда Герус-Тарнавецька

ПРИМІТКИ:

¹ Про це легко можна переконатися тільки взявши в руки якусь із праць проф. Огієнка, де відразу у вічі падає широка документація.

² Автор цих рядків мала щастя і честь бути студенткою Митр. Іларіона в рр. 1962-1965.

³ Про опис цієї колекції дивись I. Gerus-Tarnawecka, *East Slavic Cyrillica in Canadian Repositories* (Winnipeg, 1981).

⁴ Нестеренко, А. Митрополит Іларіон (Вінніпег, 1958); тут є частинний список праць Митр. Іларіона та вказується, де можна знайти інші списки.

⁵ Митр. Іларіон (проф. д-р І. Огієнко). **Етимологічно-семантичний словник української мови.** (Вінніпег, 1980), т. I, стор. 5-11.

ЧИН УЧЕНОГО

(Стаття „Чин Ученого” передруковується із „Наукового Збірника”, що був виданий у Варшаві 1937 р. і присвячений Проф. Іванові Огієнкові його друзями й учнями з нагоди 30-річчя наукової праці Ювілята. Список друкованих праць Проф. І. Огієнка друкується тут з деякими поправками, зробленими рукою самого Професора Іван Огієнка — Митр. Іларіона. — Редакція „Віри й Культури”).

Сьогодні не вдасться дати повного огляду наукової діяльності Ювілята, що невпинно ще працює над розвитком української науки.

Повний список друкованих праць Ювілята (до 1937 р.) читачі знайдуть нижче. Велике число рецензій на деякі з цих праць свідчать про поважне зацікавлення, що його будила й будить в науковій світі праця Проф. Д-ра Івана Огієнка.

Свою наукову працю розпочав Ювілят ще як студент історико-філ. відділу університету Володимира Великого в Києві, коли починає активно працювати над історією східньо-слов'янських літератур і над слов'янськими мовами.

На талановитого юнака відразу звернув увагу видатний дослідник історії східньо-слов'янських літератур проф. В. Перетц.

Студент Огієнко швидко стає діяльним членом семінару слов. філології і відбуває з ним перші наукові подорожі — досить згадати блискучі висліди його мандрівок до Петрограду й інших міст. д. Росії (про це див. в друкованих справозданнях проф. В. Перетця). Сам блискучий методолог (є його методологія наукової праці), акад. Перетц вмів зацепити захоплення до української давньої літератури своєму найздібнішому учневі, — свідомо, теми тогочасних праць Ювілята.

По скінченню університету, Ювілят був затриманий при університеті (з підвищеною міністерською стипендією) для підготування до професорської діяльності. В

той час виходять перші поважні наукові праці Ювілята, як: „Огляд українського язикознавства”, „Українська граматична термінологія”, „Двійне число в українській мові” й багато інших.

1915 р. вибрано Ювілята приват-доцентом істор.-філ. відділу університету Володимира Великого. Посилена діяльність Проф. Івана Огієнка, як викладача в вищій школі, не зменшує кількості його наукових публікацій, що з них найзаметніша „Иноземные элементы въ русскомъ языкѣ, Исторія проникновенія заимствованныхъ словъ въ рускій языкъ”, Київ, 1915.

Але несподіваний розвій політичних випадків в Україні, що закінчився відродженням Української Держави, змушує Проф. І. Огієнка вийти з царини наукових заінтересувань і виявити свої різносторонні здібності в кипучій політичній та громадській діяльності.

Проте ні одного визначного випадку в науковім житті України не обійшлося без найближчої участі Ювілята. Так, в 1917 р. Ювілят працює як один з засновників Українського Народнього Університету в Києві та в перетворенні його в 1918 р. в Український Державний Університет. У цьому першому українському університеті Проф. Іван Огієнко викладає різні курси, а між ними „Курс історії української культури”, що проходить з особливим успіхом. Одночасно викладає на Педагогічних Курсах при кураторії Київської шкільної Округи та на Київських Високих Жіночих Курсах.

1918 р. Ювілят отримує завдання заснувати університет в Кам'янці-Подільському, що й виконує, стаючи першим ректором цього університету.

В роках 1919-1920 Проф. Іван Огієнко стає Міністром Освіти та Ісповідань. Потім — еміграція. Ювілят живе в різних містах Галичини — найдовше в Тарнові й у Львові. За той час виходить низка його праць, в заснованому ним видавництві „Українська Автокефальна Церква” і кілька великих праць з мовознавства, та споріднених галузей знання, як „Чистота і правильність української мови”, „Історія українського друкарства” й інші.

Потім Ювілят переїжджає до Варшави, де викладає в університеті старослов'янську мову й кирилівську палеографію. З цієї доби Його професорської діяльності за-

лишилося багато публікацій, переважно з царини кирилівської палеографії.

Далі Проф. Іван Огієнко тратить посаду в університеті й береться видавати наукові журнали „Рідна Мова” і „Наша Культура”, що за кілька літ свого існування здобули почесне місце серед слов'янських наукових періодичних видань.

В багатьох напрямках іде наукова праця Ювілята, що серед них найбільш помітні: Українська мова в цілому її розвитку, Старослов'янська мова, Кирилівська палеографія й палеотипія з спеціальним узглядненням українського друкарства. Давнє українське письменство й Переклади церковно-слов'янських книжок на українську мову.

Безперечно, головна ділянка праці Ювілята — це українська мова, що над нею він особливо посилено працює останні роки, видаючи єдиний український мовознавчий місячник „Рідна Мова”. „Рідна Мова”, що зробила й робить величезну роботу мовного об'єднання Нації, особливо прикметна для праці Проф. Д-ра Івана Огієнка, як й ніколи не замикається щільно в кабінеті ученого, який не цурається й „чорної роботи”, праці ремісника. Дійсно, результат праці Професора не залишився доступний тільки невеличкому гуртку спеціалістів, але пішов у маси, як журнал „Рідна Мова” та як довга низка правописних довідників і словників. Широко znana діяльність Ювілята, як гарячого пропагатора правописної й мовної єдності всього українського народу та прихильника правопису ухваленого Українською Академією Наук.

Особливо багато уваги присвятив Ювілят наголосу — українському й слов'янським. Один з висновків праць Проф. І. Огієнка над наголосами це, що український наголос ближчий до сербського ніж до російського.

Досліди над діалектами давньої української мови завершуються двохтомовою монографією „Українська літературна мова XVI-го ст. і Крехівський Апостол 1560-х років”, Варшава, 1930 р.

Найбільш занедбана ділянка українського мовознавства — складня дочекалася нарешті в особі Ювілята свого досліджувача (вже вийшла перша частина Його великої праці: „Складня української мови”, Жовква, 1935 р.).

З праць Ювілята над старослов'янською мовою хіба найвизначніша: „Пам'ятки старослов'янської мови X-XI віків”, Варшава, 1929, де значно поширено, — часово й місцево — вузький, досі канонічний, круг пам'яток цієї мови. У відчитанні численних світлин з глаголицьких пам'яток, Проф. Іван Огієнко затримав глаголицький знак на зазначення старо-слов'янських звуків ѣ і я, що усуває багато непорозумінь у відчитуванні стар.-слов. текстів (досі в кирилиці цей глаголицький значок незручно передавався через кирилівське ѣ).

Значно посунула вперед досліди над найдавнішою добою життя письменної мови й літератури слов'ян двохтомна праця Ювілята „Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Історично-літературна монографія”, Варшава, т. I — 1927 р., т. II — 1928 р.

В списі друкованих праць Проф. І. Огієнка знайдемо кільканадцять заголовків з ділянки кирилівської палеографії, але найбільша з цих праць, рукописна „Слов'янська Кирилівська Палеографія” не може побачити світу з... браку видавця. Подібно матеріальні труднощі не дозволяють вийти в світ епохальної, можливо, праці Ювілята з глаголицької палеографії, де автор переконливо доводить, що глаголиця не походить з грецького мінускульного письма.

Численні праці з української палеотипії (див. спис друкованих творів) виявили високий рівень давніх українських друкарень. Підсумок дотеперішних дослідів Ювілята в цьому напрямку дає багатотомова „Історія українського друкарства”, що з неї покищо з'явився I-й том.

З праць Ювілята з давньої української літератури, найвизначніші Його досліди над творчістю Іоанікія Галатовського (див. спис друкованих творів).

Говорячи про чин Ювілята, особливий натиск хочу покласти на його діяльність на ниві церковній — в даному випадку на праці перекладницькій. Сувора канонічність і традиційність помічається в ній. Переклади богослужбових книжок на українську мову завжди виходять за благословенням вищої церковної Влади. З-поміж перекладів Ювілята звертають на себе увагу дуже вдалі переклади Св. Служби Божої, Ранньої й Вечірні, Парастас, Панахида й ін. Сягання до першоджерел, до найдавніших

грецьких і слов'янських текстів підносять наукову вартість цих перекладів. Назагал, Ювілят не сторонник загального українізування богослуження, а тільки відновлення давньої української традиції — української вимови богослужбового тексту, — потребу й логічність чого Він довів у низці статей й монографій.

ДОДАТКИ:

I

Список друкованих праць Проф. Д-ра Івана Огієнка до 1937 р.

1. М-ко Брусиловъ. Какъ живутъ крестьяне. „Сельскій Вѣстникъ” 1897 р., липень, Петроградъ.

2. Статті популярно-наукові, рецензії, поезії й т. ін. в Київській пресі 1905-1918 рр.

3. Деякі поезії з 1905-1906 р. передруковані в „Струни”, антологія української поезії, 1922 р., т. II, ст. 247-249, Берлін, Редакція Б. Лепкого, в „Терновім вінку”, Київ.

4. Темні селяне й жиди. „Громадська Думка”, ч. 32 (13 лютого 1906 р.), Київ.

5. Обмана. Оповідання. Альманах „З неволі”, Вологда, 1908 р., ст. 209-221. Під оповіданням дата: „26 вересня 1906 року”.

6. Огляд українського язикознавства. „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”, Львів, тт. 79-80 за 1907-1908 р., ст. 52-93, 36-52. Окрема відбитка ст. 1-58.

7. Українська граматична література. Розгляд підручників, по яких можна вчитись і вчити української мови. Реферат читаний на засіданні шкільно-лекційної комісії київської „Просвіти” і ухвалений нею для розповсюдження серед українського громадянства. Відбитка з „Ради” за 1908 р., ст. 1-20.

7а. „За хлібом”. Київ, „Рада”, 1908 р. Передруковано в „Канадійський Фармер” за 1908 р., ч. 46, Вінніпег.

8. Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. Відбитка з „Записок Українського Наукового Товариства в Києві, кн. I (ст. 94-130) і IV, ст. 1-79, 1908 р.

9. Юридична поміч селянам. „Рада” 1908 р., ч. 214, ст. 1, 19. IX (2. X), Київ.

10. Вчімося рідної мови! „Рада” 1909, чч. 197, 198, 200, 202, Київ.

11. Як складати словники. Рец. на „Українсько-російський Словник” В. Дубровського. „Літерат.-Науковий Вістник”, 1909 р., кн. IV, ст. 202-205. Відповідь на цю статтю Ів. Стешенка див. в „Раді” 1909 р.

12. Як селяне пишуть та читають по-українському. Матеріяли до питання про вкраїнський правопис. „Літер.-Наук. Вістник” 1909 р. кн. VI, ст. 505-514.

13. Двійне число в українській мові. „Записки Наукового Товариства в Києві”, 1909 р., т. VI, ст. 88-128. Окрема відбитка, Київ, 1910 р., ст. 1-43. Рецензії: 1) Е. Карського в „Р.Ф.В.” 1910 р., т. 63, ст. 203; 2) І. Свенціцкого в „Зап. Н.Т.Ш.” т. 96, ст. 188-189. Prof. J. Janów, в „Sprawozdania T-wa Naukowego”, rocz. XVI, zeszyt 3, ст. 268-270.

13а. Шевченко як педагог. „Світло”, Київ, 1911.

14. Издания „Ключа Разумѣнія” Іоаннікія Галятівського, южно-руського проповідника XVII в. „Русскій Филологіческій Вѣстникъ” за 1910 р., т. 63, кн. 2, ст. 263-307, і відбитка ст. 1-45. Рецензії: 1) Проф. Ф. Титова в „Труды Київской Дух. Академіи” 1911 р., кн. 4, ст. 615-616; 2) М. Возняка в „Зап. Н.Т.Ш.” т. 95, ст. 210-220.

15. Словарь неправильныхъ, трудныхъ и сомнительныхъ словъ, синонимовъ и выражений въ русской рѣчи, Київ, 1910 р., ст. 1-180. Видання власне. Рецензії: 1) Н. Каринський у „Журн. Мин. Нар. Просв.” 1911 р., кн. 8, ст. 208-212; 2) Л-ій у „Прикарпатская Русь” 1911 р., ч. 611; 3) Н. Гордон у „Новости Печати” 1911 р., ч. 6; 4) „Дружескія Рѣчи” 1911 р., ч. 11; 5) Тентажиль: Київское язычіе. „Київская Мысль” 1911 р., ч. 151; 6) Проф. Е. Карський у „Русск. Филолог. Вѣстн.” 1911 р., кн. 1.

16. Українська філологічна наука за 1909 рік. „Рада”, 1910, ч. 9, Київ. Рец.: В. Д. у „Зап. Н.Т.Ш.”, Львів, кн. 97, ст. 224.

17. Къ вопросу объ иностранныхъ словахъ вошедшихъ въ русский языкъ при Петрѣ Великомъ. „Русскій Филологіческій Вѣстникъ” за 1911 р., т. 66, кн. 3-4, Варшава. Окрема відбитка, ст. 1-18. Відповідь Н. А. Смирнова на цю працю в „Р.Ф.В.” 1913 р., т. 69, кн. 2, ст. 493-495.

18. Словарь удареній въ русскомъ языкѣ и правила русскаго ударенія. Київ, 1911 р., ст. 1-176. Рец. див. ч. 44.

19. Отраженіе въ литературѣ „Неба Нового” Іоаннікія Галятівського, южно-руського проповідника XVII-го вѣка. „Филологіческія Записки”, Вороніж, кн. VI за 1911 і кн. I за 1912 р. Окрема відбитка, ст. 1-26. Рецензія М. Возняка в „Зап. Н.Т.Ш.”, Львів, 1912 р., т. 109, ст. 194-196.

20. Объ удареніи въ географическихъ именахъ. Київ, 1912 р., ст. 1-64, вид. 2-е. Рецензії: 1) „Филолог. Зап.” 1912 р., кн. 1; 2) „Русская Школа” 1913 р., кн. 7-8; 3) „Биржевыя Вѣдомости” 1912 р., 24 лют.; 4) „Донецкая Жизнь” 1912 р., 26 лют.; 5) „Владимірскій Листок” 1912 р., ч. 60.

21. Объ удареніи въ собственныхъ именахъ историческихъ лицъ, писателей, дѣятелей и т. п. Київ, 1912 р., ст. 1-88. Видавництво І. І. Самоненка. Рецензії: 1) „Русская Школа” 1913 р., кн. 7-8; 2) „Владимірскій Листок” 1912 р., ч. 60; 3) „Московскія Вѣдомости” 1913 р., 7 березня; 4) „Раннее Утро” 1913 р., 16 березня.

22. Словарь неправильныхъ трудныхъ и сомнительныхъ словъ, синонимовъ и выражений въ русской рѣчи. Пособіе по стилистикѣ русской рѣчи. Київ, 1912 р., ст. 1-180, вид. 2-е.

23. Правильность и чистота русской рѣчи. Замѣтки по стилистикѣ русскаго языка. Вороніж, „Филологическія Записки“ за 1912 р. Окрема відбитка, ст. 52.

24. Словарь общеупотребительныхъ иностранныхъ словъ въ русскомъ языкѣ, з статтями: 1) Исторія проникновенія заимствованныхъ словъ въ русскій языкъ, 2) Объ удареніи въ иностранныхъ словахъ, употребляемыхъ въ русскомъ языкѣ, и 3) Родъ иностранныхъ именъ существительныхъ, употребляемыхъ въ русскомъ языкѣ. Київ, 1912 р., ст. 1-192 петиту.

25. Изданія „Неба Нового“ Іоаннікія Галятовскаго, южно-русскаго проповѣдника XVII вѣка. Изъ исторіи старопечатныхъ книгъ. На окремих картках 17 знімків. Люксусове видання in folio, ст. 1-69. В „Искусство, живопись, графика, художественная печать“, 1912 р., кн. II, уміщено ту саму статтю, але в скороченні. Рецензія М. Возняка в „Зап. Н.Т.Ш.“, Львів, 1912 р., т. 109, ст. 194-196.

26. „Небо Новое“ Іоаннікія Галятовскаго и „Звѣзда Пресвѣтлая“. „Университетскія Извѣстія“, Київ, 1912 р. „Отчетъ объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ С.-Петербургъ“, ст. 38.

27. „Небо Новое“ Іоаннікія Галятовскаго въ московскихъ бібліотекахъ. „Университетскія Извѣстія“ за 1912 р. „Отчетъ объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ Москву“, ст. 39, Київ.

28. „Мессія Праведный“, Іоаннікія Галятовскаго. Див.: „Отчетъ объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ Москву“, „Университетскія Извѣстія“ за 1912 р., ст. 37, Київ.

29. Изданія „Души людей умерлыхъ“ Іоаннікія Галятовскаго. Див.: „Отчетъ объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ Москву“ з „Университетскія Извѣстія“ 1912 р., ст. 38, Київ.

30. Стихотворныя упражненія Іоаннікія Галятовскаго, южно-русскаго проповѣдника XVII-го вѣка. Див.: „Отчетъ объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ С.-Петербургъ“ з „Университетскія Извѣстія“, 1912 р., ст. 37-38, Київ.

31. „Руно Орошенное“ Св. Димитрія Ростовскаго. Див.: „Отчетъ объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ Москву“ з „Университетскія Извѣстія“, 1912 р., ст. 13-16, Київ.

32. Изданія „Руна Орошеннаго“ Св. Димитрія Ростовскаго. Див.: „Отчетъ объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ Москву“ з „Университетскія Извѣстія“ 1912 р., ст. 36, Київ.

33. Краткое содержаніе чудесъ „Звѣзды Пресвѣтлой“. Див.: „Отчетъ объ экскурсіи Семинарія Русской Филологіи въ С.-Петербургъ“ з „Университетскія Извѣстія“ 1912 р., ст. 155-171, Київ.

34. Гдѣ писать два н, а гдѣ одно. Пособіе для учащихся, учащихъ и самообразования. Київ, 1913 р., ст. 1-116. Видання Ів. Самоценка.

35. Мѣстечко Брусиловъ и его окрестности. Историческій очеркъ. „Радомыслянинъ“ за 1913 р.

36. Брусиловская братская школа. „Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Коммисіи“ за 1913 рік, ст. 1-14, том IX, Катеринослав.

37. Брусиловскій братскій шпиталь. Историческій очеркъ. „Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссиі“, 1913 р., т. IX, ст. 1-10. Катеринослав.

38. Брусиловское церковное братство. Историческій очеркъ. „Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссиі“, 1913 р., т. IX. Катеринослав.

39. Проповѣди Іоанникія Галятовскаго, южно-русскаго проповѣдника XVII-го вѣка. „Сборникъ Харьковскаго Историко-Филологическаго Общества“ въ память проф. Е. К. Рѣдина, т. XIX, ст. 1-32, 1913 р. Харків.

40. Легендарно-апокрифическій элементъ въ „Небѣ Новомъ“ Іоанникія Галятовскаго, южно-русскаго проповѣдника XVII вѣка, „Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора Лѣтописца“, 1913 р., кн. XXIV, ст. 1-64. Київ.

41. Орвографическій словарь (около 25000 словъ). Справочная книжка по русскому языку. Съ обозначеніемъ переноса словъ, удареній, обозначены части рѣчи, родъ, приведены всѣ трудныя формы, при словахъ даны примѣчанія, правила, примѣры и проч. Видання книгарні Н. Огієнко, 1914 р., ст. 1-320, Київ.

42. Наглядная таблица для изученія и повторенія придаточныхъ предложеній. Пособіе для изученія и повторенія. 1914 р., Київ, виданя 5-те.

43. Наглядная таблица для розстановки знаковъ препинанія. Пособіе для изученія и повторенія. 1914 р. Видання 3-е, Київ.

44. Русское литературное удареніе. Правила и словарь русскаго ударенія. Пособіе для изученія русской рѣчи для учащихся, учащихся и самообразования. Изданіе 2-е, значительно дополненное и совершенно переработанное. Київ, 1914, ст. 240. На ст. 228-237: Литература по изученію ударенія. Рецензіі: 1) „Филолог. Зап.“ 1912 р. кн. 1; 2) „Русская Школа“ 1911 р., кн. 9; 3) Ежемѣсячн. литерат. приложенія къ журналу „Нива“ за 1911 р. № 10; 4) „Прикарпатская Русь“ 1911 р., ч. 611; 5) „Дружескія Рѣчи“ 1911 р., ч. 11; 6) „Вятская Рѣчь“ 1912 р. за 27. IV.

45. Словарь неправильныхъ, трудныхъ и сомноительныхъ словъ, синонимовъ и выраженій въ русской рѣчи. Пособіе по стилистикѣ русской рѣчи. Київ 1914 р., видання 3. Рец. Є. Карського в „РФВ“ 1914 р., т. 71, кн. 1-2, ст. 82-83.

46. Вѣковая борьба славянства съ міромъ германскимъ. 1914 р. ст. 1-16, Київ.

47. Словарь военно-историческихъ терминовъ. Київ, 1914 р. ст. 1-180.

48. Брусиловская Св. Воскресенская Замковая церковь. Историческій очеркъ. Київ. „Епархіальныя Вѣдомости“ за 1914 р. ч. 14-15. Окрема відбитка, ст. 1-16.

49. Брусиловское церковное братство и его культурно-просвѣтительная дѣятельность. Очерки культурной жизни старой Малороссіи. Катеринослав, „Лѣтопись Екатеринославской Ученой Комиссиі“, т. IX. Окрема відбитка ст. 1-54. 1914 р. Рецензія проф. П. Клименка в „Цехи на Україні“, Київ, 1929 р., т. I, ст. LV-LVII.

50. Брусиловская братская школа. Исторический очерк. „Радомыслянин” за 1914 рік. Радомисль.

51. Kościół parafialny w Brusilowie. Rys historyczny. „Dziennik Kijowski” за 1914 р. № 5-6 і відбитка.

52. Село Водоты, Радомысльскаго уѣзда, Кіевской губерніи. Исторический очерк. „Радомыслянинъ”, 1914 р. Радомисль.

53. Къ литературной дѣятельности мниха Камянчанина Исаи. Рецензія на працю Д. Абрамовича. „Україна”, 1914 р., кн. I, ст. 123. до 125.

54. Научныя знанія Іоаннікія Галятовскаго по его „Ключу Разумѣнія”. „Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи” за 1914 р., т. IX, Катеринослав.

55. Отголоски современности и мѣстныя черты въ „Ключѣ Разумѣнія” Іоаннікія Галятовскаго. „Русскій Филологическій Вѣстникъ” за 1914 р., т. 71, кн. 2.

56. Тетрадь для списыванія и разбора стихотвореній и басенъ. На окладинці: „Правила выразительнаго чтенія”, 1915 р., Київ.

57. Тетрадь для литературнаго разбора и записыванія прочитанныхъ книгъ. Пособіе для домашняго и класснаго чтенія. На окладинці правила, як читати книжки, 1915 р.

58. Наглядная таблица для изученія русской орфографіи. Пособіе для изученія и повторенія. Київ, 1915 р. Видання 3.

59. Наглядная таблица для изученія постановки буквы ѣ. Пособіе для учащихся. 1915 р., Київ.

60. Иноземные элементы въ русскомъ языкѣ. Исторія проникновенія заимствованныхъ словъ въ русскій язык. Київ, 1915 р., ст. 1-136. Видання книгарні Н. Оглоблина в Києві. Рец.: 1) Є. Істриної, 2) Є. Карського в „РФВ” 1915 р., т. 73, кн. 2, ст. 130-131.

61. Словарь неправильныхъ, трудныхъ и сомнительныхъ словъ, синонимовъ и выражений въ русской рѣчи. Пособіе по стилистикѣ русской рѣчи для учащихся и самообразования. Изданіе 4-е. Главнымъ Управленіемъ Военно-Учебныхъ заведеній книга допущена въ фундаментальныя бібліотеки кадетскихъ корпусовъ (Отношеніе № 24585 за 1912 г.). О выходѣ 3-го изданія объявлено въ циркулярѣ по Военно-Учебнымъ заведеніямъ 1914 г., № 13. Київ, 1915 р., ст. 1-288.

62. Правильность и чистота русской рѣчи примѣнительно къ пущамъ нашей школы. Радомисль, 1916 р., ст. 1-16. Конспект викладів на літніх учительських курсах в м. Радомислі.

63. Очерки по исторіи г. Радомысля. „Радомыслянинъ”, 1916 р., чч. 47-59, і окрема відбитка, Радомисль.

64. „Наука альбо способ зложеня казаня” Іоаннікія Галятовскаго. „Епархіальныя Вѣдомости”, 1917 р., Київ.

65. Українська культура. Академічна промова на одкритті Українського Народнього Університету. 1917 р., стор. 1-32, Київ. Рецензія С. Єфремова в „Книгарні” 1918 р., ч. 5.

66. Вчімося рідної мови. Нариси про мову українську. 1917 р., ст. 1-32. Видання книгарні Є. Череповського.

67. Рідна мова в українській школі. Київ, 1917 р., ст. 1-32.

68. Молитовник мовою українською. Архієпископ Олексій (Дородниця), Київ, 1917 р. Редагував і деякі молитви на українську мову переклав І. Огієнко.

69. Русскій языкъ въ средней школѣ; замѣчанія на новую, программу русскаго языка. „Русскій Филологическій Вѣстникъ”, 1917 р., кн. 1-2. Варшава.

70. Удареніє въ словѣ „музыка”. Очеркъ по исторіи русскаго ударенія. „Русск. Филологич. Вѣстникъ”, 1917 р., кн. 1-2. Вступний (габілітаційний) виклад в Університеті св. Володимира в Києві на початку курсу: „Історія ударенія”.

71. Вчімося рідної мови. Нариси про мову українську. Київ, 1918 р., ст. 1-48, ціна 30 коп. Видання 2-е, поправлене і значно доповнене. Рец. В. Доги в „Книгар” 1918 р., ч. 6, ст. 340. З наказу Денікінської влади видання спалено в серпні 1919 року.

72. Граматика української мови Ол. Павловського 1818 р., перевидання з передмовою (ст. 1-16) проф. Ів. Огієнка. Київ, 1918 р. Ювілейне видання книгарні Є. Череповського, 1818-1918, 114 ст.

73. Найперші завдання української філології. Реферат читаний на з'їзді діячів вищої школи. 1917 р., Київ.

74. Рідна мова в українській школі. Замітки з методики рідної мови. Видання 2-е, поправлене. 1918 р., Київ, ст. 1-32, ціна 40 коп. Доклад читаний на з'їзді діячів середньої школи.

75. Українська граматика. Частина I. Основи українського правопису. Підручник для першого року навчання в народніх школах та для підготовчого класу шкіл середніх. Київ, 1918 р., 48 ст., з 32 малюнками.

76. Українська граматика. Частина II. Основи українського правопису. Підручник для 2-го і 3-го року навчання в народніх школах та для підготовчого й першого класу шкіл середніх. Київ, 1918 р., 128 ст. з 29 малюнками. Видання книгарні Є. Череповського.

77. Українська граматична література. Розгляд підручників, з яких можна вчитись і вчити української мови. Київ, 1918 р. Видання 2-е.

78. Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови. Порадник студентам, вчителям і всім тим, хто бажає найкраще вивчитись української мови. Київ, 1918 р., ст. 1-188. Рец. в „Книгарі” 1918 р., ч. 8, ст. 466-467.

79. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс, читаний в Українськім Народнім Університеті. З 1926 малюнками і портретами українських культурних діячів. Київ, 1918 р., 272 ст. Рецензія Д. Щербаківського в „Наше Минуле” 1918 р., ч. 1.

80. „Рідне писання”. Українська граматика. Частина I. Основи українського правопису. Підручник для першого року навчання в народніх школах та для підготовчого класу шкіл середніх, ухвалений Міністерством Освіти для вжитку в школі. Видання 2-е доповнене і поправлене. Київ, 1918 р., 48 ст. з 22 малюнками, ціна 70 коп.

81. „Рідне писання”. Українська граматика. Частина II. Основи українського правопису. Підручник для другого й третього року навчання в народніх школах та для підготовчого й першого класу шкіл

середніх, ухвалений Міністерством Освіти для вжитку в школах. Видання 2-е, перероблене й доповнене. Київ, 1918 р., ст. 112, з 29 малюнками, ціна 1 карб. 80 коп. Рец. Ол. Курилової в „Вільна Українська Школа” 1918 р., ч. 7, ст. 198-200.

82. Краткій курсь українського язика. Изъ лекцій по исторіи українського язика. Київ, 1918 р. Видання книгарні Є. Череповського, 240 ст., ціна 4 карб.

83. Курсь українського язика. Изъ лекцій по исторіи українського язика. Пособіє для студентовъ, учителей и учащихся старшихъ классовъ среднихъ учебныхъ заведеній. Изданіє 2-е, дополненное. Київ, ст. 1-328, 1919 р., ціна 7 карб. Рец.: 1) J. Polivka в „Slavia” 1923 р., т. II, кн. 1, ст. 123-125; 2) В. Ганцов у „Книгар” 1919 р., ч. 21, ст. 1400-1406.

84. Головніші правила українського правопису, ухваленого 17 січня 1919 року Міністерством Освіти для шкільного вжитку на всій Україні. Київ, 1919 р., ст. 1-8. Ці правила пізніше передруковувано по різних місцях десятки разів. Академія Наук у Києві затвердила їх 29 лютого 1920 року. Рец. А. В. Ніковського в „Книгар” 1919 р., ч. 20.

85. Історія української мови. Том I. Вступ до історії української мови. Лекції, читані в 1918-1919 акад. році в Кам'янець-Подільськiм Державнiм Українськiм Університетi. Кам'янець-Подільський, 1919 р., ст. 1-88.

86. Руно Орошенное св. Димитрія Ростовського. „Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету”, т. II, ст. 71-76, Кам'янець-Подільський, 1920 р. Окрема відбитка.

87. Головніші правила українського правопису. Видання 2-е, 1920 р. Видання Подільського Земства. Кам'янець-Подільський.

88. Як Москва взяла під свою владу вільну Церкву Українську. Тернів, 1921 р., ст. 1-18.

89. Як Москва знищила волю друку Київ-Печерської Лаври. Тернів, 1921 р., ст. 1-16.

90. Як цариця Катерина обмосковлювала Церкву Українську. Тернів, 1921 р., ст. 1-24.

91. Статут Чехо-Словацької Церкви. З чеської мови переклав проф. І. Огієнко. Тернів, 1921 р., ст. 1-16.

92. Світовий рух за утворення живої народньої національної Церкви, Тернів, 1921 р., ст. 1-52.

93. Українська вимова церковно-слов'янського тексту. Тернів, 1921 р., ст. 1-20. Приписи і зразки церковної вимови.

94. Українська мова як мова богослужбова. Право живої мови бути мовою Церкви. Тернів, 1921 р., ст. 1-32.

95. Як треба вимовляти букву ҃ в церковно-слов'янських текстах. Історія букви ҃ на Україні. Тернів, 1921 р., ст. 1-16.

96. Мова українська була вже мовою Церкви. Нариси з історії Церкви Української. Тернів, 1921 р., ст. 1-32.

97. Українська Пересопницька Євангелія 1556 р. Тернів, 1921 р., ст. 1-35.

98. Новий Завіт в перекладі на українську мову Валентина Негалевського 1581 року. Нарис з історії культурного життя старої Волині. Тернів, 1921 р. (1922 р.), ст. 1-32.

99. Українські шкільні молитви. На українську мову переклав проф. І. Огієнко. Тернів, 1921 р., ст. 1-4.

100. Молитва за Отчизну про перемогу над ворогом, запосівшим рідну землю. Тернів, 1921 р., in f°.

101. Всехристиянський Конгрес, „Українська Трибуна” 1921 р., ч. 34 за 15. VI. Варшава.

102. З'єднання християнських церков, „Українська Трибуна” 1921 р., ч. 45 за 28. VI. Варшава.

103. З'їзд православних приходів, „Українська Трибуна” 1921 р., ч. 76. Варшава.

104. Український Університет, „Українська Трибуна” 1921 р., ч. 86. Варшава.

105. Церковне життя в Америці, „Українська Трибуна” 1921 р., ч. 107 за 11 вересня. Варшава.

106. Духовна освіта в Польщі, „Українська Трибуна” 1921 р., ч. 112. Варшава.

107. Українська Церква на Всесвітнім Конгресі, „Українська Трибуна” 1921 р., ч. 138. Варшава.

108. Голос чеської Церкви про Церкву українську, „Українська Трибуна” 1921 р., ч. 166. Варшава.

109. Американська православна Церква, „Українська Трибуна” 1921 р., ч. 176. Варшава.

110. Українська православна Церква в Америці, „Українська Трибуна” 1921 р., ч. 186.

111. Українська граматика. Частина перша. Основи вкраїнського правопису. Підручник для першого року навчання в народніх школах та для підготовчого класу шкіл середніх. Відень, 1921 р. Видання фотодруком „Вернигори”, ст. 1-48. (З невідомої причини Видавництво передрукувало вище зазначене ч. 75 замість ч. 81).

112. Молитва за Отчизну про перемогу над ворогом, що запосів рідну землю. Видання 2-ге. Тернів, 1921 р., ст. 1-8. Передруковано в „Православний Вістник” 1924 р., ч. 1, Вінніпег.

113. Український православний молитовник. На українську мову переклав проф. І. Огієнко. Тернів, 1921 р., ст. 1-64.

114. Свята Служба Божа св. Отця нашого Іоанна Златоустого мовою українською. На українську мову з грецької переклав проф. І. Огієнко. Частина I: текст, стор. 1-95. Частина II: Пояснення до тексту, стор. 1-80. З благословення Єпископа Крем'янецького Діонісія. Львів, 1922 р. Рец. В. Біднова в „Православна Волинь” 1922 р., чч. 5-7, ст. 48-51.

115. Православний молитовник для шкіл початкових мовою церковно-слов'янською й українською. Склав проф. І. Огієнко. Видання 2-е, 1922 р., ст. 1-64.

116. Свята Великодня Відправа. З грецької мови на українську переклав проф. Іван Огієнко. З благословення Преосвященнішого Діонісія, з Божої ласки Єпископа Крем'янецького. Тернів, 1922 р., ст. 1-32.

Частинно передруковано в „Православна Волинь” 1922 р., ч. 8, ст. 24-25 і „Православний Вістник”, Вінніпег, 1925 р., ч. 4. Рецензія В. Біднова в „Православна Волинь” 1922 р., чч. 9-10, ст. 20-24.

117. Великодня Євангелія Св. Євангелиста Іоанна. З грецької мови на українську переклав проф. Іван Огієнко. З благословення Преосвященнішого Діонісія, з Божої ласки Єпископа Крем'янецького. Тернів, 1922 р., ст. 1-4. Передруковано в „Православна Волинь” 1922 р., чч. 5-7, ст. 31-32 і в „Православний Вістник”, Вінніпег, 1924 р., ч. 1 і 1925 р., ч. 4.

118. Святого Отця нашого Іоанна Златоустого, Архієпископа Царгородського, Учительне Слово на Світоносний День Великодній. З грецької мови на українську переклав проф. Іван Огієнко. З благословення Преосвященнішого Діонісія, з Божої ласки Єпископа Крем'янецького, Тернів, 1922 р., ст. 1-4. Передруковане там же де й число 107.

119. Свята Відправа на Зелені Свята. З грецької на українську мову переклав проф. Іван Огієнко. З благословення Преосвященнішого Діонісія, Єпископа Крем'янецького. Тернів, 1922 р., ст. 1-32. Рец. В. Бідова в „Православна Волинь” 1922 р., ч. 12, ст. 27-28.

120. Матеріали з історії церковного руху на Україні. Випуск I. Тернів, 1922 в.

121. Приєднання Церкви Української до Московської в 1686 р. Нарис з історії Церкви Української. Видання 2-е. Тернів, 1922 р., ст. 1-16. Передруковано в „Вістник” 1932 р., чч. 16 і 17. Вінніпег.

122. Українська Житомирська Євангелія 1571 р. Опис пам'ятки, аналіз мови і словник. Нарис з історії культурного життя старої Волині. Тернів, 1922 р., ст. 1-72.

123. Головніші правила українського правопису. Тернів, 1922 р., ст. 1-30.

124. Наглядна таблиця українського правопису. Для школи й самонавчання. Жовква, 1923 р.

125. Наглядна таблиця милозвучності української мови. Для школи й самонавчання. Жовква, 1923 р.

126. Наглядна таблиця для вивчення знаків розділових. Для школи й самонавчання. Видання шосте. Львів, 1923 р.

127. Наглядна таблиця для вивчення побічних речень. Для школи й самонавчання. Видання сьоме. Львів, 1923 р. На наглядні таблиці рецензія М. Рудницького: „Клопоти з правописом”, „Діло” 1923 р., ч. 195, за 3 грудня.

128. Орудний відмінок однини слів жіночого роду приголосної відміни. Історичний порівнявчий нарис до усталення українського правопису. „Поступ” за 1923 р., чч. 9 і 10. Окрема відбитка. Жовква, ст. 1-8.

129. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс, читаний в Українськiм Народнiм Університетi. З малюнками і портретами українських народніх діячів. Фотодруком з першого видання Є. Череповського. Ляйпціг, 1923 р., ст. 1-272. Рецензії: 1) D-r I. Mirtschuk, „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven”, 1929 р., ст. 419-420; 2) Проф. В. Біднова в „Літ.-Наук.

Вісник" 1924 р. Вінніпегський „Прав. Вісник" 1924 р., ч. 12 передрукував звідсі про Арсенія Мацеевича.

130. Свята Відправа Вечірня й Рання. З грецької мови на українську переклав проф. Ів. Огієнко. З благословення Високопреосвященного Діонісія, з Божої ласки Архієпископа Крем'янецького. Жовква, 1923 р., ст. 1-288.

131. Причини повстання перших перекладів Письма Святого на українську мову. Львів, Альманах „Дніпро" за 1923 р., ст. 89-91.

132. Свято української культури. Нарис із історії початків українського друкарства. Варшава, 1924 р. Безплатний додаток до тижневика „Наш Світ" за травень 1924 р., ст. 1-35.

133. Іван Хведорович, фундатор постійного друкарства на Україні. Життя і діяльність. „Стара Україна". 1924 р., ч. II-V, ст. 22-34.

134. Іван Хведорович у науковій літературі (1704-1924). Бібліографічний нарис. „Стара Україна", 1924 р., ч. II-V, ст. 62-74.

135. Друкарська трійця: Фіоль, Скорина і Хведорович. Історичний нарис із світанку українського друкарства. I. Найперший друкар українських книжок Швайпольт Фіоль. „Літопис", 1924 р., ч. 11, ст. 163-166, Берлін.

136. Друкарська трійця. II. Перший „руський" друкар і гуманіст Франциск Скорина. „Літопис", 1924 р., ч. 12, ст. 131-132, ч. 13, ст. 197-198.

137. Друкарська трійця. III. Перший друкар на українській землі Іван Хведорович. „Літопис", 1924 р., ч. 14, ст. 216-218; ч. 15, ст. 232-234.

138. Друкар-волиняк Онисим Радишевський. „Духовна Бесіда", 1924 р., ч. 3, ст. 36-39. Варшава.

139. Київська митрополитанська друкарня. Сторінка з історії української культури XVIII стол. „Літературно-Науковий Вісник", 1924 р., кн. VII-IX, ст. 305-319. Львів. Окрема відбитка, ст. 1-15.

140. Дерманська друкарня. Історично-літературний нарис з культурного життя давньої Волині. „Духовна Бесіда", 1924 р., ч. 6, стор. 82-84; ч. 7, ст. 103-104. Окрема відбитка, ст. 1-16, Варшава, 1925 р.

141. Спомини кн. К. К. Остріжського про видання Біблії 1581 р. Вага передмов до наших стародруків. Львів. „Стара Україна" 1924 р., чч. IX-X, ст. 132-134.

142. Перший український друкар Іван Хведорович. Крашанка на могилу фундатора постійного українського друкарства Івана Хведоровича. „Діло" 1924 р., ч. 94, 27-IV, ст. 13.

143. Наші церковні завдання. „Духовна Бесіда", 1924 р., ч. 1, стор. 12.

144. На світанку боротьби проти нового стилю. Історично-літературний нарис. „Духовна Бесіда", 1924 р., ч. 4, ст. 52-55.

145. Українська мова в Києво-Печерській Лаврі в XVII віці. „Духовна Бесіда", 1924 р., ч. 1, ст. 5-6; ч. 2, ст. 19-20. Окрема відбитка, Варшава, 1924 р., ст. 1-8. Передруковано в Вінніпегському „Віснику". 1932 р., чч. 12-13.

146. Український стилістичний словник. Підручна книжка для вивчення української літературної мови. Львів, 1924 р., ст. 1-496. Рецен-

зії: 1) Д-р Г. К(остельник), „Нива” 1924 р., ч. 5-6, ст. 199-200; 2) О. С(аліковський), „Наш Світ” 1924 р., ч. 10-12, ст. 12; 3) Д-р М. Рудницький: „Клопоти нашої мови”, „Діло” 1924 р., чч. 154-155; 4) С. Л., „Воскресное Чтеніє” 1924 р., ч. 29, ст. 462; 5) В. Домбровський, „Учитель” 1925 р., кн. 1, ст. 112-157; 6) Д-р Є. Грицак, „Український Голос” 1924 р., чч. 46 і 47); 7) Д. Дорошенко, „Діло” 1924 р., ч. 102; 8) „Православний Вістник”, Вінніпег, 1924 р., ч. 9.

147. Рецензія на працю Ф. Колесси: „Народні пісні з південного Підкарпаття”, „Літер.-Наук. Вістник”, Львів, 1924 р., кн. V, ст. 89-91.

148. Чистота й правильність української мови. Підручник для вивчення української літературної мови. Популярний курс з історичним освітленням. Львів, 1925 р., ст. 1-215. Рецензії: 1) Д-р Є. Грицак, „Український Голос” 1925 р., ч. 35; 2) В. Заїкин, „Наша Бесіда” 1926 р., ч. 9; 3) П. Зайцев, „Воскр. Чтеніє” 1925 р.; 4) С. Смеречинський, у „Записки” ВУАН 1928 р., т. XIX, ст. 188, 195 і т. XXV, стор. 7 і 20; 5) М. Йогансен у „Червоний Шлях” 1925 р., кн. 4, ст. 303-304; 6) М. Йогансен у „Шлях Освіти” 1925 р., кн. 5-6, ст. 239-240; 7) М. Станиславський, „Голос Українзатора” 1927 р., ч. 2, ст. 78; 8) М. Станиславський, 1927 р., ч. 3, ст. 66.

149. Український правопис із словничком. Підручна книжка для учнів та для самоосвіти, а також для вжитку широкого громадянства. Львів, 1925 р., ст. 1-40. Рец. Д-р Є. Грицак в „Укр. Голос” 1925 р., ч. 35.

150. Вивчення мови Шевченкових творів. „Стара Україна”, 1925 р., чч. III-IV, Львів.

151. Як писати для селян. „Сільський Світ”, Львів, 1925 р., ч. 2, ст. 45-47.

152. Довкола намогильного каменя Івана Хведоровича. „Стара Україна”, 1925 р., ч. 1-11, ст. 29-30.

153. Історія українського друкарства. Том I: Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII вв. „Збірник фільологічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка”, тт. XIX-XX-XXI, ст. 4-418, Львів, 1925 р. Рецензії: Д-р Проф. К. Студинський, „Стара Україна”, 1925 р., чч. 1-2; 2) D-r Prof. A. Brückner, „Zeitschrift für slavische Philologie”, 1925 р., т. 3, ст. 233-235; 3) В. Барвінок, „Записки ВУАН”, Київ, 1926 р., т. 7-8, ст. 514-518; 4) V. Chorvat, „Slovanský Přehled”, 1925 р., ст. 305-306.

154. Новини наукової літератури. Рецензія на „Записки Наукового Товариства”, т. 136-137, в часописі „Діло”, 1925 р., чч. 269-270, з 1-2 грудня. Львів.

155. Присяга молодих на вінчанні. „Духовна Бесіда”. Варшава, 1925 р., ч. 22, ст. 1-15. Цю працю використав Ю. Липа в своїм романі 1934 р.: „Козаки в Московії”, див. ст. остання.

156. Наголос як метод означення місця виходу стародрукованих книжок. Замітки з історії наголосу на послугах палеотипії. „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”. Львів, 1925 р., тт. CXXXVI-CXXXVII, ст. 197-224. Окрема відбитка, ст. 1-28.

157. Молитовник князя Володимира Великого 999 року. „Стара Україна”, 1925 р., ч. V, ст. 81-87. Окрема відбитка, Львів, 1925 р.

ст. 1-7, зо знімками. Рецензії: 1) Н. Королевої в "Echos d' Orient" 1930 р., ч. 159, ст. 342-346; 2) М. О. Макаренко, в "Сборник статей в честь акад. А. И. Соболевского", Ленінград, 1928 р., ст. 484-491.

158. Приєднання Церкви Української до Московської в 1686 р. „Духовна Бесіда”, 1925 р., ч. 1, ст. 3-6; ч. 2, ст. 4-10; ч. 3, ст. 3-8; ч. 4, ст. 9-13; ч. 5, ст. 10-11. Окрема відбитка, Варшава, 1925 р., ст. 1-64. Видання третє. Рецензія Д-р Є. Грицака в „Укр. Голос” 1925 р. ч. 35.

159. Початки християнства серед українського народу. „Духовна Бесіда”, 1925 р., ч. 9, ст. 3-9; ч. 11, ст. 3-7. Окрема відбитка, Варшава, 1925 р., ст. 1-43. Праця передрукована в Вінніпегському „Вістнику” 1932 р., ч. 6-8. Рецензія В. Заїкина в „Записки Чину св. В.В.” 1926 р., т. II, ст. 189-192.

160. Друкар-волиняк Іван Тростянецький. Сторінка до історії Державної друкарні. „Духовна Бесіда”, 1925 р., ч. 12, ст. 4-5.

161. Хрещення українського народу. Популярно-наукова розвідка. „Духовна Бесіда”, 1925 р., ч. 13, ст. 5-10; ч. 14, ст. 5-9; ч. 15-16, ст. 7-10, ч. 16-17, ст. 4-7 і ч. 18. Окрема відбитка, Варшава, ст. 1-71. Передрукована в „Канадійський Українець” 1925 р., ч. 2-5, Вінніпег. Рецензія Д-р Є. Грицака, „Український Голос”, ч. 3 за 17. I.

162. Наголос чужих слів в українській літературній мові. Календар „Дніпро” 1925 р., ст. 117-125. Окрема відбитка, Львів, ст. 1-10.

163. Рідна традиція й мова. Про правопис та вимову чужих слів. Головні основи позичання чужих слів в українській мові. „Діло”, 1925 р., чч. 145-148, Львів.

164. Свято української культури. „Діло”, 1925 р., 29-30 липня, чч. 166-167, Львів. Передруковано в „Український Голос” 1925 р., чч. 37-38.

165. Культурна праця на Волині в XVI в. Календар „Добрий Сіач” 1926 р., ст. 47-48.

166. Переклад „Вірую” на українську мову 1619 р., „Тризуб”, 1926 р., ч. 18, ст. 6-8, Париж.

167. Початок друкарства в Уневі. Львів, 1926 р., 20 ст. in 8°. Відбитка з „Записки Наукового Товариства”, т. 141-143.

168. Український наголос на початку XVII віку. Жовква, 1926 р., 31 ст. in 8°. Відбитка з „Записки Чину Св. Василя Великого”, т. II, зшиток 1-2.

169. Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Варшава, 1926 р., 426 ст. in f°. Видання літографоване.

170. Новочасний церковно-слов'янський правопис. Історичний нарис з палеографії та палеотипії. Варшава, 1926 р., ст. 28 in f°. Відбитка з „ЕЛПІС”, кн. II, ст. 16-39. Рецензія Д-ра Проф. Яр. Гординського в „Записки Чину Св. В. В.” 1927 р., т. II. кн. 3-4, ст. 472-473.

171. Сторінка з історії української мови, як мови Богослужбової. Чин на розлучення душі від тіла, „Наша Бесіда”, 1926 р., ч. 4, ст. 8-9, Варшава.

172. Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці. Нарис з історії української фонетики. Варшава, 1926 р., 24 ст. in 8°. Відбитка з „ЕЛПІС”, т. I, ст. 9-32. Рецензії: 1) Проф. А. Степановича

в „Записки ВУАН”, 1928 р., т. XVI, ст. 310-312; 2) М. Колосовського в „Записки Чину Св. В. В.” 1927 р., т. II, кн. 3-4, ст. 470-472; 3) Д-ра Проф. Яросл. Гординського, там само ст. 482; 4) М. К., „Українська Нива”, 1926 р., ч. 1-2.

173. *Wzory pism cyrylickich X-XVII w. w.* Варшава. 1927 р., 144 ст. in f°. Відбитка з „ЕЛПІС”, т. II-III. Рецензії: 1) Проф. Л. Бялковського в „*Ziemia Lubelska*” 1927 р., ч. 283 за 16. XI; 2) Проф. Л. Бялковського в „*Kurier Poznański*” 1927 р., ч. 595 за 30. XII; 3) Проф. К. Ходиницький у „*Ateneum Wileńskie*”, Вільня, 1927 р., т. IV, кн. 12, ст. 225-227.

174. Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян. Варшава, 1927 р., 274 ст. in f°. Видання літографоване.

175. *Powstanie alfabetu oraz języka literackiego u słowian. Album zdjęć.* Варшава, 1927 р., 53 знімки in 8°. Рецензія Проф. Д-ра Л. Бялковського в „*Ziemia Lubelska*” 1927 р., за 16. XI, ч. 283.

176. Нариси з історії української мови. Система українського правопису. Варшава, 1927 р., 216 ст. in 8°. Рецензія Д-ра С. Смаль-Стоцького в „*Україні*” 1928 р., кн. 2, ст. 145-165.

177. Великодня відправа. Великодній канон. Молитва на освячення страв на Великдень. „Духовний Сіяч” 1927 р., ч. 14, Варшава.

178. Методологія перекладу Св. Письма та Богослужбових книг на українську мову. Варшава, 1927 р., 33 ст. in 8°. Відбитка з „Духовний Сіяч” 1927 р., чч. 19-27.

179. Великі роковини 827-1927. Значення праці св. Костянтина і Мефодія. Варшава, 8 ст. in 8°, 1927 р.

180. Св. Мефодій у в'язниці. Історичний нарис з часу боротьби триязичників проти Богослуження живою мовою. Варшава, 1927 р., 19 ст. in 8°. Відбитка з „Духовний Сіяч”. Рецензія Д-ра Яр. Гординського в „Записки Чину св. В. В.” 1928 р., т. III, кн. 1-2, ст. 286 до 287. Передруковано в Вінніпегським „Православнім Вістнику” 1927 р., чч. 38-41.

181. Триязична ересь за часів Костянтина й Мефодія. Історично-літературна розвідка про боротьбу живої мови за право бути мовою Церкви в IX віці. Варшава, 1927 р., 45 ст. in 8°. Відбитка з „Духовний Сіяч”. Рецензія Д-ра В. Вилинського в „*Apostolat sv. Cyrilla i Methodje*” 1928 р., ч. 7, ст. 217-218, Olomouc.

182. Руські переклади в Херсонесі в 860 р. Київ 1927 р., 21 ст. in 8°. Відбитка з „Ювілейний збірник на пошану академіка, Д. Багалія”. Рецензії: 1) Проф. К. Харламповича в „Записки ВУАН” 1928 р., т. 19, ст. 284-286; 2) Акад. П. Лаврова в „Кирило та Методій” 1928 р., ст. 22-25; 3) Проф. М. Попруженка в „Български Прегледъ” 1933 р., т. II, кн. 1, ст. 123-124.

183. Люблинські написи 1418 р. Відбитка з „ЕЛПІС” 1927 р., т. IV, ст. 65-72.

184. Судова присяга. З благословення Митрополита Діонісія переклав проф. Ориєнко. 1927 р., Варшава.

185. *Paleografja cyryliccka. Według wykładów prof. Jana Ogi-jenka w roku akademickim 1927/28, ułożyli słuchacze.* 95 ст. in f°. Варшава, 1928 р. Видання літографоване.

186. Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Історично-літературна монографія. Частина I. Варшава, 1927 р., 324 ст. in 8°. Рецензії подано при т. II, див. нижче ч. 191.

187. Костянтин Філософ. Спроба характеристики на основі історичних матеріалів. Варшава, 1927 р., ст. 8 in 8°. Відбитка з „Духовний Сіач” 1927 р., ч. 20, ст. 1-8.

188. Оповідання ченця Хороброго про письмена слов'янські. I: Текст і додатки. З семінара церковно-слов'янської мови православного відділу Варшавського Університету. Варшава, 1927 р., ст. 27, 9 світлин.

189. Оповідання ченця Хороброго про письмена слов'янські. II: Історично-літературна студія. Київ, 1928 р., 22 ст. in 8°. Відбитка з „Записки Академії Наук в Києві”, т. XVI, ст. 26-47.

190. Фонетика церковно-слов'янської мови. Варшава, 1927 р., ст. 455 in f^o. Видання літографоване.

191. Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність. Історично-літературна студія. Частина II. Варшава, 1928 р., 400 стор. in 8°. Рецензії: 1) Проф. Д-р о. І. Вашица в „Hlidka”, Brno, 1930 р., ст. 1-8; 2) Він же в „Записки Чину Св. В. В.” 1930 р., т. 3, ст. 676-684; 3) Проф. Д-р Ст. Томашевський у „Kwartalnik Historyczny”, Варшава, 1928 р., кн. 1, ст. 109-115; 4) Д-р Проф. М. Кордуба в „Bulletin d'Information des sciences Historiques en Europe Orientale” 1929 р., т. II, кн. 1-2, ст. 118-119; 5) Проф. Д-р К. Харлампович, „Україна”, Київ, 1929 р., кн. 3-4, ст. 127-133; 6) Проф. Д-р Г. А. Ильинський у „Byzantinoslavica” 1929 р., т. I, ст. 234-236; 7) Проф. Е. Карський в „Известия” 1928 р., т. I, ст. 611; 8) Проф. Д-р F. Pastrek, „Slavia” 1932 р. т. XI, ст. 627-629.

192. Wzory pism cyrylickich X-XVIII w.w. Seminarium paleografii cyrylickiej Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego. Варшава, 1928 р., знімки ЧЧ. 1-56 in f^o.

193. Український наголос в XVI віці. Відбитка з „Сборник статей в честь акад. А. И. Соболевскаго”, Ленінград, 1928 р., стор. 444-451.

194. Слов'янське письмо перед Костянтином. „Ювілейний збірник на пошану М. С. Грушевського”, Київ, 1928 р., ст. 156-169. Рецензії: 1) Prof. Dr. M. W. (eingart), „Byzantinoslavica” 1929 р., т. I, ст. 245; 2) Dr. Jos. Kurz, „Listy Filolog.” 1930 р., т. 57; 3) Prof. Dr. Jos. Vajs, „Slavia” 1930 р., т. IX, кн. 2, ст. 385-378(?); 4) Проф. М. Попруженко, „Български Прегледъ” 1933 р., т. II, кн. 1, ст. 124.

195. Православний Молитовник. Видання третє. Варшава, 1928 р., ст. 1-160. Рецензія Прот. Іосифа Динько-Никольського, „Духовний Сіач”, 1929 р., ч. 25, ст. 275.

196. Paleografja cyryliccka. Według wykładów Prof. Jana Ogijenko, ułożyli słuchacze, стр. 134 in f^o. Варшава, 1929 р., Видання літографоване 2-ге.

197. Język cerkiewno-słowiański na Litwie i w Polsce w wiekach XV-XVIII. Wykład inauguracyjny, który autor wygłosił na Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego, dnia 17 marca 1926 r., „Prace Filologiczne”, 1929 р., т. XIV, стор. 525-543. Рецензія М. W. (eingarta) в „Byzantinoslavica” 1930 р., т. II, ст. 171.

198. Крехівський Апостол 1560 років, *Výtahy z přednašek*", *sekce I*, 1920 р., стр. 3, Прага.

199. Les épîtres des Apôtres de Krechiv datant de la 7-me décade du XVI-e siècle, *„Wýtahy z přednašek*", *section I*, 1929 р., стр. 3, Прага.

200. Пам'ятки старо-слов'янської мови X-XI віків. Історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд з повною бібліографією та Альбом 155 знімків з пам'яток з кирилівською транскрипцією. Варшава, 1929 р., ст. in 8°. Рецензії: 1) „Prof. Dr. M. Weingart, *„Byzantinoslavica*” 1929 р., т. I, ст. 240-242; 2) Проф. Д-р Г. А. Ильинский, „Български Прегледъ” 1929 р., кн. 2, ст. 293-295, Софія; 3) Проф. Д. Абрамович, „Україна”, Київ, 1930 р., ст. 184-189; 4) Проф. Д-р С. Кульбакин, „Јужнословенски Филолог”, Београд, 1928-1929 р., т. VIII, ст. 194-204; 5) Проф. Д-р Е. Карський, „Известия” 1929 р., т. II, ст. 744-745, 6) F. Pastrnek в „Slavia”, 1932, стр. 627-629.

1932, стр. 627-629.

201. Українська літературна мова X-XVI століть, „Діло”, 1929 р., ЧЧ. 174-179.

202. Переспіницька Євангелія 1556-1561 р. „Путь Правды”, 1930 р., Ч. 1, стр. 12-32. Відбитка стр. 1-23, Варшава.

203. Українська літературна мова XVI-го ст. і Крехівський Апостол 1560-х р., 1930 р., т. I-II, стр. 520 + 192, Варшава. Рецензії: 1) Проф. Др. Г. А. Ильинский, „Byzantinoslavica” 1931 р., т. III, ст. 231-232; 2) Проф. Др. В. Лев, „Записки Чину св. В. В.”; 3) Ján Stanislav „Byzantinoslavica” 1934 р., т. V, ст. 26, 40, 41.

204. Псалтир половини XVIII віку в лемківському перекладі. „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”. 1930 р., т. 99, стр. 197-140(?).

205. Історичний Словник української мови. Лист до Української Академії Наук в Києві, „Діло”, 1930 р., ЧЧ. 211-212.

206. „Вірую” в українському перекладі 1619 р. „Вістник”, 1930 р., Ч. 20, з 15. X, Вінніпег.

207. Порядок Св. Причащення в Українській Православній Церкві, „Вістник”, 1930 р., № 22, Вінніпег.

208. Православний Молитовник. Видання четверте. З благословення Блаженнішого Митрополита Діонісія. Варшава, 1930 р., стор. 160 in 16°.

209. Великі Роковини. 350-ліття Остріжської Біблії, „Діло”, 1931, ЧЧ. 25-29, Львів.

210. Правопис і літературна мова в Галичині, „Літературно-Науковий Вістник”, 1931 р., т. 106, кн. VII-VIII, стр. 723-730, Львів.

211. Казка про білого бичка, „Літературно-Науковий Вістник”, 1931 р., кн. IX, стр. 805-808, Львів. Огляд нової літератури про повстання української мови.

212. Wzory pism cyrylickich X-XVII w.w. Część druga. Seminarjum Paleografji cyrylickiej Studjum Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa, 1932 р., знімки ЧЧ. 57-120 in f^o.

213. Історичний Словник української мови. Критично-методологічні уваги. „Prace Filologiczne”, 1931 р., т. XV, ч. II. Відбитка, стр. 1-24, Варшава.

214. Wpływ języka polskiego na ukraiński w w.w. XIV-XVI. „Pamiętnik zjazdu naukowego im. Jana Kochanowskiego”, 1931 р., стр. 131-141, Краків. Див. „Kurjer Warszawski” 1932 р., ч. 10, стаття Проф. О. Галецького. Рец. Проф. Р. Panaitescu, „Revista Istorică Romana”, 1932 р., т. II, кн. 2-3, ст. 317, Букарешт.

215. Історія церковно-слов'янської мови. Короткий науково-популярний нарис, „ЕЛПІС”, 1931 р., т. V, стр. 20-38, Варшава. Реферат виголошений на Передсоборівім Зібранні.

216. Рецензія на працю Др. В. Кучера: „Основи календаріографії”, „Літературно-Науковий Вістник”, 1931 р., кн. 12.

217. Загублений Крем'янецький стародрук „Синод Луцький 1638 р.”, „ЕЛПІС”, 1931 р., т. V, стр. 68-95. Варшава. Рецензії: 1) „Духовний Сіач” 1931 р., ч. 13; 2) Н. Д. в „За Свободу” 1931 р., ч. 154 за 14. VI; 3) „Ecclesia” 1932 р., ч. 60 за 29. I.

218. Cum trebuesc editate documentele moldovenesti. Observatii critice paleografo-diplomatice. Jak należy wydawać moldawskie dyplomy. Rys krytyczno-paleograficzno-dyplomatyczny, Arhiva revista de istorie, filologie si kultura”, Omagiu. Profesorului Ilie Barbulescu la 25 ani de profesorat, Jasy, 1931, т. 38, кн. 2-4, стр. 518-542, résumé французьке, стр. 658-661. Рецензія: 1) Prof. Р. Panaitescu в „Revista Istorică Romana” 1932 р., т. II, кн. 2-3, ст. 317.

219. Богослужбова мова в слов'янських Церквах. Збірка рецензій на нові видання. I. Нове виправлення церковно-слов'янського літургичного тексту в греко-католицькій Церкві. 1) Д. Др. Сп. Кархут: Нове видання Службника, Львів 1929 р.; 2) Мікрон Лейтургікон, 1929 р.; II. Українська церковна вимова. 1) Друг воіна 1930 р., 2) Добрий пастыр, 1926 р.; III. Білоруська мова в Церкві, Ks. Ad. Stankewicz: Rodnaja mowa w światyniach, 1929 р., IV. Сербська вимова церковно-слов'янського тексту: Збірник молитав за православну српску младеж, саставіо І. Петрович. V. Жива сербська мова в Церкві. 1) Молитвеник, 1917 р. 2) Божественна Литургија, превео І. Попович, 1922 р. VI. Жива Болгарська мова в церкві. Молитвено Съкровище, наредилъ Митр. Борисъ, 1920 р. VII. Жива мова в Хорватській Церкві. Prof. K. Segvič: Borba za Hrvatsko Bogoslužje, 1930 р., „ЕЛПІС”, 1931 р., т. V, стр. 189-217. Окрема відбитка, ст. 1-31, Варшава. Рецензія Д-ра К. Чеховича в „Богословії” 1933 р., т. XI, кн. 2, ст. 148-152.

220. Дві грамоті воеводи валашського Мирчі Великого. Палеографічно-лінгвістичний нарис, „Byzantinoslavica” 1931, т. III, кн. 2, стр. 415-428, Резюме франц. стр. 429. Відбитка ст. 1-15, Прага, 1932 р. Рецензії: 1) Р. Panaitescu, „Revista Istorică Romana” 1932 р., т. II, кн. 2-3, ст. 316-317; 2) D. P. Bogdan, „Revista I. Romana” 1932 г. т. II, кн. 4, ст. 414-417; 3) Проф. В. Розова в „Slavia”, 1935 р., т. XIII, кн. 2-3, ст. 484-486: „Автор дает прекрасное издание двух древнейших валашских грамот, сделанное по всем правилам хорошей русской шко-

лы"; 4) Д-ра В. Льва в „Записки ЧСБВ", т. VI, 1935 р., вип. 1-2, стр. 472.

221. Східно-слов'янська рецензія церковно-слов'янської мови, „Byzantinoslavica", 1931, т. III, кн. 2, стр. 542-543, Прага.

222. Uwagi na referaty, wygłoszone na zjeździe naukowym im. Jana Kochanowskiego w 1930 r. „Pamiętnik Zjazdu Naukowego im. Jana Kochanowskiego", Краків, 1931 р., стр. 7, 76, 77, 100, 101, 146, 148, 165.

223. Програм опису кирилівських стародруків. Для вжитку палеографічного семінара. Варшава, 1931, 11 стр. in f⁰. Видання літограф.

224. Українець-вихователь Імператора Петра II. „Новий Час", 1932, 117.

225. Чистота й правильність української мови. I: Потреба наукової дискусії. II: Значіння традиції в розвитку мови. III: Літературна мова в Галичині і в Великій Україні. IV: На Україні чи в Україні? V: Ще раз: Нам потрібна спокійна наукова дискусія. VI: Чи слово „уділити" польонізм? VII-X: Милозвучність української мови: 1) Природа милозвучности. 2) Чергування і-й. 3) Чергування у-в. 4) Недотримання чергування в-у. XI. І паки: потрібна нам наукова дискусія, а не боротьба з вітряками. XII: Вираз „вводити в блуд" не польонізм. XIII: Москалізм в українській мові („вибачаюсь", „маю за шану повідомити вас", „безкоштовно"). XIV: Гурток прихильників чистоти й правильності української мови. XV: „Галицька мова". XVI: Відміни мови наддніпрянської від наддністрянської (нижній чи нижній, вижний, правопис зложених географічних імен). XVII: Москалізми в українській мові („дякую вас", „дякуючи", „ходив було"). XVIII: Усталення нашого правопису: 1) Кожний пише на свій лад; 2) Як писати часточки з попереднім словом. XIX-XXI: Відміни мови наддніпрянської від наддністрянської: 1) Сей-цей, 2) „Сміявсяб" чи „сміявбися"? 3) „Битимуть" чи „муть бити"? 4) „Старатимусь" чи старатись му"? XXI-XXII: Відміна займенників: 1) Старші займенникові форми, 2) Форми нові, 3) Скорочені форми, 4) Форми жіночого роду, 5) Архаїчні форми. XXIII: Початкове н в особовім займеннику: „До нього — до його". XXIV: Давальний учасництва. XXV: Наші пекучі потреби та завдання. Названі статті видрукувані в щоденнику „Новий Час", Львів, 1932 р., чч.: 39, 41, 44, 46, 53, 56, 69, 72, 75, 80, 82, 86, 87, 92.

226. Czerpak sarów Moskiewskich Iwana i Piotra z roku 1690. Варшава, 1932 р., ст. 16, 16 знімків, видання люксусове. Рецензія А. С. в „За Свободу" 1932 р. за 14 лютого.

227. Akzentzeichen in mittelbulgarischen Sprachdenkmälern, „Zeitschrift für Slav. Philologie", 1932 р., т. IX, кн. 3-4, ст. 395-399.

228. Вруціліта. Для Палеографічного Семінара, 1932, Варшава, 6 стр. Вид. літографоване.

229. Les épitres des Apôtres de Krechiv datant de la 7-me décade du XVI e siècle, Praha, 1932, 4 стр., відбитка з „Sbornik Prací I Sjezdu Slovanských Filologů v Praze 1929", Прага, 1932, стр. 897-9.

230. Як повстали українські й словацькі форми М¹ на 'а середнього роду. „Bratislava”, 1932 р., Братіслав.

231. Стара форма присяги на Вінчанні (бережимо свої українські церковні звичаї). „Вістник” 1922, Вінніпег.

232. Програм опису кирилівських стародруків. Для вжитку Палеографічного Семинара „Книголюб” 1932 р., кн. I-II, ст. 11-31 і окремо, Прага.

233. Православні Церковні Братства, їх діяльність та значіння, „Вістник”, 1932 р., Вінніпег.

234. Як описувати рукописи. Методологічно-критичні уваги. „Byzantinoslavica” 1932 р., т. IV, ст. 190-194, Прага.

235. Словник старослов'янської мови. „Byzantinoslavica” 1932 р., т. IV, ст. 209-210, Прага.

236. Загальний каталог кирилівських рукописів, „Byzantinoslavica” 1932 р., т. IV, ст. 210-211, Прага.

237. Vade mecum T. Wierzbowskiego, „Byzantinoslavica” 1932 р., т. IV, ст. 211-212, Прага.

238. Західноболгарська рецензія церковнослов'янської мови, „Byzantinoslavica” 1932 р., т. IV, ст. 212-213, Прага.

239. Помилки в виданні „Ізборника” 1073 р., „Byzantinoslavica” 1932 р., т. IV, ст. 213-214, Прага.

240. Стосунок „Збірника царя Святослава” 1076 р. до „Збірника” 1073 р., „Byzantinoslavica” 1932 р., т. IV, ст. 214-215, Прага.

241. Століття першої західної граматики, „Літ.-Наук. Вістн.” 1932 р., кн. 7, ст. 660-661, Львів.

242. Лисейська Тріюдь 1734 року. З історії української мови в XVIII віці „ЕЛПІС” 1932 р., т. VI, ст. 16-48, Варшава. Окрема відбитка, ст. 1-34.

243. Чеський вплив на українське відродження. „Pro moderni Filologie”, 1932 р., Прага.

244. Вербська Євангелія 1560 року, „Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ”, Софія, 1933 р., ст. 208.

245. Української літературної мови мусимо вчитися, щоб знати. „Рідна Мова” 1933. 33-42.

246. Чужі впливи на українську мову. Р. М., 1933, 113-8.

247. Для одного народу — один правопис! Наші правописні непорозуміння. Р. М., 1933, 161-70.

248. Наша часописна мова. Р. М., 1933, 289-294 й Р. М., 1936, 259-262.

249. Родовий множини на -ей, -ий. Р. М., 1933, 257-62.

250. Давальний учасництва. Р. М., 1933, 5-10.

251. Ще про давальний відмінок на -ові. Р. М., 1933, 357-62.

252. Знахідний відмінок чоловічого роду в формі родового. Р. М., 1933, 43-8, 83-90 й 119-24.

253. Вік нашої форми І¹ руков. Р. М., 1933, 197-202.

254. Словник правничої мови. Р. М., 1933, 17-20.

255. Історичний словник української мови. Р. М., 1933, 321-6.

256. Інститут української наукової мови в Києві. Р. М., 1933, 49-54.

257. Життя слів, семасіологічні нариси. Р. М., 1933, 59-62, 215-8, 241-6, 281-2, 399-402.
258. Історично-етимологічні й стилістичні нариси: До шенту 231-2, остатись — остати 265-8, трапити — трафити 273-6. Давніше, а не раніше 13-4, Різний — ріжний 193-6. Р. М., 1933.
259. Почесне завдання „Союзу Українок”. Р. М., 1933, 245-8.
260. Правописні нариси: Прийменник, творячи з іншою частиною мови прислівника, пишеться з нею разом. 19-22. Інженер — інженір. 63-6. Р. М., 1933.
261. Коли писати в прикметниках -ній. Р. М., 1933, 207-10.
262. Борис Грінченко про апострофа. Р. М., 1933, 303-8.
263. Апостроф. Р. М., 1933, 335-42.
264. Лінгвістичні знаки. Р. М., 1933, 137-40.
265. Чистота й правильність української мови, відповідь на запитання наших Читачів. Р. М., 1933: 27-30, 69-76, 103-12, 143-50, 181-8, 217-22, 251-4, 281-4, 313-8, 347-51, 377-82, 407-14.
266. Українська мова в „Записках” ВУАН. Р. М., 1933, 155-8, 285-6.
267. Мова наших видань: „Країна блакитних архідей” М. Капія. Р. М., 1933, 23-6, „Софію вибрав” В. Дежеліча 149-52, „Той, кого світ ловив і не спіймав” О. Іваха 152, „Буреверхи” Є. Бронте 187-90, „Радянський книгар” 221-24. Р. М., 1933.
268. † Адам Антоній Кринський. Р. М., 1933, 237-40.
269. Замітки про окремі слова: Кременчуцький, а не Кременчужський, Кременчук, а не Кременчуг 15, Звичайно 16-7, Петро Перший 17-8, Зérно 18, Памороки 59-60, Листопад 64, Кутик — куток 94-6, За-між 120, Вінчальний — вінчаний 134, Любовлю 250, Все — всьо 250. Р. М., 1933.
270. Граматика малої Лесі. Р. М., 1933: 21-4, 65-68, 101-4, 141-4, 211-6, 239-42, 279-282, 307-10, 371-4, 401-6, Р. М., 1934, 69-7, Р. М., 1935, 177-180.
271. Метода чи метод. Р. М., 1933, 29.
272. Взаємовідносини між українською й білоруською мовами. Р. М., 1933, 153.
273. В карпато-українських говорах нема дифтонгічної вимови звука ы. Р. М., 1933. 153-4.
274. Руський — український. Р. М., 1933, 154.
275. Німецькі позичені слова в українській мові. Р. М., 1933, 381-2.
276. З людової етимології. Р. М., 1933, 174-6.
277. Пісня з Косівщини. Р. М., 1933, 26-8.
278. Нові Cyrillo-Methodiana. Нариси, замітки й рецензії, I-XIV. Зміст: I: Практичний поділ Житій Костянтина й Методія на розділи. II: Сумнівність диспути Костянтина з патріярхом Аннієм. III: Коли відбулася Сарацинська місія Костянтина. IV: Венеціанська диспута — твір Костянтина проти триязичників. V: Праця о. Фр. Гривця про Кирила й Методія. VI: Польський переклад праці о. Фр. Гривця про Костянтина й Методія. VII: Українська перерібка праці о. Фр. Гривця. VIII: Сліди почитання св. Кирила й Методія в Польщі. IX: Про Кирило-Методіївський переклад Євангелії. X: Фонетика й форми слів

у Кирило-Методіївським перекладі Євангелії (чи Костянтин добре знав грецьку мову?). XI: Переклади Житій Костянтина й Методія на слов'янські мови. 1. Новий чеський переклад ЖК о. Й. Вашиці, 2. Український переклад ЖК та ЖМ в праці П. Лаврова, 3. Словінський переклад ЖК та ЖМ в праці о. Фр. Гривця. XII: Проложне життя св. Кирила Філософа. XIII: Неписані Кирило-Методіївські джерела. XIV: Єпископський титул Климента Словенського. Рецензії: 1) Prof. Dr. I. Weidit, „*Orientalia Christiana*” 1934 р., ч. 95, ст. 211-213; 2) Prof. Dr. M. Weingart, „*Byzantinoslavica*” 1934 р., т. V.

279. Варшавська збірка про Орлика. „Записки Чину Св. В. В.” 1934 р., т. VI, ст. 201-213.

280. Розмежування пам'яток українських від білоруських, „Записки Чину Св. В. В.” 1934 р., т. VI. Окрема відбитка ст. 1-32. Рец.: К. S. в „*Prace Narodowościowe*” 1934 р., т. VIII, кн. 5-6, ст. 714-717; Д-ра Є. Грицака в „Н. Культурі” 1936 р., кн. X, ст. 715-716; dr. Fr. Tichý в „*Čas. pro mod. fil.*” XXIII, кн. 2, ст. 17-180; Проф. Л. Білецького в „Н. К.” 1936 р. 6 ст. 394-395.

281. Рідна Мова й культура народу, „Шлях Виховання й Навчання” 1934 р., т. VIII, кн. 1, ст. 31-34.

282. Рятуймо нашу еміграцію від мовного винародовлення, лист до емігрантів в Америці й Канаді. Р. М., 1934, 1-6.

283. Наша театральна вимова. Р. М., 1934, 49-54.

284. Всеукраїнська літературна мова й мова наших дитячих видань, Р. М., 1934, 81-88.

285. Не маємо каменя наріжного, українські переклади св. Письма. Р. М., 1934, 131-138.

286. Наддніпрянська еміграція й рідна мова. Р. М., 1934, 177-182.

287. Мова народня й літературна, Р. М., 1934, 225-236.

288. Як писати для широких мас; ясний і простий стиль — то найкращий стиль. Р. М., 1934, 273-280, 321-330 й відбитка.

289. Сполучення підрядного прикметникового речення з головним (котрий — який — що). Р. М., 1934, 369-376, 417-426.

290. Плекаймо свою літературну мову! Про „Гуртки плекання рідної мови” (статут їх). Р. М., 1934, 465-474.

291. Українська мати й рідна мова, Р. М., 1934, 279-282.

292. Українські адвокати й рідна мова, Р. М., 1934, 531-534.

293. Український театр й рідна мова, Р. М., 1934, 533-534.

294. Історія української літературної мови, Р. М., 1934, 25-34, 289-392, 477-480.

295. Як записувати народні говори, Р. М., 1934, 151-156, 249-254, 287-292.

296. Шевченкова мова, Р. М., 1934, 187-192, 239-244, 339-344, 439-442, 489-492, 529-532.

297. Член в українській мові, історично-порівняльний нарис. Р. М., 1934, 379-384, 429-434.

298. Мапа українських говорів. Р. М., 1934, 95-102.

299. Лемківський Буквар, науково педагогічна оцінка. Р. М., 1934, 15-22.

300. Життя слів. Р. М., 1934, 113-116, 205-208, 303-304, 355-358, 493-496.
301. Походження Різдвяних виразів. Р. М., 1934, 7-12.
302. Походження великодніх виразів, Р. М., 1934, 147-150.
303. Стилiстично-синтаксичні нариси, VI: Багатий на що. 345-348, VII: Мені болить — мене болить, стилістичний нарис 513-516, Р. М., 1934.
304. Осiп чи Ёсип. Р. М., 1934, 151-152.
305. Земля. Р. М., 1934, 204.
306. Лемішка. Р. М., 1934, 248.
307. Українська мова в „Записках” ВУАН. Р. М., 1934, 213-215.
308. Словник чужих слів. Р. М., 1934, 121-124.
309. Мова наших видань. Р. М., 1934, 45-46, 211-214.
310. Гуртки мовознавства серед нашого вчителства. Р. М., 1934, 163-166.
311. Кукіль у житі, терапія літературної мови. Р. М., 1934, 303-310, 357-362, 403-406; 1936, 231-232.
312. „Мовний поради́ник” для Редакторів, Видавців і Робітників пера. Р. М., 1934, 435-438, 483-488, 521-526.
313. Златоструй укр. мови. Р. М., 1934, 311-314, 363-364.
314. „Рідне слово”. Початкова Граматика української літературної мови. Р. М., 1934, чч. 13-24 й окремо.
315. Чистота й правильність української мови. Р. М., 1934, чч. 1-6, 10-12.
316. † Ів. Крушельницький. Р. М., 1934, 223.
317. Рідне Писання, ч. I, Український правопис і основи літературної мови, ст. 146. Жовква, 1933.
318. Рідне писання, II, Словник місцевих слів у літературній мові не вживаних. Жовква, 1934.
319. Вступ до вивчення складні: 1) Історія вивчення складні. Р. М., 1935, 1-14.
320. 2) Методи вивчення складні. Р. М., 1935, 105-12, 141-154, 197-204, 240-250, 337-346, 391-402.
321. 3) Складня й її зміст. Р. М., 1935, 441-448.
322. Що таке речення. Р. М., 1935, 477-488.
323. Основні й пояснювальні члени речення. Р. М., 1935, 529-538.
324. Сучасна літературна мова. Р. М., 1935, 111-116, 161-170, 213-218, 265-270, 313-316, 351-358, 451-456; Р. М., 1936, 23-30, 61-68.
325. Значення Шевченка в історії української літературної мови. Р. М., 1935, 97-102.
326. Мова Богдана Ігоря Антонича. Р. М., 1935, 255-262.
327. Наші особові ймення й словник особових імен у літературній українській формі. Р. М., 1935, 289-300.
328. Без спільної літературної мови нема нації, для одного народу одна літературна мова. Р. М., 1935, 385-392.
329. Мова — культура — церква. Р. М., 1935, 411-417.
330. Духовенство й рідна мова. Р. М., 1935, 431-438.
331. Для одного народу — одна наукова термінологія. Р. М., 1935, 491-498.

332. Наші спортові організації й рідна мова. Р. М., 1935, 543-548.
333. Етимологічно-семантичні нариси. Р. М., 1935, 181-184, 425-428.
334. Замітки про окремі слова. Р. М., 1935, 131-132, 172-274, 179, 566, 19, 46, 44, 48, 175-176, 230, 284, 475, 476, 523-524, 567-568, 569.
335. „Мовний Порадник” для Редакторів, Видавців і Робітників пера. Р. М., 1935, 25-28, 67-72.
336. Навчаймося літературної мови від Шевченка. Р. М., 1935, 121-124; Р. М., 1936, 113-115, 169-174, 269-272, 363-368, 453-456.
337. Чистота й правильність української мови, відповіді на запитання Читачів. Р. М., 1935, 33-36, 81-84, 131-134, 231-234, 277-280, 329-332; Р. М., 1936, 231-236, 473-478, 523-526, 567-570.
338. Життя слів. Р. М., 1935, 23-26, 127-130, 321-322, 375-378, 457-460; Р. М., 1936, 119-124, 263-268, 359-362, 423-430, 469-474, 519-522, 561-562.
339. Златоструй української мови. Р. М., 1935, 39-42, 87-88.
340. Загублена українська грамота половини XV віку. Палеографічно-діпломатичний нарис. „Записки Наукового Товариства”, Львів, 1935 р., т. 153, стр. 165-174.
341. Рецензії на різні праці. Р. М., 35-37, 37-38, 38-39, 39-40, 83-84, 85-86, 87-88, 133-136, 233-235, 331-334, 427-428.
342. Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово” в кожному числі Р. М. 1935, 1936, й окремо. Жовква, 1935, ст. 152.
343. Національна освіта й наші завдання. Н. К., 1935, 3-6.
344. Творім українську культуру всіма силами нації. Н. К., 1935, 337-343.
345. Голос українського наукового й громадського світу про потребу „Нашої Культури”. Н. К., 1935, 258-263.
346. Сучасна українська літературна мова Максима Рильського. Н. К., 1935, 33-37, 141-149 й відбитка.
347. Українське літературне мовознавство в СРСР за 15 літ революції в марксо-ленінській оцінці (1917-1932), Н. К., 1935, 316-321.
348. Праці С. Черкасенка над українськими народними рухами. Н. К., 1935, 328-329.
349. Моє життя, 1882-1918 рр. Н. К., 1935, 444-453, 510-522; Н. К., 1936, 64-72, 233-237, 554-557.
350. Літопис Національного Музею за 1934 р., рец. Н. К., 1935, 58-59.
351. Стародруки Публічної Бібліотеки м. Варшави, рец. Н. К., 1935, 59.
352. Народня освіта в Советській Україні, рец. Н. К., 1935, 121-122.
353. Волинські дерев'яні церкви, рец. Н. К., 1935, 122.
354. Бібліографія української бібліографії, рец. Н. К., 1935, 122-123.
355. Зимовий похід, рец., Н. К., 1935, 123.
356. Мапа України й суміжних країв, рец. Н. К., 1935, 463.
357. Бібліографічний список слов'янських кириліських джерел про життя й діяльність Кирила й Методія. Н. К., 1935, 524.
358. Складня української мови, ч. I, вступ до вивчення складні, 192 стр., Жовква, 1935.
359. „Пісня над піснями”. рец. Н. К., 1935, 591-596.
360. Інтонація в реченні. Р. М., 1936, 1-12.

361. Полонізми в сучасній українській літературній мові. Р. М., 1936, 13-18.
362. Рідномовні замітки. „Закарпаття”. Р. М., 1936, 45-48, 139-141, 189-192, 283-285, 231-233, 567, 476, 477, 368, 524.
363. Наука про рідномовні обов'язки. Р. М., 1936, 49-60, 97-104, 161-166, 193-198, 251-256, 303-310, 349-354. Окремо, 1936, 72 стр. Рецензія В. М. Л. в „Дзвони”, 1937, кн. 4.
364. Найчастіші прогріхи письменницької мови в Галичині. Р. М., 1936, 71-74, 115-120, 207-210.
365. Стилистично-синтаксичні нариси. Р. М., 1936, 77-80, 107-110, 201-206, 241-246, 385-387, 387-390, 433-436, 436-438, 491-494.
366. Мова наших видань. Р. М., 1936, 93-96, 429-430.
367. Практичні лекції літературної мови. Р. М., 1936, 123-128, 158-190, 271-274, 447-450, 503-506, 545-548.
368. Наголос іменників на -ння. Акцентологічний нарис. Р. М., 1936, 145-158.
369. Що треба пам'ятати українській еміграції. Р. М., 1936, 281-283.
370. Розвій літературної мови. Р. М., 1936, 289-298.
371. Примхи словотвору. Р. М., 1936, 337-340.
372. Рецензії й огляди: Слово про Ігорів полк. Вивчення місцевої історії. Слово Христове до Українського Народу. Къ сорокалѣтію пастырства. Н. К., 1936, 152-155.
373. Соняшний поет Богдан Ігор Антонич. Н. К., 1936, 213-220.
374. Старослов'янська мова в вишій школі. Н. К., 1936, 247-257. Окрема відбитка, 1936, ст. 13.
375. Москва й „інородці”, рец. Н. К., 1936, 319-320.
376. Урочистий в'їзд С. Петлюри до Кам'янця-Подільського 1-го травня 1920 р. Н. К., 1936, 321-331.
377. „Настрої” Ірини Наріжної рец. Н. К., 1936, 396-398.
378. Українська вимова богослужбових текстів, Н. К., 1936, 430-441.
379. Недокладності в видаванні кирилівських пам'яток. *Slavia*, 1936. XIV, 1-2, 58-70 й окрема відбитка. Рецензія проф. П. Barbulesku в „Archiva”, 1937, Яси.
380. Др. Іл. Свенціцький. Опис рукописів, I: кириличні пергамини XII-XV вв. (Збірки Національного Музею у Львові) Львів 1933. рец. „Записки ЧСБВ”, VI, 405-409.
381. Словацько-українська спільнота в лемківському говорі половини XVIII-го ст. „Sbornik Matice Slovenskiej”, XIV, I, 64-73. Окрема відбитка.
382. Палеографічний нарис. „Записки ЧСБВ” 1936.
383. Дві найстарші молдавські кирилівські грамоти 1388 р. Палеографічно-лінгвістичний нарис. „Slavia” 1936 р. XIII, 4, 665-689, і відбитка. Рецензія проф. Н. Barbulesku в „Archiva”, Яси, 1937.
384. Рецензія на: М. Н. Порковський: Писцевые книги Обоженской Пятины 1494 и 1563 гг., 1930 р. Див. „Balticoslavica”, т. II, 1936 р. Вільна.
385. Новий Заповіт Господа й Спасителя Нашого Ісуса Христа з грецької мови на українську перекладений, Львів 1937.
386. Українська канцелярійна мова. Р. М., 1936, 411-414.

387. Гнучкість української мови, про подвійні форми. Р. М., 1936, 481-488.

388. Рідна мова в школі, нариси й замітки. Р. М., 1936, 529-538.

389. Не засмічуймо своєї мови чужими виразами, на увагу кооператорам. Р. М., 1936, 541-544.

390. Стилистично-синтаксичні нариси. Р. М., 1936, лише, 385-387; очевиднож, 387-390; звичайний, надзвичайний, 433-436; знечев'я, 436-438; громадянство — суспільство, 491-494, 1937 р.: важкий — тяжкий, 133-138.

391. Життя слів, Р. М., 1936, 423-430, 469-474, 519-522, 561-562; 1937, 343-354.

392. Практичні лекції літературної мови, Р. М., 1936, 447-450, 503-506, 545-548.

393. Навчаймося літературної мови від Шевченка, Словник мови „Кобзаря”, Р. М., 1936, 453-456. Р. М., 1937, 87-90, 181-184.

394. Складнева бібліографія. Р. М., 1936, 237-240, 285-288, 333-336, 337-384.

395. Чистота й правильність української мови. Р. М., 1936, 473-478, 523-526, 567-570. Р. М., 1937, 189-190, 237-238.

396. Початкова Граматика української літературної мови. Р. М., 1936, в кожному числі й окремо: „Рідне Слово” ч. II, Жовква, 1937, ст. 288. Рецензія: М. Слобода в „Український Філетист”, 1937, ч. 5-6. ст. 11.

397. Мова наших видань. Р. М., 1936, 429-436 (Ів. Зубенко); Р. М., 1937, 139-140 (М. Мочульський), 187-188 (Н. Королева), 281-284 (В. Євтимович).

398. Переклади з Євангелії. Р. М., 1936, 403-406, 445-448, 505-508, 547-550.

399. В Україні, а не „на Україні”. Р. М., 1936, 141, 284-5, 521-2, 565-6.

400. Замітки про окремі слова. Р. М., 1936: бриль 567-568, гуцул 175-6, зв'язок-спілка 523-4, коло - кіл 230, поготів 569, Святополк 476, човен 476.

401. Рідномовні замітки. Р. М., 1936: діти й мова 368, при звичаєння до слів 189, граматична термінологія 189, „Р.М.” й слов'янське мовознавство 524, ясність мови 231-235, Словник чужих слів 567. Р. М., 1937: Каменярь всеукраїнської літературної мови. Привіт С. Т. Черкасенкові, 139-140.

402. Стара форма присяги на Вінчанні, бережімо свої українські церковні звичаї. Н. К., 1936, 721-724.

403. Сучасна українська літературна мова, мова Максима Рильського. Н. К., 1936, 583-9, 664-71, 751-61, 803-10.

404. Свято рідної мови. Н. К., 1936, 279-295.

405. Мое життя. Н. К., 1936, 628-636, 710-712.

406. Рецензії й огляди. Н. К., 1936: Москва й іногородці 319-320.

407. Замітки. Н. К., 1937: Українська поезія в Канаді 238, † Проф. М. Грушевський 238, Забуте 70-ліття життя митропол. В. Липківського 156.

408. Українські Церковні Братства, їх діяльність та значення. Н. К., 1937, 1-9.
409. Хто був Варавва? Історичний нарис. Н. К., 1937, 48-51.
410. Глаголиця не повстала з грецького мінускульного письма, історично-палеографічний нарис. Н. К., 1937, 73-80. 145-153 й окремо.
411. Новини нашої літератури (М. Мочульський, М. Рішко, В. Гренджа-Донський, Леонтович). Н. К., 1937, 125-126.
412. Дух Святий, як голубка. Н. К., 1937, 162-163.
413. З чеського мовознавства, рецензії й огляди. Н. К., 1937, 218-221.
414. Раз добром налите серце. Світлій пам'яті Д. Д. Огієнкової. Замість вінка намогильного. Н. К., 1937, 225-245 й окремо ст. 24. Передруковано в „Час“, 1937 р. за червень, Чернівці.
415. Світлій пам'яті Андрія Чайковського. В двохлітню річницю. Н. К., 1937, 273-277.
416. Поет душевної туги, Мирослав Ічнянський. Н. К., 837, 290-297.
417. Ознаки доброї літературної мови, бесіда. Р. М., 1937, 1-8, 49-56, 125-130.
418. Складня української мови, Р. М., 1937, 15-26, 61-72, 99-116, 145-160, 207-218, 263-272.
419. Практичні лекції літературної мови, Уривок із „Мойсея“ Франка: Р. М., 1937, 29-32. Легенда про вибір короля Ів. Франка, 71-76.
420. Мовне відродження Закарпаття. Мова закарпатських поетів. Р. М., 1937, 89-92, 141-142.
421. Говірка чи літературна мова? Мова В. Стефаника. Р. М., 1937, 121-124.
422. Місцеві закарпатські вирази. Р. М., 1937, 185-188.
423. Як укладати початкові читанки. „Жива Мова“ Франца Агія. Р. М., 1937, 169-180.
424. Рідна мова й культура народу. Р. М., 1937, 193-200.
425. Извергъ естества есть стыдящийся языка дѣдовъ своихъ! Початки мовного відродження в Галичині. Р. М., 1937, 221-224.
426. Письменник і рідна мова. Як збагачувати свою мову. Р. М., 1937, 241-248.
427. Мова Мирослава Ічнянського. Р. М., 1937, 249-256.
428. Акцентні значки в наших писаних пам'ятках. Р. М., 1937, ч. 6(54), 275-280.
429. Світлій пам'яті Івана Липи, Р. М., 1937, 8.
430. Людина обов'язку. Світлій пам'яті Д. Д. Огієнкової. Р. М., 1937, 291-294.
431. Пояснення прикметникове (атрибут). Р. М., 1937, 305-318.
432. Лайка в українського народу. Роман Уласа Самчука „Кулак“. Р. М., 1937, 319-328 й 357-364.
433. Стилiстично-граматичні замітки. Р. М., 1937, 333-336.
434. Українська церковна термінологія в мові польській. Р. М., 1937, 337-342.

435. Прикладка (апозиція). Р. М., 1937, 343-354.

436. Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян. „Бібліотека Українознавства“, т. I-II. Жовква, 1937 р. В тексті 75 знімків.

437. Східнослов'янський наголос у XIV-м віці. Частина I: Словник наголосів Чудівського Нового Завіту 1355 р. „Записки Чину Св. Василя Великого“. Жовква, 1937 р. Окрема відбитка, як ч. 18 „Бібліотеки Записок Чину Св. Василя В.“.

438. Євангелія від св. Матвія з грецької мови на українську наново перекладена. Накл. Бритійського й Закордонного Біблійного Т-ва. Львів, 1937, 1-84.

439. Євангелія від св. Марка, Львів, 1937, ст. 85-137.

440. Євангелія від св. Луки, Львів, 1937, ст. 138-227.

441. Євангелія від св. Івана, Львів, 1937.

II

КУРСИ, ЩО ЙХ ВИКЛАДАВ ПРОФ. ІВАН ОГІЄНКО ПО ВИЩИХ ШКОЛАХ

1. **Історія східнослов'янського наголосу.** Університет св. Володимира в Києві, 1916-1917 рр., 2 год. тижнево, по суботах.

2. **Історія української мови.** а) Університет св. Володимира в Києві, 1917-1918, 2 год. тижнево; б) в Українському Народнім Університеті в Києві, 1917-1918, 2 год. тижнево; в) На вищих Педагогічних Курсах при Київській Кураторії, 1917-1918, 2 год. тижнево; г) в Українському Науково-Педагогічній Академії в Києві, 1917-1918, 2 год. тижнево; і д) в Кам'янець-Подільськiм Державнім Українськiм Університеті, 1918-1920, 4 год. тижнево.

3. **Українська мова.** а) Курси для вчителів середніх шкіл у Києві, червень, 1918; б) Курси для урядовців Міністерства Закордонних Справ, 1918.

4. **Українська культура,** Український Народній Університет у Києві, 1917-1918 рр., 2 год. тижнево.

5. **Історія церковно-слов'янської мови,** Варшавський Університет, 1926-1932, по 2 год. + 1 год. практична тижнево.

6. **Кирилівська палеографія,** Варшавський Університет, 1926-1932, по 2 год. + 1 год. практична тижнево.

7. **Костянтин і Методій, їх життя та діяльність,** Варшавський Університет, 1926, по 4 год. тижнево, 1927-1930 по 1 год. тижнево.

8. **Повстання літературної мови й азбуки в слов'ян,** Варшавський університет, 1926-1932, по 1 год. тижнево.

9. **Церковно-слов'янський правопис,** Варшавський Університет, 1928-1932, 1 год. тижнево на практичних вправах.

10. **Методологія наукової праці,** в Варшавськiм Університеті, 1931-1932, 1 год. тижнево.

III

ПРАЦІ ПРОФ. ІВАНА ОГІЄНКА, НАПИСАНІ ДЛЯ ПОТРЕБ СЛУХАЧІВ ЙОГО ВИКЛАДІВ

Проф. Др. Іван Огієнко, піклуючись про потреби слухачів його викладів, написав для них низку відповідних праць. Подаємо тут список цих праць у скороченні (повно їх подаємо в переліку друкованих праць, там же див. і його праці, написані для потреб його середньо-шкільних слухачів).

1. Українська Культура, Київ, 1918.
2. Краткий Курсъ украинскаго языка. Київ, 1918.
3. Курсъ украинскаго языка, 1919.
4. Історія української мови, т. I. Кам'янець-Подільський, 1919.
5. Костянтин і Методій, 1927-1928 рр., 2 томи.
6. *Wzory pism cyrylickich X-XVIII ww.*, 1927-1931, 2 ч.
7. *Powstanie alfabetu oraz języka literackiego u Słowian*, 1927.

IV

ПУБЛІЧНІ ВИКЛАДИ Й НАУКОВІ ДОКЛАДИ ПРОФ. ІВАНА ОГІЄНКА

1908. Доклад на засіданні „Наукового Товариства ім. Шевченка” у Києві: „Українська граматична термінологія”.

1908. Доклад на засіданні шкільно-лекційної комісії київської української „Просвіти”: „Українська граматична література”.

1909. Доклад на засіданні „Наукового Товариства ім. Шевченка” у Києві: „Двійне число в українській мові”.

1912. II. Доклад на засіданні Слов'янського Товариства в Москві: „Руно Орошенное св. Димитрія Ростовського”.

1912. II. Доклад в „Обществѣ Любителей Древней Письменности” в Петрограді: „Научныя знанія Іоанникия Галатовскаго”.

(„Науковий Збірник”, Варшава, 1937 р.)

РОЗУМНА ЛЮДИНА

Людина розумна — це ціль світотвору,
Господнього творива — пишна корона,
Тому людський дух вічно рветься Угору
Бо там його Батько, його там Ікона!

Людина розумна — це Образ-Подоба
Предвічного Бога, Початку Свогого,
Тому в світотворі Людина — оздоба,
Тому вона прагне душею Святого!

Людина розумна — коштовна перлина
Господнього твору в небесній короні, —
Вона — найдорожча Творцеві дитина,
Пестунка кохана на Божому лоні.

Людина розумна — це цар у природі,
Над світом усім вона гордо панує,
І мчиться по морю глибоко на споді,
Ї високо під сонцем стрілою орлує!

† Іларіон

СПРАВА КАНДИДАТУРИ ВЛАДИКИ ІЛАРІОНА НА МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО І ВСІЄЇ УКРАЇНИ

ВСТУП

Згідно з православною традицією, ініціал імені кожного монаха мусить бути ініціалом того імені, яке він мав перед своїм чернечим постригом. Принципу цієї традиції дотримувався проф. д-р Іван Огієнко, коли він, приймаючи чернечий постриг (в Яблочинському Свято-Онуфрієвському монастирі на Холмщині, 9 жовтня 1940 р.), прийняв ім'я „Іларіон”, ініціал якого був ініціалом його мирського імені — „Іван”.

Але ім'я „Іларіон”, як таке, було прийняте ним (у чернецтві) тому, що так називався той Митрополит Київський і всієї Руси (тобто всього тодішнього Сходу Європи), що був першим українцем на митрополичому престолі в Києві (в 1051-1053 роках). І був першим автокефальним (незалежним від юрисдикції первоієрарха будь-якої іншої Церкви) первоієрархом Церкви українського народу.

Проф. д-р Іван Огієнко, обраний Собором Єпископів Автокефальної Православної Церкви в Генеральному Губернаторстві 1940 р. кандидатом на єпископа, прийняв при чернечому постризі ім'я „Іларіон” тому, що воно символізувало собою початок історії змагань Української Церкви за свою юрисдикційно-адміністративну незалежність від первоієрарха будь-якої іншої Церкви.

Коли навесні 1917 р. в царсько-російській імперії почалася революція (під проводом лібералів, які 15 березня 1917 р. змусили царя Миколая II (Романова) абдикувати, і згодом створили Тимчасовий уряд під проводом Олександра Керенського), в Києві 20 березня 1917 р. почала офіційно діяти Українська Центральна Рада (під проводом проф. Михайла Грушевського), що очолила рух за національно-державну незалежність українського народу.

Іван Огієнко, що 1915 р. був найменований приват-доцентом Київського університету, 1917 р. — уже за часів Української Центральної Ради — був запрошений на становище професора історії української мови в цій академічній школі. Проф. Іван Огієнко став ініціатором і промотором руху за національне відродження Української Церкви та за надання їй статусу автокефальної Церкви. Це була та мета, з якою проф. І. Огієнко 1917 р. почав творити Всеукраїнську Церковну Раду. З тих ієрархів, що тоді були в Україні (Церква якої ще від 1686 року була залежною від Російської Церкви) тільки один — Архiep. Олексій Дородніцин (1859-1920), предківське прізвище якого було „Дородниця”, — співпрацював з цим нашим ученим на ниві цієї його діяльності, і він (архiep. Дородніцин), був першим почесним головою Всеукраїнської Церковної Ради. За ініціативою В. Ц. Ради був скликаний Всеукраїнський Церковний Собор, що відбувся в Києві в днях 7-26 січня 1918 р., а головним доповідачем на ньому був проф. І. Огієнко, який сказав там доповідь на тему „Відродження Української Церкви”.

Праця цього Собору фактично не була завершена, бо коли большевицькі війська здобули Київ (26 січня 1918 р. — зараз на четвертий день після проголошення Українською Центральною Радою української держави під назвою „Українська Народня Республіка”), їхній терор не дав цьому Соборові можливості продовжувати наради аж до їхнього завершення.

Війська Української Народньої Республіки усунули большевиків з Києва 1 березня 1918 року.

Унаслідок державного перевороту монархістів (яким допомогло німецьке військо) у Києві 29 квітня 1918 р. була проголошена влада гетьмана Павла Скоропадського, а незабаром (у травні 1918 р.) в Києві відбувся церковний „елекційний собор”, який вибрав Митрополитом Київським і Галицьким та всієї України росіянина Антонія Храповицького, що був в юрисдикції патріярха Московського і „всієї Русі” Тихона (Белявіна).

Коли війська Української Народньої Республіки перемогли збройні сили гетьманців, і Павло Скоропадський зрікся влади (14 грудня 1918 р. та виїхав на еміграцію), український республіканський уряд (Директорія під про-

водом президента й головного отамана військ У. Н. Республіки Симона Петлюри) не визнав ані архиеп. Антонія Храповицького, як Митрополита Київського й Галицького, ані обстоюваної ним залежності Української Церкви від Московської Патріярхії. Коли Директорія У. Н. Республіки 1 січня 1919 р. проголосила автокефалію Української Православної Церкви, митр. Антоній Храповицький виїхав з України за кордон.

Уряд У. Н. Республіки (в якому проф. І. Огієнко в 1918-1919 роках був міністром справ освіти), як видно, надавав проголошеному ним актові автокефалії Української Православної Церкви тільки політично-декларативне (а не церковно-канонічне) значення. Про це свідчить той факт, що він (уряд У. Н. Республіки під проводом С. Петлюри) одночасно (в січні 1919 р.) почав — по через свого амбасадора в Константинополі, проф. Олександра Лотоцького — робити заходи, щоб Константинопільська Патріярхія канонічно надала Церкві православних українців статус автокефальної Церкви. Коли затяжні переговори проф. О. Лотоцького з Константинопільською Патріярхією продовжувалися, большевики вже встигли зайняти всі східні й центральні території України з Києвом, і 12 жовтня 1920 р. вони підписали з Польщею мировий договір (і це був фактичний кінець існування Української Народньої Республіки).

На основі цього договору (що був ратифікований 18 березня 1921 р.) західні українські території (Галичину, Волинь, Полісся, Холмщину й Підляшшя), а також західні білоруські території, зайняла Польща.

Коли уряд Української Народньої Республіки опинився в екзилі (в Тарнові в Польщі), його міністер ісповідань, проф. Іван Огієнко (міністром ісповідань він був у 1919-1921 роках) у порозумінні з президентом У. Н. Республіки С. Петлюрою склав, в імені українського народу, прохання до Патріярха Константинопільського поблагословити автокефалію Української Православної Церкви.¹

Але Константинопільська Патріярхія не пішла на зустріч цьому проханням православних українців.

¹ Надруковані копії цього прохання були масово розповсюджені між православними українцями та їхніми організаціями на західних українських землях та на еміграції з закликом, щоб вони підписували його.

I

Характер акту надання автокефалії Православній Церкві в польській державі

Та частина західньоукраїнських територій (Волинь, Полісся, Холмщина й Підляшшя, автохтонами яких були православні українці), що на основі Ризького договору (ратифікований 18 березня 1918 р.) Польщі з Советами були включені в склад польської держави, перед першою світовою війною належали (разом з Наддніпрянщиною) до державних територій царсько-російської імперії; і тому вони, разом з усією Київською Митрополією підлягали (почавши з 1686 року) юрисдикції першоієрархів Російської Церкви.

Коли ці землі опинилися під польською владою їхнє населення (православні українці), які вже 235 років (1686-1921) були в церковній юрисдикції Москви, намагалося унезалежитися від Московської Патріархії.

Коли патріарх Тихон найменував (27 вересня 1921 р.) своїм екзархом у Польщі митрополита Юрія (Ярошевського), свідомого українця з Поділля, він фактично унезалежнив очолену ним Митрополію (Православну Церкву в Польщі, масову більшість вірних якої становило населення Волині, Полісся, Холмщини й Підляшшя) від Московського Патріархату. Одночасно він започаткував українізацію своїх епархій на цих західньоукраїнських територіях.

Але з його єпископату тільки один ієрарх підтримав цю його українізаційну та автокефалістичну акцію, а був ним тодішній архієпископ Крем'янецький Діонісій (Валединський).

Митр. Юрій загинув (8 лютого 1923 р.) від кулі зросійщеного українця архимандрита Почаївської Лаври Сморгда (Латушенка), що був ворогом українізації Церкви та автокефалістичного руху православних українців під Польщею.

Наслідником на митрополичому престолі (у Варшаві) Православної Церкви в Польщі став митрополит Діонісій (Валединський), який також відмовився підлягати юрисдикції Московської Патріархії.

Року 1924-го патріарх Константинопільський Мелетій IV погодився надати автокефалію Православній Церкві в Польщі. Але тому, що він незабаром помер, то „томос” (патріярший акт, яким цій Церкві була надана автокефалія) підписав (13 листопада 1924 р.) його наслідник патріярх Григорій VII.

Але характер цієї автокефалії був не такий, яким хотіли бачити його православні українці під Польщею, а був він таким, якого бажав собі уряд Польщі. Автокефалія була надана цій Церкві тільки під такою умовою, що вона мусіла бути Автокефальною Православною Церквою тільки в польській державі, а на тих землях, що не належали до державних територій Польщі, ця автокефалія не була важною.

У цьому патріяршому „томосі” (з 13.XI.1924) також було сказано, що якщо б державні межі, в яких існує Автокефальна Православна Церква в Польщі, поширилися на історичні її території (тобто на території давньої Київської Митрополії, що була на українських і білоруських територіях — під Польщею за давніх часів (у XVI ст.), то на ці землі автоматично поширяться й автокефалія Православної Церкви в Польщі.

Тому що ця автокефалія була формально пов'язана з польською державою, то назва „Автокефальна Православна Церква в Польщі” практично вживалася як „евфемічне” означення, бо, згідно з церковно-правним значенням цієї автокефалії, ця Церква в дійсності становила собою Польську Автокефальну Православну Церкву.

Тут і була причина того факту, що митр. Василь Липківський заперечував² проти „польської автокефалії”, в сфері якої опинилися православні українці.

Хоч проф. Іван Огієнко був ідеологом автокефалії Української Православної Церкви (і тому він не був причетним до акції за сформування „інтернаціональної” Православної Церкви в Польщі, автокефалія якої мала бути пов'язана з польською державою, але коли вже вся ця справа стала доконаним фактом, і треба було хоч у тих офіційних рамках Церкви задовільнити національні потреби православних українців, — проф. Іван Огієнко став

² На сторінках своєї монографії „Відродження Церкви в Україні, 1917-1930”.

промотором руху за скликання собору, ухвали якого (якщо б вони були затверджені польською владою) мали гарантувати церковно-національні й релігійні права православних громадян Польщі.

Але польська влада 1930 р. повідомила Передсоборну комісію (яка того року була зорганізована — під проводом митр. Діонісія й проф. Івана Огієнка), що вона забороняє скликати Собор Православної Церкви. Участь проф. І. Огієнка в цій акції була одною з головних причин, через які Міністерство Освіти звільнило його (1932 р.) з становища професора Варшавського університету.

II

„Автокефальна Православна Церква в Польщі” під німецькою й советською окупаціями

Восени 1939 р. польська держава перестала існувати. Німці окупували етнографічні польські землі, а також частину західно-українських територій: Холмщину, Підляшшя, Лемківщину й Засяння.

СССР одночасно (в вересні 1939 р.) окупував усі інші західно-українські території: Галичину (зо Львовом), Волинь (з Луцьком) і Полісся. (Окупували вони й західнобілоруські землі, що до вересня 1939 р. належали до державних територій Польщі). Частина Єпископату Автокефальної Православної Церкви в Польщі (Єпископату Волині, Полісся й Західної Білорусі) внаслідок цього опинилися під советською окупацією, під якою вони були від вересня 1939 р. до червня 1941 р., коли німці усунули звідти советські окупаційні збройні сили.

Тими головними архиереями „Автокефальної Церкви в Польщі”, що тоді опинилися під советською окупацією були: владика Олексій (Громадський), правлячий архієпископ Волинський — з катедрою в м. Крем’янці (вікарієм якого був єпископ Полікарп (Сікорський) — з катедрою в м. Луцьку, і архієп. Олександр (Іноземцев) — з катедрою в м. Пінську (на Поліссі).

Митрополит Сергій (Староградський), тодішній митрополит патріяршого престолу в Москві (від 1943 р. він був Патріярхом) звелів усім цим єпископам приїхати

до нього. Звичайно він хотів формально підпорядкувати їх своїй юрисдикції. (До речі, Московська Патріархія ніколи не визнала автокефалії — з 1924 р. — Православної Церкви в Польщі).

Архиєп. Олександр (Іноземцев), росіянин, щоб уникнути переходу в юрисдикцію Московської Патріархії, не поїхав до Москви, а зрікся єпископської катедри, і пішов у монастир. Не поїхав до Москви й еп. Полікарп, але поїхав туди його безпосередній зверхник — архієпископ Олексій (Громадський) і там він формально перейшов в юрисдикцію Московської Патріархії. Цей архиєрей потім твердив, що він визнав над собою юрисдикцію Московської Патріархії не тільки в імені власному, але й також, як правлячий архієпископ усієї Волині, він зробив це в імені всіх тих єпископів, які на Волині безпосередньо підлягали йому. (Звичайно, поступив він там всупереч 34-го апостольського Канону, який забороняє правлячому єпископові діяти в імені підпорядкованих йому єпископів без їхньої згоди).

„Канонічну” причину, через яку він перейшов в юрисдикцію Московської Патріархії, він мотивував таким аргументом, що його первоієрарх, митр. Діонісій (у Варшаві) тоді, мовляв, зрікся був митрополичого престола, і що цей неканонічний його крок автоматично звільнив його (архиєп. Олексія) від присяги, даної ним цьому первоієрархові.

Чи архиєп. Олексій (опинившись у вересні 1939 р. під советською окупацією) справді повірив поголоскам, що митр. Діонісій „зрікся” митрополичого престола, — цього ніхто не знає.

У дійсності ж митр. Діонісій ніколи не зрікався митрополичого престола.

Коли німці восени 1939 р. окупували польські етнографічні землі, а також Холмщину, Підляшшя, Лемківщину й Засяння, і всі ці території разом називали „Генеральним Губернаторством”, органи гестапо арештували митр. Діонісія — під таким замітом, що він, мовляв, був полонофілом та закликав вірних очолюваної ним Церкви обороняти Польщу перед наступом нацистської Німеччини. В арешті був він ще й 1940 р. Тому що і в тій історіографії, яка відноситься до церковних справ православ-

них українців під час Другої світової війни, віддзеркалений такий погляд, що митр. Діонісій, мовляв, спочатку був „зрікся престола”,³ автор цієї статті вважає за свій обов’язково спростувати цю легенду.

Згадана легенда ширилася цілком вільно тому, що причина арештування митр. Діонісія й причини та процедура звільнювання його з арешту становила й досі становить собою тайну, яка, мабуть, ніколи не буде виявлена. Звичайно, що причиною цієї подвійної трагедії митр. Діонісія — його мучеництво в руках органів Гестапо й одночасне приписування йому „втеча з престола” — був донос на його особу. Абстрагуючи від того факту, що цей донос сам собою суперечив імперативам етики, треба сказати, що ті особи, які зробили донос на митр. Діонісія, зробили це спохвату, не подумавши, які могли бути наслідки цього, в тій атмосфері, що була насичена масою несподіванок з боку органів німецької влади.

Одною з несподіванок у цьому випадку був той факт, що архиеп. Берлінський Серафим (Ляде), який, як „райхсдойчер”, мав великі впливи в Берліні, не виступив проти митр. Діонісія. Сталося бо навпаки: він несподівано приїхав до Варшави й тут заявив (ніби „на маргінесі” своєї проповіді в митрополичому соборі), що поголоски про „вибрання нового митрополита були, є й будуть безпідставними”. Бо, — сказав він, „той факт, що його Блаженство Митрополит Діонісій покищо *de facto* неспроможний виконувати своїх первоієрарших обов’язків (бо він був арештований) не означає, що він *de jure* не є кириархом Православної Церкви в Генеральному Губернаторстві”.

III

Хіротонія владики Іларіона — подія всеукраїнського значення

Восени 1940 р. в Генеральному Губернаторстві були висвячені на архиєреїв два українці — проф. д-р Іван Огієнко — з призначенням на катедру архієпископа Холм-

³ Див. Инж. А. Нестеренко, „Митрополит Іларіон — служитель Божий й народові”. (Ювілейна Книга на пошану Митрополита Іларіона в 75-ліття його життя й праці, 1882-1957, Вінніпег, 1958).

сько-Підляського, і Петро Видибіда-Руденко (під іменем „Палладія”) — на катедру єпископа Краківсько-Лемківського.

Звершення чернечого постригу проф. І. Огієнка й надання йому імені „Іларіон”, відбулося 1 жовтня 1940 р., посвячення в сан диякона — 10 жовтня, в сан ієромонаха та в сан архимандрита — 11 жовтня, а наречення в єпископи — 19 жовтня.

Хіротонію архимандритові Іларіонові в старовинному Соборі на Даниловій Горі в м. Холмі звершили (20 жовтня) три архиєреї: митрополит Діонисій, архієпископ Празький — екзарх Вселенського Патріярха в Чехословаччині, і єпископ Люблинський Тимофій (Шретер).

Приявність українців на цій хіротонії становила собою багатолюдну національну маніфестацію, яка символізувала собою волю українського народу бачити владу на митрополичому престолі в Києві.

Собор Єпископів під проводом митрополита — первоієрарха Діонисія надав владі Іларіонові титул обласного єпархіального митрополита (Холмсько-Підляського) у Варшаві 16 березня 1944 р.⁴

IV

Запрошення владика Іларіона на митрополичий престіл у Києві

У червні 1941 р. німецькі війська скорим наступом усунули советські збройні сили з західньоукраїнських територій (з Галичини, Волині й Полісся), а незабаром вони здобули й Київ та всю Наддніпрянщину.

І ще того самого року в Україні постали дві українські Церковні Ради — одна в Рівному (на Волині), а друга в Києві. Про те, що між ними не було належного розуміння, свідчить той факт, що кожна з них офіційно називала себе „Всеукраїнською Церковною Радою”. Хоч німецька влада змусила Митрополію в Варшаві змінити назву „Автокефальна Православна Церква в Польщі” на

⁴ Титул „митрополит” сам собою не означає первоієрарха. Наприклад, титул первоієрарха Кипрської Церкви (яка є автокефальною Церквою) такий: „Архієпископ Нікосійський і всього Кипру”, а деякі з тих єпархіальних єпископів, які підлягають йому, мають почесні титули „митрополитів”.

„Автокефальна Православна Церква в Генеральному Губернаторстві”, для митр. Діонісія суттєвим був канонічний аспект цієї Церкви, а не відношення до неї з боку німецької окупаційної влади. Інакше кажучи, він уважав, що „томос” (з 1924 р.), яким Константинопільська Патріярхія надала автокефалію Православній Церкві в Польщі не перестав бути правосильним навіть і під час війни, і що він (цей патріярший томос) цю Церкву далі кано-нічно зобов’язував.

Тому то вже в червні 1941 р., коли німці усунули з Волині й Полісся советські збройні сили, митр. Діонісій почав робити заходи, щоб наладнати зв’язок з тими ієрархами „Автокефальної Православної Церкви в Польщі”, що були на цій частині західньоукраїнських земель, і що від вересня 1939 р. до червня 1941 р. були там під советською владою. Митр. Діонісій перш за все намагався сконтактуватися з правлячим архієпископом Волинським Олексієм (Громадським). Але висланий до нього (в червні 1941 р.) перший зв’язковий (магістер теології Рудецький) в дорозі до Крем’янця загинув. Другому зв’язковому вдалося (в липні 1941 р.) доручити архієп. Олексієві листа від митр. Діонісія, але відповіді на нього він не привіз до Варшави.

Дальші заходи в справі нав’язання контакту між митр. Діонісієм та архієп. Олексієм почав робити (в порозумінні з митр. Діонісієм) Український Комітет у Варшаві, чи, точніше кажучи, його тодішній голова — полковник (Армії УНР) Поготовко.

І це йому пощастило знайти таку особу, якій удалося принести (в кінці серпня 1941 р.) першу листовну відповідь архієп. Олексія митр. Діонісієві. Ця відповідь архієп. Олексія була негативна: відмовився повернутися в юрисдикцію митр. Діонісія. Чи зберігся цей лист в архівах Варшавської Митрополії — не відомо, але ще й тепер було б зарано переповісти увесь його зміст.

Голова Рівенської Церковної Ради, адвокат Іван Карнаухов, та архієп. Олексій в першому тижні жовтня 1941 р. приїхали з Волині до Холма, щоб повідомити владику Іларіона про те, що загал православних українців бажає, щоб він погодився стати Митрополитом Київським і всієї

України. Коли адв. І. Карнаухов та архієп. Олексій по закінченні переговорів (які тривали три дні), повернулися на Волинь, в Холмі відбувся (в днях 21-23 жовтня 1941 р.) собор духовенства й мирян Холмсько-Підляської Єпархії, який 54-им пунктом своїх ухвал заявив, що він уважає архієп. Іларіона за самотнього кандидата на Митрополита Київського і всієї України.

Але через неповна два місяці після цього митр. Діонисій отримав від Рівенської Церковної Ради, написано-го в імені „всіх Церковних Рад Волині”, а датованого 14 грудня 1941 р. листа, яким Рівенська Церковна Рада (головою якої був адв. І. Карнаухов) просила митр. Діонисія призначити єпископа Луцького Полікарпа „Адміністратором Православної Церкви не тільки на Волині й Поліссі, але й також на Наддніпрянщині (з Києвом), що вже були під німецькою окупацією. Митр. Діонисій, згідно з цим проханням, вислав до владики Полікарпа листа (датованого 24 грудня 1941 р.), яким він повідомив його про підвищення його в сан архієпископа, і подав йому до відомства ось що:

„Я постановив утворити тимчасову Адміністрацію нової Святої Православної Церкви на визволених німцями землях. Тимчасовим Адміністратором я призначаю Ваше Високопреосвященство і прошу Вас співпрацювати з Високопреосвященнішим Архієпископом Олександром. Про всі Ваші проекти й розпорядження прошу негайно сповіщати мене для надання їм завершені канонічної санкції”.

Формальну згоду німецької влади на те, щоб цю Адміністрацію очолив владики Полікарп, митр. Діонисій отримав у початках січня 1942 р.

Інж. А. Нестеренко в зв'язку з цим дає такі інформації:

„Митрополит Діонисій проробив усю ту справу з „Адміністрацією” без жодного порозуміння зо своїм Собором Єпископів, з приводу чого Архієпископ Іларіон склав 12 лютого 1942 року свого рішучого й умотивованого протеста на письмі проти такого не канонічного поступування Митрополита Діонисія”⁵

А далі він пише ось що:

⁵ О ц. п., стор. 206.

„Що то був за лист Рівенської Церковної Ради від 14 грудня 1941 року до Митрополита Діонісія, докладно не знаємо й досі. А цей лист, власне, зробив увесь заколот в Українській Церкві”.⁶

VI

До генези листа (з 14 грудня 1941 р.) Рівенської Церковної Ради до митр. Діонісія

Лист Рівенської Церковної Ради (з 14 грудня 1941 р.) до митр. Діонісія, — на основі якого Варшавська Митрополія в сукупності всіх православних єпархій на українських землях (поза Холмщиною, Підляшшям і Лемківщиною) 24 грудня 1941 р. утворила Адміністрації, підпорядкованими першоєрархові Автокефальної Православної Церкви в Генеральному Губернаторстві, а специфічно — митрополитові Діонісієві, — в дійсності не повинен би вважатися за загадкову справу.

Цей лист був написаний управою Рівенської Церковної Ради в числі її нарад, що відбулися в другій половині грудня 1941 р., під головуванням її голови — адв. І. Карнаухова.

Сесії Рівенської Церковної Ради цим разом відбувалися в дуже понурій атмосфері. Полк. Поготовко (який ще в часах політично-поліційного слідства в справі того доносу, внаслідок якого був арештований митр. Діонісій, шляхом особистих зв'язків домогся того, що німецька влада зробила його підзвітним у церковних справах православних українців) в третьому тижні листопада 1941 р. був викликаний до Берліна і там, у міністерстві справ Сходу (Європи), його офіційно повідомили, що уряд Німеччини з уваги на воєнний час рішуче забороняє творити будь-які Церкви на „освободжених землях” (тобто на тих територіях, з яких німці усунули збройні сили ССР), і що він (уряд Німеччини) аж до відкликання цього рішення в своєму відношенні до церковних справ на цих територіях буде діяти по лінії передвоєнного церковного *status quo* місцевого населення.

⁶ Там же, стор. 207.

Полк. Поготовко повернувся з Берліна огірчений і пригноблений. Він сказав, що ті українські діячі, які під час війни були на еміграції в Берліні, цілком не були зацікавлені справами Української Православної Церкви, а деякі з них навіть „шпигували” його. Він сказав, що поголоски про „впливи” Олександра Севрюка в Берліні були звичайним „мітом”, і що Альфред Розенберг (німець з Естонії — нацистський міністер для справ Сходу Європи”), — незважаючи на те, що він був автором прийнятої Гітлером концепції розчленування Советського Союзу, — фактично числився з тими своїми „дорадниками”, які походили з середовища емігрантів-росіян, і що він при кожній нагоді „гордо маніфестував своє знання російської мови”; полк. Поготовко, крім цього, довідався в міністерстві А. Розенберга, що в справах „Сходу” для нього міродайними були опінії тамтешніх представників німецького уряду. А це означало, що фактичними „панамі положення” цих територій були дві особи: Г. Франк (правитель Генерального Губернаторства) в Кракові й Ганс Кох (правитель т. зв. „Райхскомісаряту України”) в Рівному на Волині. (Не Київ, а Рівне було „столицею” німецької влади в окупованій Україні).

Усього того, що полк. Поготовкові було сказано в міністерстві А. Розенберга, йому не було вільно розголошувати, бо воно було частиною загальних плянів Гітлера в відношенні до Сходу Європи. Ба, ті (три) особи, що знали про цей наказ німецької влади, не могли відкрито говорити про це на вищезгаданій сесії Рівенської Церковної Ради, наради якої фактично відбувалися без дозволу райхскомісара Г. Коха.

Коли полк. Поготовко, повернувшись з Берліна, довірочно поінформував митр. Діонісія (який постійно був під „дискретним” наглядом органів Гестапо) про все те, що йому сказали в міністерстві А. Розенберга, він довідався, що митр. Діонісій уже раніше знав ці церковні пляни німецької влади, бо в цю справу втаємничив його архиеп. Серафим (Ляде) — ще перед цією поїздкою полк. Поготовка до Берліна.

Архиеп. Серафим був противником цієї церковної політики німецької влади (яка полягала в тому, щоб на окупованих німцями територіях Сходу Європи зберегти

передвоєнне *status quo* в церковній сфері населення православного віроісповідання), бо ж це означало, що не тільки вся Наддніпрянина (з Києвом), але навіть Волинь (на основі переходу на сторону Московської Патріархії) мала *de jure* залишитися в складі Московського Патріархату.

Щоб запобігти цьому, архиеп. Серафим послужився тим „томосом”, яким Константинопільська Патріархія надала (1924 р.) автокефалію Православній Церкві в Польщі. У цьому „томосі” була клявзуля, в якій було сказано, що Православна Церква в Польщі мала право поширити свою автокефалію на всі території давньої Київської Митрополії (тобто на території всієї України й Білорусі), якщо б політичні границі цієї Церкви в майбутньому поширилися на ці землі. (Але це означало, що право на юрисдикцію над ними не мав би ніхто інший, а тільки Варшавська Митрополія).

Тому що території давньої Київської Митрополії (Україна й Білорусь) під час війни опинилися під тією самою владою (німецькою), під якою була Варшавська Митрополія (в Генеральному Губернаторстві), і тому що цей факт евентуально можна було інтерпретувати, як „поширення (на схід) політичних границь Автокефальної Православної Церкви в Польщі — при одночасному збереженні передвоєнного *status quo* (тобто змісту патріяршого „томоса” з 1924 р.), архиеп. Серафим запропонував поширити юрисдикцію Варшавської Митрополії на забрані німцями від ССРСР Україну й Білорусь (німці означували їх терміном „визволені землі”) шляхом творення в Україні *quasi* — автономної Церковної „Адміністрації” в юрисдикції Митрополита Варшавського — первоієрарха Автокефальної Православної Церкви в Польщі (чи, згідно з тодішнім німецьким офіційним означенням — „Автокефальної Православної Церкви в Генеральному Губернаторстві”, бо німецька окупаційна влада перейменувала Польшу на „Генеральне Губернаторство”, до якого німці згодом включили й Галичину).

Хоч між полк. Поготовком і архиеп. Серафимом був постійний „тихий” конфлікт, цей український діяч не мав іншого виходу, як тільки акцептувати цей плян, — незважаючи на те, що архиеп. Серафим діяв тут тільки як про-

тивник Московської Патріярхії, а не в угоду інтересів православних українців.

Не Український комітет у Варшаві, як такий, і навіть не його управа, а тільки голова його, полк. Поготовко, був втаємничений в справи цієї ситуації Української Православної Церкви. І це він повідомив адв. І. Карнаухова про те, що православні українці опинилися перед такою дилемою; або вони погодяться на створення в Україні церковної Адміністрації — в юрисдикції Варшавської Митрополії (що дасть їм можливість, завдяки добрій волі митр. Діонісія, встановити там український канонічний єпископат (що його визнають усі Східні Патріярхи, — але, звичайно, не Московська Патріярхія), або пробувати оснóвувати Українську Автокефальну Православну Церкву незалежно від патріяршого „томоса” (з 1924 р.), тобто окремо від Варшавської Митрополії, до чого німецька влада не допустить силою поліційного терору.

Такою була дилема Церковної Ради в Рівному, коли вона — у висліді своїх ширших нарад — 14 грудня 1941 р. звернулася до митр. Діонісія з формальним проханням оснóвувати церковну Адміністрацію, в його (митр. Діонісія) юрисдикції, і поставити єп. Полікарпа в її (цієї Адміністрації) проводі.

**
*

Усі учасники цих „критичних” нарад Рівенської Церковної Ради (яка офіційно визнавала себе за Всеукраїнську Церковну Раду”, а ці свої наради вважала за „Собор Української Православної Церкви”) висловлювали жаль з приводу того, що бажання православних українців бачити владику Іларіона митрополитом — первоієрархом Української Православної Церкви було в „існуючих обставинах” нездійснимим. На цих нарадах, звичайно, було й кілька осіб, які — з тих, чи інших мотивів — не були прихильно настроєні до владики Іларіона; одначе на цих „критичних” сесіях Рівенської Церковної Ради вони *pro forma* — в угоду масовій більшості делегатів — також висловлювали своє розчарування з приводу того, що „існуючі обставини” не дозволили владиці Іларіонові стати в проводі Української Православної Церкви.

Адв. І. Карнаухов, що головував на цих нарадах Р. Ц. Ради, трагічно переживав це тим більше, що ще недавно

— в початках жовтня того ж року (1941) він їздив до Холма, щоб — в імені українського народу запросити владику Іларіона на митрополичий престіл у Києві.

Усе це також було несподіванкою й катастрофою для Київської Церковної Ради, офіційний делегат якої, І. Заверюха, саме тоді їхав до Холма, просити владику Іларіона, щоб він погодився встановити й очолити „Українську Автокефальну Православну Церкву”. Київська Церковна Рада також уповноважила його (делегата Заверюху) взяти участь у цих „критичних” нарадах Рівенської Церковної Ради (чи після цього він поїхав до владики Іларіона — авторові цієї статті не відомо).

До речі, в цих сесіях Рівенської Церковної Ради брав участь магістер Макар Середюк — делегат і один з мужів довір'я владики Іларіона, та його головний перекладач (він добре знав німецьку мову); а він же й належав до 4-членної резолюційної комісії цього Рівенського quasi — Собору.

Він знав, що німецька влада поставила православних українців перед такою дилемою, якою вона в дійсності була і або погодитися на організування свого церковного життя в формі „Адміністрації” в юрисдикції київської митрополії, або взагалі не мати Церкви в її організованій формі, чи організувати своє церковне життя „в підпіллі”. Але мгр. М. Середюк непохитно стояв на такому становищі, що коли вже мала бути не Українська Автокефальна Церква, а тільки Адміністрація в юрисдикції Варшавської Митрополії, то митрополитом-адміністратором повинен був бути не єп. Полікарп, а архієп. Іларіон. Він ніколи не перестав вірити, що це варшавські „круги УНР” (група чільних діячів з часів Української Народньої Республіки, які в 1920-1921 роках опинилися на еміграції в Польщі) повела справу так, щоб німецька влада не дала владі Іларіонові дозволу на виїзд з Холмсько-Підляської Єпархії (і з Генерального Губернаторства взагалі) в Україну, щоб там (у т. зв. „Райхскомісаріаті України”) стати в церковному провіді православних українців, — хоч би цей провід не конче мусів бути в Києві. (Німці також не дозволяли на це).

У дійсності ж варшавські „круги УНР” не мали нічого спільного з фактом заборони митр. Іларіонові виїзди-

ти з Генерального Губернаторства в Україну. Ба, навіть більше: варшавські „круги УНР” тоді взагалі не були спроможні взяти будь-яку участь в сфері церковного життя православних українців, бо їхній політичний провід відмовився від усякої співпраці з німецькою владою, а екзильний президент УНР Андрій Лівицький, який тоді жив у Варшаві на Жолібожі під зміненим прізвиськом, і з дня на де очікував арешту, навіть до полк. Поготовка ставився з застереженням (щоправда, цілком безпідставно) через те, що „він мав доступ до властей імущих у Берліні” (в зв’язку з церковними справами). (До речі, полк. Поготовко загинув від зброї тих, що діяли в порозумінні з німецькою владою, а вчинили вони це під фірмою нібито „польської підпільної боївки”).

Причиною, через яку німецька влада не дозволила митр. Іларіонові виїхати з Генерального Губернаторства в окуповану німцями Україну, була та частина (а фактично ж масова більшість) тих українських діячів, що не були поінформовані про кололіяльні пляни гітлерівців в відношенні до України. Коли німці восени здобули й окупували бувші державні території аж по ріки Буг і Сян на сході, вони спочатку встановили там тільки військову владу; вона ж цілком індиферентно поставилася до політичної сфери місцевих українців, бо ці справи не належали до її компетенцій. (Цим мали зайнятися органи поліційно-політичної влади, що мали бути встановлені там пізніше). Цю індиферентність початкових (військових) органів влади на цих окупованих територіях масова більшість українських діячів помилково вважала за німецьку „толерантність” у відношенні до українського національно-політичного, культурного й церковного життя, і тому вони, так би мовити, відразу „відкрили свої карти”. Зокрема „відкрили свої карти” й масова більшість українських православних діячів у Варшаві, а пізніше — і в Холмі. Користаючи з індиферентности початкової (військової) німецької влади в відношенні до політичного й церковного життя української спільноти та всіх інших національних меншин на цих бувших державних територіях Польщі (що були німцями названі Генеральним Губернаторством), українські церковні діячі відразу заявили, що вони будуть діяти по лінії здійснення

ідеї автокефальної Української Православної Церкви з первоієраршим престолом у Києві, і що їхнім одиноким кандидатом на її первоієрарха є владика Іларіон — провідний ідеолог автокефалії цієї Церкви.

А це й було причиною того факту, коли німці окупували Україну, встановили там свою політично-поліційну владу, і заборонили творити там Українську Автокефальну Церкву, то на листу „проскрибованих” українських церковних авторитетів вони перш за все вписали митр. Іларіона. І саме тому вони заборонили йому виїжджати з Генерального Губернаторства не тільки до Києва, але й в якунебудь іншу місцевість в Україні взагалі.

VII

Характер взаємин між владиками Олексієм та Іларіоном

Митр. Іларіон завжди ставився до архієп. Олексія поджентльменському, і зокрема при нагоді говорив про нього як про визначного богослова й одного з найкращих знавців канонів Православної Церкви. Таким самим було відношення й архієп. Олексія до митр. Іларіона, про якого він висловлювався з повагою, як про великого українського вченого. Але архієп. Олексій у розмовах з делегатом митр. Діонісія (ці розмови відбулися в Крем'янці в другому тижні серпня 1941 р.) сказав, що в церковно-ідеологічній сфері він та владика Іларіон стояли „на двох взаємопротилежних бігунах”.

Той церковно-ідеологічний „бігун”, на якому стояв архієп. Олексій був з'ясований в тому листі, якого він через цього делегата передав тоді митр. Діонісієві. (Митр. Діонісієві цей довірочний лист був доручений в кінці серпня 1941 р.).

Архієп. Олексій незабаром (бо вже в перших днях жовтня того ж року) разом з адв. І. Карнауховим, головою Рівенської Церковної Ради, приїхали до Холма, щоб сповістити митр. Іларіона про „волю українського народу бачити його Митрополитом Київським і всієї України”. Вислід їхніх нарад (що тривали три дні) був такий, що, як про це інформує інж. А. Нестеренко, „вони виробили

пункти взаємної умови, на яких Владика Іларіон погодився б поставити свою кандидатуру на Митрополита Київського і всієї України”.⁷

Незабаром, 25 листопада 1941 р. в м. Почаєві відбувся під проводом архієп. Олексія собор єпископів, і він „одногосно обрав там Владика Холмського Іларіона Архієпископом Київським і Переяславським — і то з тим, що коли він прибуде до свого Престола в Києві, то зараз же буде оголошений Митрополитом Київським і всієї України”.⁸

Инж. А. Нестеренко в зв'язку з цим подав таку інформацію:

„Владика Іларіон відповів подякою за обрання його Собором Єпископів і назначив свій скорий приїзд до Крем'янця, де він хотів сказати своє останнє слово щодо своєї згоди стати Митрополитом усієї України. У свою чергу він зараз же офіційно повідомив про своє обрання Митрополита Діонісія, і просив відпустити його до Києва. А одночасно повідомив і німецьку владу”.

У зв'язку з цим треба сказати наперед, що якщо б німецька влада була й дозволила владіці Іларіонові переїхати з Холма в Україну, а специфічно і то перш за все до м. Крем'янця (де була катедра архієп. Олексія), то його „останнє слово” було б таке, що він був би не погодився прийняти вибору його Почаєвським Собором Єпископів на престіл Митрополита Київського і всієї України. Ідеться про те, що цей Собор Єпископів проголосив т. зв. „Автономну Українську Церкву” — в юрисдикції Московської Патріархії. І саме тому єпископ Луцький Полікарп (Сікорський) та архієпископ Пінський (Іноземцев) відмовилися взяти участь у цьому Почаївському Соборі.

Митрополит Іларіон у розмові з автором цієї статті сказав (у Вінніпезі 1957 р.), що Почаївський Собор Єпископів, запрохаючи його на престіл Митрополита Київського і всієї України, не повідомив його про те, що тут ішлося про т. зв. „автономію” Української Православної Церкви, і що архієп. Олексій не прислав йому тексту діянь згаданого Собору.

⁷ О ц. п., стор. 205.

⁸ Там же.

Той факт, що архиеп. Олексій відмовився повернутися в юрисдикцію митр. Діонісія (бо, — казав він, — „канони забороняють” йому виходити з-під юрисдикції Московської Патріярхії), і той факт, що цей ієрарх рішуче виступав проти „неканонічної автокефалії” (тобто проти проголошення незалежності Церкви без дозволу даного Патріярхату) разом свідчать про те, що тому Соборові Єпископів, який під проводом архиеп. Олексія відбувся в Почаєві (25.XI.1941), ішлося про кандидата на Митрополита „Української Автономної Церкви” — в юрисдикції Московської Патріярхії.

І якщо б владика Іларіон був приїхав до Крем'янця і там на місці довідався про те, що архиеп. Олексій організував Українську Автономну (не Автокефальну) Церкву, то він безумовно був би відмовився кандидувати на становище її Митрополита.

ЗАКІНЧЕННЯ

Усе те, що сказано вище на тему тих понурих воєнно-окупаційних обставин, в яких православні українці намагалися здійснити ідею автокефалії й стихійно висловлювали своє бажання бачити владика Іларіона первоієрархом своєї Церкви, становить собою частину розділу історії Православної Церкви українського народу під час Другої світової війни.

На закінчення треба підкреслити той факт, що такі поголоски ніби митр. Діонісій *per fas et ne fas* „відсував” визначних архиєреїв-українців, бо, мовляв, „він сам хотів стати Митрополитом Київським і всієї України”, — це така сама легенда, яких є чимало в деякого з тих авторів, які писали й пишуть „історію” Української Православної Церкви за часів Другої світової війни. У дійсності ж ця справа представлялася так, що навіть після звільнення митр. Діонісія з формального арешту, німецька влада тримала цього ієрарха в неофіційному арешті: в персоналі Варшавської Митрополії були тайні поліцейні агенти, а виїзд поза межі Генерального Губернаторства був йому суворо заборонений. Одночасно ж йому було відомо (хоч би й навіть від архиєпископа Берлінського Серафима Ляде) про те, що в німецької влади не було

М. Подворняк

ДО 20-РІЧЧЯ НОВОГО ПЕРЕКЛАДУ БІБЛІЇ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

Дня 12-го червня 1962-го року, летунська пошта доставила з Лондону до Канади перші примірники української Біблії нового перекладу Митрополита Іларіона. Таким чином 1962-ий рік став історичним роком для всього українського народу, бо в цьому році ми отримали переклад Біблії на свою сучасну літературну мову. Знаменний рік для всіх тих, що люблять живе Боже Слово!

З приводу цього всеукраїнського християнського свята, у його 20-річчя, подаємо для наших читачів деякі дані про новий переклад української Біблії, беручи їх з журналу „Віра й Культура”, редакції Митр. Іларіона.

Ще в студентські роки в Києві перекладач мріяв про новий український переклад Біблії. Він багато працював над монографією про життя й працю найбільшого українського письменника XVII століття (†1688 р.) архимандрита Іоаникія Галятовського, який у своїх творах часто давав свій переклад Св. Письма на літературну мову свого часу. Над цим студент Іван Огієнко часто спинявся і вже тоді мріяв про повний переклад Біблії на українську мову.

Крім творів Іоаникія Галятовського, з великою шаною він ставився до стародавніх перекладів Святого Письма, і рано став їх досліджувати. Це були Євангелії: Пересоп-

заміру скасувати заборону творення Української Автокефальної Православної Церкви.

Приписувати митр. Діонісієві цього роду аспірації (плани стати Митрополитом Київським і всієї України, тобто первоієрархом Української Автокефальної Православної Церкви) — це значить показувати тодішнє положення Православної Церкви на окупованих німцями землях та діяльність і плани митр. Діонісія в ілюзоричній призмі.

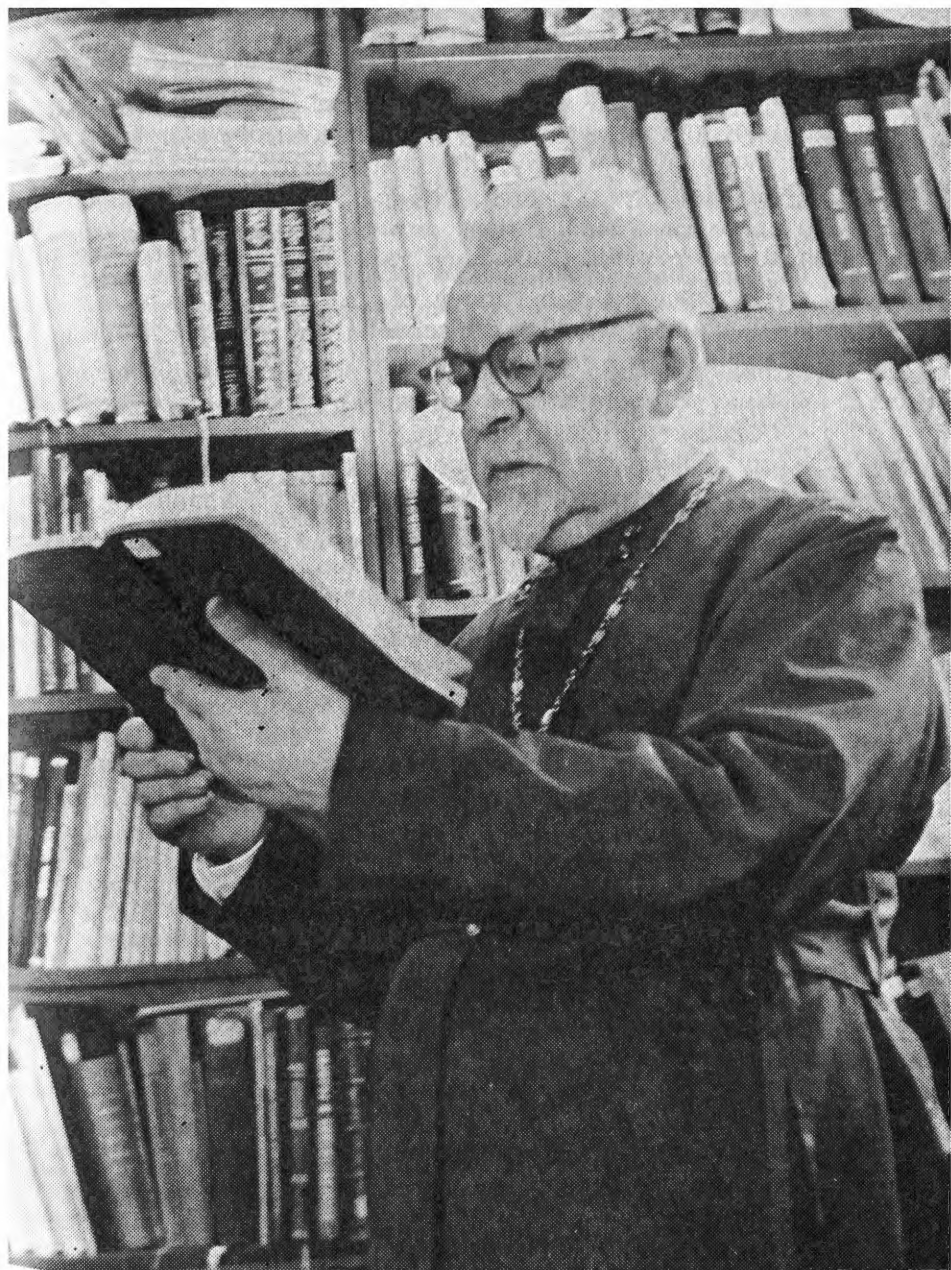
ницька 1556-1561 рр., Житомирська 1571 р., Тяпинського 1570-1580 рр., Негалевського 1581 р., Літківська 1595 р. й ін. Рано став він вивчати Учительні Євангелії як рукописні, так і друковані. І одна з більших його монографій, двотомова, була про український Крехівський Апостол 1560-х років (Варшава, 1930 р.), — праця, що принесла перекладачеві докторат. Усі ці досліді виразно показували д-ру Ів. Огієнкові, що в Україні було багато спроб перекладів Св. Писання на живу мову, але цілої Біблії друкованої в новому перекладі, в нас ще не було.

1905-го року появилася повна Біблія в перекладі Пантелеймона Куліша, але цей переклад не задовольнив д-ра І. Огієнка, бо він появилася надто спізнено, а мова вже його для свого часу була застаріла.

Д-р І. Огієнко багато працював над історією церкви, над історією української культури взагалі, в царині мови, давньої літератури, а це, як він сам висловлювався, нагадувало йому, що український народ ще не має наріжного каменя для вивчення й для ширення знання своєї літературної мови, — не має своєї зразково перекладеної Біблії. І він мріяв про свій власний переклад Біблії на сучасну українську літературну мову. Для цієї справи д-р І. Огієнко почав пильно вивчати мови — грецьку, латинську, а головню старогєбрейську.

По революції 1917-го року д-р І. Огієнко переїхав до Польщі і спочатку у Львові, а потім у Варшаві працював над перекладом Богослужбових Книг. Року 1921-го він уперше звернувся до Бритійського й Закордонного Біблійного Товариства в Лондоні з проханням перекласти Біблію на українську літературну мову. На даль, того часу на Сході Європи не було ще належного спокою і Біблійне Товариство відписало, що воно пам'ятатиме про це пізніше.

Якщо Біблійне Товариство відписало, що воно пам'ятатиме про переклад Біблії на українську мову, то це дало д-рові І. Огієнкові надію й більше бажання почати велику працю. В роках 1922-1926 він жив у Винниках біля Львова і там вже багато працював над перекладом Нового Заповіту. І в початковій редакції в тих роках він закінчив переклад чотирьох Євангелій.

Митр. Іларіон у своїй бібліотеці (у ранніх 60-их роках).

Потреба нового перекладу української Біблії дозрівала з кожним роком і про це, крім д-ра І. Огієнка, почали думати інші релігійні діячі. Напр., відомий пастор В. Фетлер уперше запропонував д-рові І. Огієнкові ще 1923-го року перекласти на українську мову всю Біблію, обіцяючи її видати в Американському Біблійному Т-ві. Д-р І. Огієнко ревно взявся до праці, викінчуючи переклад чотирьох Євангелій, а при тому глибше почав приготувлятися до перекладу Старого Заповіту.

Не знаю, через які причини пастор В. Фетлер не довів справи видання української Біблії до успішного кінця, але працьовитий перекладач на цьому не спинився.

Року 1926-го д-ра І. Огієнка покликано професором Варшавського Університету, де він викладав на богословському факультеті церковно-слов'янську мову та кирилівську палеографію. Одночасно він далі працював над перекладом Богослужбових Книг, і 1927-го року видрукував свою високоцінну працю: „Методологія перекладу Св. Письма та Богослужбових Книг на українську мову”, в якій він показав усю свою перекладну наукову методологію.

Працюючи над перекладом Біблії, проф. І. Огієнко глибоко зацікавився життям братів Костянтина й Методія, які перші переклали Св. Письмо на стародавню болгарську мову. Як наслідок цього зацікавлення, проф. І. Огієнко випустив про цих перших перекладачів цінну двотомову монографію. Ця праця допомогла йому вивчити ідеологію, для чого, власне, св. Брати перекладали Св. Письмо на живу тогочасну слов'янську мову.

Шість років д-р І. Огієнко ревно працював, як професор Варшавського університету, віддаючи всі свої сили для улюбленої праці, але року 1932-го, за „український націоналізм” він був звільнений від праці. Цього року проф. І. Огієнко почав видавати у Варшаві журналу „Рідна мова”, а кілька років пізніше також журналу „Наша культура”. У своїх журналах він часто писав глибокі статті на теми перекладу Св. Письма, популяризував це важливе питання, а при тому засів за переклад Біблії й за підготову себе до цієї великої справи.

Року 1935-го приїхав до професора Огієнка пастор В. Л. Жак з Вернігероде, Німеччина, який близько стояв

до Бритійського й Закордонного Біблійного Товариства в Лондоні й запропонував перекласти цілу Біблію на українську літературну мову. Питання нового перекладу української Біблії не сходило з уст діячів української духовної культури, і цим питанням зацікавилися також чужинці. Очі всіх тоді були звернені на д-ра І. Огієнка, бо всі знали, що тільки він самотній може доконати того великого й святого діла.

Незабаром до проф. І. Огієнка приїхав пастор Гейг, секретар Бритійського й Закордонного Біблійного Т-ва на Європу, а також представник цього Т-ва на Польщу, паст. В. Енгольц, і вони офіційно запропонували зробити новий переклад цілої Біблії на українську мову, і дати цей переклад Біблійному Товариству.

Почалися переговори, почалася велика і свята праця. Згідно традиції Біблійного Т-ва, що для всіх перекладів Біблії, які це Т-во друкує, мусить бути Ревізійна Комісія, то така Комісія склалася і для українського перекладу. Ввійшли до неї мовознавці з православних, а також з протестантів. І дня 1 квітня 1936-го року проф. І. Огієнко підписав з Лондонським Біблійним Товариством нотаріальну умову, згідно з якою перекладач мав протягом п'яти років перекласти всю Біблію й частинами здавати її Біблійному Товариству.

Згідно з умовою, насамперед мав бути перекладений Новий Заповіт, потім Псалтир, а накінець Старий Заповіт. Завдяки тому, що перекладач ще перед тим працював над перекладом Нового Заповіту, вже в травні 1936-го року був зданий Бритійському Т-ву переклад Євангелії від Матвія, а року 1937-го вийшли вже в світ окремі Євангелії всіх чотирьох Євангелістів. Року 1939-го вийшов у Варшаві увесь Новий Заповіт і Псалтир перекладу проф. І. Огієнка накладом 25,000 примірників. У тому ж самому році вибухла друга світова війна і багато примірників цінного цього видання загинуло в Варшаві. Але ця свята Книга була вже раз видрукована, вона вийшла за кордоном Польщі і Слов'янська Місія в Штокгольмі, Швеція, перевидала її 1940-го року накладом 10,000 примірників, а року 1957-го перевидала її знову. Крім того, Новий Заповіт і Псалтир перекладу проф. І. Огієнка був виданий 1949-го року в Лондоні накладом 25,000 прим., а в Німеччині то-

го ж самого року вийшов малим кишенковим розміром наклад 5,000 прим. Потім цей самий переклад друкувався ще раз у Швеції, а також у Гельсінках, Фінляндія. Це живе Боже Слово було великим благословінням для багатьох тисяч українського народу, а особливо в часі останньої війни, коли в Німеччині перебувало багато наших людей, а різні Біблійні Товариства безплатно розповсюджували ці Нові Заповіти. Багато наших людей мали їх з собою в переходових лагерьях, а потім, коли деякі з них їхали додому, то забрали їх з собою.

За переклад Старого Заповіту проф. І. Огієнко засів від листопада 1936-го року і ревно працював аж до року 1940-го. Обставини для праці були тоді ненормальні, але сильна воля, яку мав перекладач і поміч Божа сприяли тому, що 1-го липня 1940-го року вся Біблія була перекладена, а 19-го липня здані були Біблійному Товариству останні аркуші перекладу.

В основу свого перекладу проф. І. Огієнко поклав гебрейський текст і пильнував дати науковий переклад. Уразі конечної потреби він також звертався до грецького тексту, до Септуагінти.

Року 1939-го німці окупували Польщу, вони підозріло дивилися на Бритійське Біблійне Товариство, і таким самим оком дивилися на проф. Ів. Огієнка, який працював над перекладом Біблії для цього Т-ва. Таким чином перекладачеві загрожувала небезпека з боку німецької військової влади, але він не кидав святої праці. Він відчував велику відповідальність за цю працю перед Богом і перед українським народом, а тому працював в надзвичайно тяжких воєнних умовах і довів цю велику справу до кінця.

При кінці 1940-го року все вже було готове, щоб приступити до друку нового перекладу Біблії, але війна не дозволила цього зробити, бо з Англією на довгий час згубилися зв'язки. Для українського народу це велика й невіджалувана втрата, бо через війну друк нашої Біблії спізнився на 21 рік.

За цей час зайшли великі події в усьому світі, а також у житті перекладача Біблії проф. д-ра Ів. Огієнка. Він прийняв духовний сан, був висвячений в Єпископи, а потім став Архієпископом Холмським. Для Біблійного ж

Товариства релігійні переконання не стояли на перешкоді, бо воно й перед тим знало, що перекладач православний, але через війнні обставини друкувати нової Біблії не могло.

1944-го року проф. Ів. Огієнко, тепер Митрополит Іларіон, залишив Холм, переїхав спочатку до Криниці на Лемківщині, а звідтам до Словачії, звідки німці вивезли його до католицького монастиря під Віднем в Австрії, до Герцогенбургу.

На початку 1945-го року Митрополит Іларіон переїхав швейцарський кордон. Швейцарія тоді не впускала до себе емігрантів, але Митрополита впустила як перекладача Біблії. Він поселився в місті Лозані і жив там більше двох років, працюючи науково.

Ще 1943-го року, коли в Польщі було повне безладдя, постало велике питання, — як забезпечити рукописи нового перекладу Біблії. Один примірник того перекладу був у перекладача, а два примірники — у директора Біблійного Товариства в Варшаві, які він мав переслати до Лондону. Але через військові події він того не зробив, а тому була небезпека, що вони можуть загинути.

Того самого 1943 року були пороблені заходи переписати ще чотири примірники нового перекладу Біблії, і п. Софія Сім'янцева прийнялася за цю працю. Переписала половину Біблії і прийшла евакуація Варшави. Всі рукописи нового перекладу української Біблії легко могли бути загинути в страшній війнній завірюсі, але відважна п. Софія Сім'янцева всіх їх зберегла і привезла перекладачеві аж до Словачії. Таким чином увесь переклад Біблії — 20 товстелезних, на машині переписаних зшитків, — був уже з перекладачем. Але й це ще не був кінець небезпеці. Війнні події розгорталися з непогамованою силою. На початку 1945-го року Митрополит Іларіон змушений був їхати далі на захід і міг узяти з собою тільки оригінал свого перекладу, все ж інше залишив в Архиепископа в м. Сан-Пельтена. І самотній цей оригінал врятувався й всюди потім мандрував зо своїм перекладачем...

1947-го року Митрополит Іларіон прибув із Швейцарії до Вінніпегу, Канада. Оригінал нового перекладу Біблії був при ньому, — з ним він уже ніде не розлучався!

Час минав, в Європі затихла воєнна завірюха, була найвища пора друкувати Біблію нового перекладу, але Бритійське Біблійне Товариство не відзивалося.

Але ось року 1949-го відгукнулося Бритійське Біблійне Товариство в Лондоні, і повідомило Митрополита Іларіона, щоб він викінчував свою працю, а вони її видрукують.

Митрополит повідомив Бібл. Т-во, що для викінчення праці, йому конче потрібні біблійні джерела та копії, а це все знаходиться в Архиепископа С. Пельтену, в советській зоні Австрії. І Біблійне Товариство все це дістало й переслало перекладачеві до Вінніпегу. У цьому була велика заслуга директора Біблійного Т-ва на Австрію. З цього також видно, як глибоко й щиро було зацікавлене Бібл. Т-во новим перекладом української Біблії!

Митрополит Іларіон знову прийнявся за працю. Українська літературна мова швидко зростала, і треба було закінчений переклад 1940-го року знову переглянути. І перекладач це робив.

На американському континенті опинилася й президія Ревізійної Комісії: голова її — пастор Василь Кузів та секретар її — д-р Левко Жабко-Потапович. Вони почали організовувати нову Ревізійну Комісію і праця пішла вперед.

Митрополит Іларіон був понад силу обтяжений різною працею, але він також ревно працював над своїм перекладом Біблії. І нарешті в днях 7-14 березня 1955-го року до Вінніпегу прибула Ревізійна Комісія, пастор В. Кузів і д-р Л. Жабко-Потапович. Разом з перекладачем вони остаточно переглянули готовий переклад і врочисто схвалили його до друку. Це була справді велична й врочиста хвилина для всіх віруючих українців, а також для самого перекладача, який бачив, що його всежиттєва праця зближається до успішного закінчення!...

Про рішення Ревізійної Комісії Митрополит Іларіон повідомив Бритійське й Закордонне Біблійне Товариство в Лондоні й частинами почав висилати туди свій новий переклад. Дня 9 травня 1955 року була відіслана остання частина Старого Заповіту, а 10-го червня — увесь Новий Заповіт.

За цей час Бритійське й Закордонне Біблійне Т-во в Лондоні виготовляло спеціальні акцентові українські букви, робило інші приготування до друку Святої Книги, а віруючі українці по всьому світі ревно молилися за цю працю й з нетерпеливістю чекали виходу в світ нової української Біблії.

І дня 12-го червня 1962 року перші примірники тієї Біблії прибули до Канади. Вони були великою радістю найперше для Високодостойного Перекладача Митрополита Д-ра Іларіона, а також радістю для всіх тих, хто на неї чекав з великою і сердечною спрагою.

Коли пишуться оці рядки, в домах українських віруючих Біблія нового перекладу займає найпочотніше місце. Вони читають її з найбільшою насолодою й тішаться, що нарешті і наш народ має те саме, що мають інші культурні й поступові народи світу, — Слово Боже своєю сучасною літературною мовою!

Тому восени кожного року, коли віруючі святкують Дні Подяки, всі ми маємо ще один доказ того, що Бог любить нас; через те саме маємо ще одну причину бути Йому вдячними за великий Його дар для нас, за новий переклад Біблії, зроблений живою літературною мовою, а до того — зразковою мовою Митрополита Іларіона.

ДУХ ГОСПОДНІЙ У ЛЮДИНІ, БО БОГ Ї СТВОРИВ

Господь створив Свою Людину
Ї вдихнув у неї Духа — Він,
І Дух цей діє без упину,
Як тихий легіт чи як дзвін.

Ми Духа чуєм щохвилини
Глибоко в серці аж на дні:
Водіння Божого перлини,
Господні подихи ясні!

Коли в собі я Бога чую,
То тільки Він мене створив,
І душу дав мені живу, —
Ї Безсмертним Духом оросив!

Ї Господній Дух постійно діє
Як Посланець мого Творця:
Як Правда Божа в мені мріє,
Як Совість чистая Отця!

В мені бо Совість — іскра Божа,
Що в'яже з Господом мене, —
Душі моєї це госпожа,
Веління Божее ясне!

Коли від малпи став ти, брате,
То в тебе Совісти нема:
Життя твоє на зло багате
Ї душа твоя повік німа!

Господь огнем в мені палає,
І полум'ям Творець горить:
Усе Святе в душі безкрає,
Я чую Господа щомить!...

† Іларіон

Сергій Герус

РАННІ НАМАГАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ

(Роля Великих Митрополитів: Іларіона I й Іларіона II)

Українська Православна Церква, що започаткувалась за Великого князя Київського Володимира 988 р., як це добачають дослідники (Голубинський, Шахматов та інші), не увійшла одразу в юрисдикцію Царгородського Патріярха. Вони приходять до висновку, що князь Володимир не хотів залежності своєї Церкви від „царського” Царгородського Патріярхату. Їм це видно бодай з того, що тогочасні візантійські джерела не дають жодних вказівок на те, як відбувалася ця найбільша в історії Східної Європи подія. А наші Літописи дають на це низку різних легенд.

Мовчанка візантійських джерел про християнізацію України-Русі викликає якусь підозру. Бо й справді — чи не належало в цій події зайняти Візантії перше місце? З другого ж боку виникає питання: як могли грецькі священники підготовляти для хрещення населення України-Русі, з яким вони не мали спільної мови? Невже ж грецьке духовенство при тому користалося посередниками й перекладачами в розмові з населенням? Так само й Служба Божа на незрозумілій народові мові не могла сприяти поширенню християнства. Спробою розв'язати це питання була гіпотеза дослідника Приселкова. У цьому він добачає, що початкова ієрархія в Україні-Русі не походить безпосередньо з Візантії, а з Болгарії.

У ті часи в Болгарії існувала Автокефальна Церква, на чолі якої стояв незалежний Патріярх, з осідком в Охриді. Ця Церква була рідною по мові і незалежною від греків, туди й звернувся на початках князь Володимир за священниками-місіонерами, щоб хрестити його народ, навчати віри та обслуговувати церкви. Гіпотезу Приселкова підтримало багато дослідників, а в тому Митрополит

Макарій. Проф. Голубинський припускає, що згадуваний в Літописах єпископ Леон (Лев), який опікувався Руською (Українською) Церквою був, власне, зверхником Охридської Архиепископії, і до Києва не переселявся. Подібно Голубинському висловлюється і проф. Карташев. Він подає, що Володимир не увів новостворену ним Церкву в юрисдикцію Царгородського Патріархату, а тримав її в канонічній залежності від Автокефальної Охридської Архиепископії свідомо до кінця свого життя (1015 р.) і в такому положенні передав її своєму синові Ярославові. У цій справі проф. Голубинський додає ще таке: „Ми не знаємо, що саме пропонували греки Володимирові, і що той міг їм відповідати, не знаючи ні церковних канонів, ні правил. Однак, хоч він того не знав, він міг шукати церковної спільноти саме з Охридою, як з рідною Церквою по мові, і це він зробив”.

Інший дослідник — проф. Лотоцький також вважає, що в Києві, за часів Володимира не було легального, канонічно встановленого митрополита. Володимир, як мудрий політик, не міг не розуміти значення факту підпорядкування Ієрархії його держави чужому проводові. Він добре знав Візантію і міг передбачати загрозу з її сторони, так як це внедовзі сталося з Болгарією. Болгарія у війні з греками (1014-1018) втратила свою самостійність. Патріарх Охридський Іоан був понижений у своїй ранзі, але він залишився приятелем Київської Церкви і на запрошення князя Ярослава далі відвідував свою бувшу ставропігію Київську. Лише по його смерті (1037 р.) над Болгарською Церквою був поставлений грек і перед князем Ярославом постав неминучий факт автоматичного підпорядкування своєї Церкви Царгороду. Посередництво Охридської Архиепископії зі смертю Іоана втратило свою силу, і Ярослав повинен був прийняти грецьку Церковну зверхність. Таким чином Київ 1037 року одержав свого першого Митрополита — грека Теопемпта. З того часу стали послідовно посилати на Русь з Царгороду митрополитів греків. Проф. Полонська-Василенко погоджується з поглядами Лотоцького. Катедрою для Митрополита Київського стала збудована Ярославом Свята Софія, замість збудованої князем Володимиром церкви Десятинної.

Такий різкий перехід Київської Церкви з її попереднього, майже Автокефального стану в грецьку залежність не міг не викликати незадоволення. Грецьке Церковне Управління не скріпляло в народі згоди. Ярослав, хоч був сином грекині, греків не долюблював. Навіть 1043 року, з причини комерційної, розпочав з ними (греками) війну. Ярослав війну програв. Проф. Карташев про цю війну пише таке: „Хто знає, як би далеко вона зайшла, якби греки не знищили Ярославової фльоти?” Греки відмітили цю війну, як бунт підданих „василевса”. Полонених вояків Ярославових греки немилосердно осліпили, і Ярослав присмирив. Під час цієї війни Митрополит Теопемпт зник. Може він утік до Царгороду і скоро там помер, про це нічого невідомо, але після замирення з греками (1046 р.) до Києва він вже не повернувся. Скоро почалася нова війна греків з печенігами. Ця війна була затяжна (1048-1052); печеніги дійшли були до стін Царгороду. У ці, тяжкі для греків, роки в Ярослава назріває плян вернути свою Церкву як не до Автокефалії, то бодай до Автономії, цебто до самостійного обрання митрополита зі свого народу, поставити його Собором своїх єпископів і одержати визнання для нього від Царгородського Патріярха.

Кандидатом на Митрополита, в очах Ярослава, був священник княжого села, Берестова, під Києвом — Іларіон. Літопис про нього говорить, що то був „муж благ, и книжен, и постник”. Згідно Карташева — Іларіон був людиною високої освіти, може найбільш освіченою, свого часу. І якщо він погодився на цей сміливий крок автономного посвячення в митрополити Собором своїх єпископів, то це він зробив не задля своєї кар’єри, тому що його моральний стан суперечить такому припущенню.

Крім святости свого життя, Іларіон відзначався великою ерудицією. В своїх творах („Слово о Законі і Благодаті”, з похвалою Князю Володимирі), Іларіон виявив великий ораторський талант, глибину думки і патріотизм. Зо всіх поглядів Іларіон був дійсно гідним кандидатом на Митрополита, і 1051 року він був поставлений Митрополитом Київським. Літописець записав цю знаменну подію такими словами: „В 6559 постави Ярослав Ларіона Митрополитом Русина в Св. Софії, Собрав Єпископи” (Карташев).

Ця подія викликала багато припущень і гіпотез з боку дослідників. Одні з них (Суворов, Митр. Макарій, Соловйов) добачають, що Ярослав хотів таким кроком припинити посилення на Київську катедру Митрополитів греків, обраних самим Патріярхом, і відновити незалежність Церкви від Патріярха. Їх підтримує проф. Лотоцький, який у цьому акті поставлення Іларіона бачить змагання політичних і церковних чинників до Автокефалії Української Церкви (Н. Полонська).

Як і треба сподіватись, Царгород поставився до обрання Іларіона негативно. Він не хотів так легко поступитися своїм правом постачати і наставляти для Києва Митрополитів. Царгород уважав Київську Церкву своєю Єпархією, і згоди своєї на Іларіона не дав. У наслідок поставлого непорозуміння між Ярославом і Царгородом, Іларіон був Митрополитом дуже короткий час. Князь Ярослав змушений був пожертвувати Іларіоном для замирення з греками. Після 1054 р. Іларіон зник, а 1055 р. в Києві вже урядовував Митрополит Єфрем, грек. Де ж подівся Іларіон? Коли він помер і де похований? Певних відомостей про те немає. Академік Шахматов припускає, що Іларіон, зійшовши з Митрополичого Престолу, вступив в Печерський монастир, там прийняв схиму, а зо схимою прийняв нове ім'я. Цим новим його ім'ям було ім'я „Нікон” і став він відомим нам як Нікон Літописець.

Згідно усіх про нього відомостей і доказів, Митрополит Іларіон вповні заслужив бути канонізованим нашим Святителем, все ж таки його ймення в Святцях немає. Думають, що в ранній Київський період його канонізацію не допустили греки. Для канонізації святих встановлені конечні передумови, а в першу чергу треба знати, коли дана особа померла і де похована. А таких даних про Іларіона нема, тому що, як каже Шахматов, помер і похоронений був вже не Іларіон, а Нікон. Доводиться з жалем приєднатись до дослідників-науковців, які встановили, що Митрополит Київський Іларіон вповні заслужив на свою канонізацію, але, на жаль, канонізований не був. Тому ім'я Митрополита Іларіона в довідкових словниках та інших джерелах згадується без означення „святий”.

Наприклад, в Енциклопедії Брокгауза так про нього говориться: „Іларіон — Митрополит Київський — відо-

мості про нього скупі. Відомо, що він був русин. Очевидно не довго був Іларіон Митрополитом, бо вже 1055 р. згадується в Літописах другий Митрополит — Єфрем. Коли помер Іларіон — теж не відомо”.

Почавши від Митрополита Єфрема, майже 100 років Київську Митрополічу Катедрі займали греки. Тоді аж в 1147 р. на Київській катедрі знову зайняв місце Митрополит українець — Клим (Климент) Смолятич. Літопис характеризує його, як „книжника и философа, так якоже в Руской земли не бяшет”. Постановлення Клима Смолятича на Київську Митрополічу Катедрі без участі Царгородського Патріярха, подібно як раніше Іларіона, ще раз свідчить про намагання Київської Митрополії до національної незалежності й церковної самостійності.

Роля Київських Митрополитів була величезна. Митрополія ця охоплювала всю територію Київської держави, яка за Володимира мала шість великих епархій, а перед татарською навалою було їх шістнадцять. Митрополити були дорадниками князів, тому нема сумніву, що провід чужинців-митрополитів не міг бути таким корисним, як провід свого, близького до народу митрополита. Не розуміючи мови, звичаїв, навіть кращі з греків стояли далеко від народу. Правда, що з постановленням Климента без участі Патріярха, поміж удільними князями, деякими єпископами-греками, що не хотіли визнавати Климента, та Патріярхією і Великим Князем постало непорозуміння, що його називають церковною „смутою” на руській катедрі. Результатом цього було, на жаль те, що дальші Митрополити призначалися вже Патріярхом.

Українська Церква пробула в юрисдикції Царгородського Патріярха біля 700 літ. Однак ця її залежність чим далі слабшала і стала такою незначною, що фактично Українська Церква визнавала себе незалежною Церквою. Вже церковна Ієрархія була зі свого народу. Митрополит сам ставив Єпископів, тільки Митрополита затверджував Патріярх. Коли ж 1654 р. наступило приєднання України (за Богдана Хмельницького) до Московії, то Церква Українська ще 32 роки поборювала намагання Москви приєднати її до Московської Патріярхії. Накінець не з доброї волі, а з підступного примусу вона здалась під владу Москви: турецький Візир примусив Царгородсько-

го Патріярха її відступити, і з 1686 р. Київська Церква стала Митрополією Московської Патріярхії.

У складі Московської Патріярхії наступило свідоме систематичне нищення всіх національних ознак Української Церкви, які вона виробила впродовж свого існування в богослуженнях і народних звичаях, як окрема національна Церква. Вона стала знаряддям русифікації українського населення, ставала для нього чужою, втрачала свій вплив і послаблювала саму віру.

Після революції 1917 року відродилася Українська Держава, а її Уряд Актом 1-го січня, 1919 року видав Закон про Автокефалію Української Православної Церкви. Відроджена Українська Держава проіснувала не довго, як відомо, вона знову опинилася під владою окупантів. На місці Російської імперії постав Советський Союз з Україною в його складі. Атеїстична влада Советського Союзу, яка проповідує інтернаціоналізм, не могла допустити існування в себе релігійної національної одиниці, і Українську Автокефальну Церкву вона жорстко знищила. Однак ідея рідної національної Церкви залишилась в душах віруючого українського народу. У наслідок Другої світової війни багато українського народу опинилось поза Батьківщиною у Вільному Світі. І на місцях нового поселення відновилось церковно-релігійне життя у формі Української Автокефальної Православної Церкви. Відроджена у Вільному Світі Українська Автокефальна Православна Церква складається з трьох Митрополій: Канадської, Американської і Європейської, очолюваних окремими Митрополитами.

Канадську Українську Православну Церкву возвів на становище Митрополії і керував нею в роках 1951-1972 відомий науковець, Митрополит Іларіон, у мирі проф. д-р Іван Огієнко. Митрополит Іларіон був великим почитателем Іларіона Київського, першого Митрополита-українця, і прийнявши його ім'я, згодом став першим Митрополитом Канадським. Це теж підтверджує Енциклопедія за редакцією Онацького: „ім'я Іларіона Київського прийняв у чернецтві відомий дослідник української культури — проф. Іван Огієнко.

Прийнявши ім'я свого великого попередника з перед століть, Митрополит Канадський, Іларіон, вславився вели-

кою вченістю і безмежною відданістю Українській Церкві, як вірний її син. З-під його пера вийшло величезне число книжок богословського й наукового характеру, а вінком його праці був переклад Священної книги Біблії з древньо-єврейської і грецької мов на мову українську (1921-1955), чим він вповні заслужив назву „Великий Митрополит”.

ЛІТЕРАТУРА:

- Н. Полонська-Василенко: Історичні підвалини УАПЦ, Мюнхен, 1964.
- О. Лотоцький: Автокефалія, том II, Варшава, 1938.
- І. Власовський: Нарис Історії Української Православної Церкви, том I, 1956.
- Е. Голубинський: Історія Русской Церкви, т. I, Москва, 1901.
- А. В. Карташев: Історія Русской Церкви, т. I, Париж, 1959.
- І. Огієнко: Українська Церква, т. I, Прага, 1942.
- Онацький: Українська Мала Енциклопедія, Буенос Айрес, 1960.
- Ф. Павленков: Енциклопедический Словарь, С. Петербург, 1913.
- Енциклопедія Брокгауза (літ. И).

ПОРОЖНЯ ЛЮДИНА

Яка порожня ти, людино,
Коли в тобі немає Бога, —
Ти мов усохла та рослина,
Ти мов змарнована всезмога, —
Така порожня ти, людино,
Коли в тобі немає Бога!...

Господь тобі дав Творчу Силу,
Вдихнувши Духа Пресвятого,
І в тебе вклав тим душу милу,
І освятився ти від того, —
Бо Бог тобі дав Творчу Силу,
Вдихнувши Духа Пресвятого!...

Та ти як та неплоднa нива,
Своїх талантів не примножив, —
Душа твоя дрібна й злослива,
Хоч твій Творець тебе обожив, —
Бо ти як та неплоднa нива,
Своїх талантів не примножив!...

1945. Лозанна.

† Іларіон

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН І ДУХОВЕНСТВО

Відзначаючи 100-річчя народження та 10-річчя упокоєння одного з найбільших сучасних оборонців Св. Христової православної віри й Церкви — бл. п. Владики Митрополита Іларіона, — присвячуємо статтю цю Його світлій пам'яті, бо власне Він був одним з тих наших Архипастирів, який — у своїх багаточисленних працях — присвятив багато уваги ролі нашого українського православного Духовенства в розвитку української духовної культури, яку культуру створила, розвинула й зберегла для українського народу наша Українська Православна Церква. Владика Митрополит Іларіон пише про це так:

“... Єдиним і майже безконкурентним творцем української культури аж до кінця XVIII-го віку була Українська Церква та українське Духовенство, що створили своєму народові літературу, науку, школу, друкарство, музику, малярство, світську інтелігенцію й т. ін., а також створило йому добрі, людяні умовини соціального життя.

Українське Духовенство з давніх давен створило в Україні школу нижчу, середню й вищу, само ревно навчало по цих школах і досягло того, що відсоток грамотности українського народу за той час був значно вищий, аніж за час, коли школу взяла до своїх рук світська російська влада.

Українське Духовенство, як то було вдавнину, так і тепер самовіддано працює по всіх культурно-освітніх установах своєї парафії, підносячи тим культурний рівень своїх вірних, що вважає конечним обов'язком своєї служби...”

У своїй іншій праці під назвою „Тяжкі завдання українського Архидієка” тодішній ще (у 1940 році) Архимандрит Іларіон, про характер українського православного Духовенства писав так:

“... Основоположником нашої Церкви був Апостол Андрій Первозванний, чому й сама Церква наша звалася

й зветься Церквою Первозванною. Це висока й почесна назва, яка накладає на наше Духовенство великі обов'язки. Наше українське Духовенство мусить стати таким, яким воно було вдавнину, щоб достойно носити величне ім'я Духовенства Апостольської Первозванної Церкви.

Яким же було Духовенство нашої старої Української Церкви?

Найперша його ознака — велика авторитетність у свого народу. Єпископ нашої Церкви звичайно був першим дорадником у свого князя, а це давало Церкві й її Духовенству потрібну міць. Народ завжди глибоко шанував своє Духовенство, завжди пильно слухався його голосу.

А це було й тому, що українське Духовенство в давнину було високої освіти. Наше Духовенство добре знало, що Господь наказує бути Пастирям освіченими, як це говорить Він устами Пророка Осії 4:6: „Тому що знання ти обридив собі, то обриджу й тебе, щоб не був ти для Мене Священиком!” І наше українське Духовенство провадило школи, друкарні, розвивало науку й культуру серед свого народу.

Українська Церква віддавна славилася своїми хорошими проповідниками, і це ми мусимо відновити в себе тепер.

Українське Духовенство завжди було народне, цебто глибоко зв'язане з своїм народом. Воно з ним було нерозлучне і в щасті, і в біді, — воно було для свого народу правдивим Пастирем.

Духовенство наше вдавнину завжди було національне, українське (тоді казали „руське”) і не було в нього жодного хитання, щодо своєї національності. Воно міцно знало, що воно одного походження з своїм народом, цебто українського, а це творило з народу й Духовенства один міцний моноліт. Стара українська Церква ніколи не знала в себе якогось національного неспокою. Коли ж Духовенство забуває про своє походження й зачисляє себе національно в ряди класу пануючого, воно тим відходить від своїх вірних, а до Церкви вносить політику, і тим сіє неспокій. А в Святому Письмі про це говориться ясно: „Щоб кожен був паном у домі своїм і говорив мовою свого народу” (Есфер. 1:22).

Приймаючи своє життєве гасло „Служити народові — то служити Богові”, Владика Митрополит Іларіон по-

ставив собі за головне завдання відродити нашу стару Церкву з її Духовенством. Він пише:

“...І я ставлю собі завданням життя свого, — хоч частинно відродити цю нашу призабулу стару Церкву й це наше колишнє Духовенство. Я не буду шкодувати своїх сил, щоб вернути нашому українському Духовенству його давній високий авторитет, бо це дасть йому змогу краще служити Богові службою своєму рідному народові. Я завжди буду боронити своє Духовенство, щоб підвищити його впливи та авторитет. Духовенство мусить стати на чолі нашої інтелігенції”.

Ще як Архипастир Холмсько-Підляський, Владика Іларіон подбав про Вищу Духовну Школу для кандидатів на Священиків (а це в умовах німецької окупації не було легким), а тих, що вже стали Душпастирями, постійно закликав до праці над собою, звертаючись до них з такими словами:

„Духовенство, працюй над самоосвітою! Прошу всіх і то голосно прошу працювати над собою. Закликаю Духовенство до побільшення своєї національної й богословської освіти”.

Прибувши до Канади і в 1951 році будучи обраним Надзвичайним Собором Української Греко-Православної Церкви в Канаді її Митрополитом, Владика Іларіон з великою любов'ю взявся за працю й разом з покликаню до цього професурою, постійно розвивав та поширював богословську програму на Теологічному Факультеті Колегії Св. Андрея у Вінніпезі. Владика Іларіон запросив викладати на згаданому Факультеті таких визначних істориків, богословів та вчених: проф. д-ра Дмитра Дорошенка, проф. Петра Тенянка, проф. д-ра Юрія Мулика-Луцика, о. д-ра Семена Савчука — основоположника Колегії Св. Андрея в 1946 році, протопресв. Григорія Метюка, протоієрея Сергія Геруса, д-ра Марину Рудницьку, протопресвітера Тита Яковкевича, диригента Володимира Богоноса, протоієрея Емануїла Горгіцу, проф. Василя Сарчука та інших. Сам же Владика Іларіон, приймаючи на себе обов'язки Декана Теологічного Факультету, викладав на ньому аж три предмети: Історію Української Православної Церкви, Пастирське Богослов'є та Канонічне Право. Своєю ерудицією та великим досвідом як довго-

літній професор Київського, Кам'янець-Подільського та Варшавського університетів, Владика Іларіон втішався великим авторитетом і пошаною серед професури і студентів Богословського Факультету Колегії Св. Андрея, а Манітобський університет запрошує Владика Митрополита Іларіона на становище Почесного Професора того університету, з яким Колегія Св. Андрея була тоді в асоціації.

Будучи першим Митрополитом Митрополії Української Православної Церкви в Канаді впродовж 21 років, Владика Іларіон постійно старався збільшити кадри Духовенства і невпинно працював в тому напрямі, щоб це духовенство було належно приготоване, як духовно так і національно. Для кожного Священика він був духовним батьком і спішив йому зажди з духовною порадою чи допомогою, як це робить добрий батько для своїх рідних дітей. В особі Владики Іларіона кожний Священик знаходив для себе постійного опікуна та оборонця проти всяких ворожих елементів в Церкві.

Велику роботу для поширення та збереження духовної спадщини українського народу та його Православної Церкви, яку виконав Владика Іларіон найперше за допомогою Духовенства як також світського апостоляту, сучасники ще не спроможні належно збагнути й оцінити. Оцінять її наші майбутні покоління, перед якими стане в усій своїй величї постать цього великого Мужа — невтомного борця за українську правду. А разом з цим, перед нащадками стане постать великого вченого, визначного богослова й християнського страдника, що все своє багатотрудне життя присвятив і віддав для Бога, Христовій Православній Церкві та Україні. Працювати Владикі Іларіонові доводилось в дуже тяжких і прикрих умовах, але він невтомно і без всяких нарікань ніс свого важкого хреста. Однак, незважаючи на всі ті умовини, він з правдивого шляху не зійшов, а твердо і безупинно йшов дорогою служіння Богові та своєму народові, збільшуючи його національну духовну культуру.

Звертаючись часто у своїх Посланнях до батьків, Митрополит Іларіон пригадував їм, що колись у давнину, на старій Україні-Русі, а навіть недавно на Рідних Землях, було найбільшою честю для батьків, для української родини, для всього села або містечка нашого — дати свій

Православній Церкві і своєму народові свого сина. Батьки пишалися, що їх син — Священик Христової Православної Церкви і свого народу.

На жаль, на цьому континенті багато духовних вартостей стратило своє давнє значення. Добробут, вживання приємностей і багатств цього континенту, що їх коротко називаємо матеріалізмом, спричинились до зменшення поваги священничого сану. Грішний світ, дочасні блага, високий матеріальний рівень життя на цьому континенті — убили в наших юнаках прагнення до самопосвяти, відданости та бажання стати Христовими слугами для Церкви і народу, посвятити своє життя в духовному змислі. Мало в нас ідейної, готової на труди й жертву молоді, бо пропорційно мало в нас і ідейних батьків. І тут власне наш Великий Митрополит вказує на найбільший обов'язок Священика — бути ревним місіонером та постійно працювати над релігійним усвідомленням батьків, щоб вони знали і ніколи не забували про те, що найперша школа духовного і морального виховання — це родина, в якій батько й мати повинні бути першими учителями — місіонерами, створюючи в родинному колі Домашню Церкву, про яку згадує Св. Апостол Павло аж три рази (Римлян 16:4; I Коринтян 16:19; Колосян 4:15. А Св. наш Отець вселенський та Учитель Іван Золотоустий († 407) навчав, що родина — це Мала Церква.

Дбаючи про високий рівень навчання богословських предметів на Теологічному факультеті Колегії Св. Андрея, Владика Іларіон пильнував також, щоб студенти богослов'я, як майбутні кандидати в Духовенство нашої Церкви не тільки навчалися, але й також виховувалися в християнсько-православному дусі, в почутті виконання обов'язку своєї місійної праці на славу Богу та розвиток своєї Православної Церкви, яка ось вже майже тисячу років працює для поширення релігійної свідомости та духовної культури серед нашого народу.

Владика Митрополит Іларіон постійно дбав про те, щоб серед нашого Духовенства закріплювалось почуття відповідальности за місійну працю. При цьому Владика вказував як приклад такої праці зі Святого Письма, напр., Пророк Єзекиїль був Священиком і от каже йому Господь: „Коли я скажу безбожному: „конче помреш”, а ти

не остережеш його й не будеш говорити, щоб остерегти несправедливого від його несправедливої дороги, щоб він жив, то цей безбожний помре за свою провину, а його кров Я жадаю з твоєї руки. Але ти, коли остережеш несправедливого, а він не вернеться від своєї несправедливості та від своєї несправедливої дороги, він помре за свою провину, а ти душу свою врятував" (Єзекіїль 3:18-19).

Разом з цим звання Священника Пастиря незвичайно високе перед Господом: „Бо уста Священникові знання стережуть, тому що люди навчаються Закону з уст його, бо він Вісник Господа небесних сил" (Малахія 2:7).

Священик — посередник між Богом і людьми. Він dokonує для вірних Св. Таїнства, він навчає людей жити згідно з Словом Божим. Коли Священик читає Євангеліє і навчає людей жити згідно з наукою Спасителя, то він уста Христа. Коли Священик молиться в Церкві, то він уста народу до Бога. Отож він не свій, а з одного боку Божий, а з другого боку людський. Так він мусить себе розуміти у своїй місійній роботі, так і вірні повинні розуміти його, як співвідповідального за душі людей перед Богом, Церквою і народом.

За гідний приклад до наслідування Священників-Пастирів, Владика Іларіон вказував на Священнослужителів в Церкві Христовій в перші віки її існування, про що довідуємось з Апостольських Послань та з історії Церкви. Вони були справжніми Пастирями і Учителями вірних. Вони не щадили себе, коли треба було відстоювати віру перед поганами, або чистоту віри перед еретиками. Відважно обороняючи все найсвятіше, вони мужньо віддавали своє життя за паству, яка була їм доручена.

Вартість тих духовних цінностей, що їх вклав впродовж свого плодотворчого життя в нашу духову скарбницю цей наш Великий Митрополит, а найперше залишив для Духовенства — надзвичайно велика. В цьому відношенні його заслуги такі величні і безперечні, що його сміливо можна назвати одним з найбільше заслужених синів України. Своїми заслугами він здобув собі одне з головних місць в історії нашого народу і його Православної Церкви, яка впродовж свого майже тисячолітнього існування була завжди з народом, поділяючи і пере-

живаючи його радощі та страждання на шляху його історичного буття.

Митрополит Іларіон був глибоко свідомий свого тяжкого завдання. Взявши за своє життєве гасло служити вірно Богові, а через Нього своєму бездоленому та багатостраждальному народові, він — як справжній носій та оборонець української правди, — ніколи не зраджувався тим фактом, що найкращих його релігійно-православних та національно-патріотичних інтенцій його сучасники дуже часто не розуміли, а особливо ті сучасники, які живуть лише сучасним моментом, і не вглиблюються в духові процеси і в загальну еволюцію нашого народу. Проте ж, незважаючи на всі ті численні прикрі випадки, творча праця цього заслуженого сина України постійно знаходить широкий відгомін і розуміння серед широких мас українського народу, розсіяного по всій земній кулі. Його праця містить в собі такі тривкі і вічні вартості, що з них повними пригорщами будуть черпати грядущі наші покоління. І виховуючись на жертвовному його прикладі, наші нащадки будуть далі промощувати українській правді шлях у світ аж до кінцевої її перемоги.

Владика Іларіон відзначався сильною індивідуальністю та волею, чим старався впливати на Духовенство в процесі його виховання. Він був людиною характерною й принциповою. У важливих справах він був твердим і безкомпромісовим і від наміченої лінії ніколи не відходив. Обставини не раз складалися так, що провадити свою культурну працю було йому надзвичайно тяжко. Але це його ніколи не зневіряло. Переборюючи всі труднощі, він твердо прямував до визначеної мети, не схиляючи своєї голови перед неправдою. Через свою внутрішню силу, незламність характеру, впродовж свого життя він прямує однією дорогою, яку знайшов ще з молодих літ.

Своєю щирістю та безпосередністю у взаєминах, Митрополит Іларіон мав дар притягати до себе Духовенство та всіх його співпрацівників, а своєю великою культурою та універсальним знанням він з'єднував їх собі ще більше та робив їх своїми приятелями, які його глибоко шанували та вважали за свого духовного батька.

Студентів богословія, як майбутніх кандидатів в Духовенство, він навчав бути чутливими і відзивчивими на все те, що важливе і цінне саме собою. Зміцнював в них почуття людської честі, обов'язок ретельно виконувати прийняті на себе обов'язки та завжди додержувати своє слово. В усіх обставинах Владика Іларіон проявляв ініціативу і мав свій власний підхід до всього в світі: до людей, а особливо до Духовенства, яке він дуже любив, і був завжди готовий допомогти кожному Священникові в його праці. В особі Владики щасливо поєднані були: духовний пастир і місіонер, богослов, творчий вчений, державний муж і поет. Він непохитно і безмежно вірив у справедливість української справи та мав святе переконання в її неминучу перемогу. Він ревно молився за весь український народ і повсякчасно думав про його світлу майбутність.

У своїх змістовних проповідях та Посланнях старався оживити давню славу і пошану до українського Духовенства. Він пригадував, що Пастирі-Священники нашої Православної Церкви в Україні були справжніми духовними виховниками та вчителями для народу, а тим самим і місіонерами в поширенні духовної культури і православної віри не тільки серед народу, але й для самих князів і гетьманів.

Відомо також з історії, який додатний вплив мали наші Єпископи і Духовенство на наших князів. Часто спиняли вони всякі міжусобиці між князями, часто підносили князів на душі в боротьбі за свою землю, за свою віру, проти татар та інших ворогів. Здається, немає такої галузі в житті нашого народу, де Священники-Місіонери не приймали б найактивнішої участі. Вся наша культура, наша освіта, наші школи, завдячують свій розвиток Церкві і нашим Пастирям. Не даремно нашим Священникам дано назву „Пан-отець”, а Єпископам „Владика”. І це саме тому, що Священник для своїх вірних був справжнім батьком-отцем у всьому житті, а Єпископ, — даною йому владою від Бога, — направляв діяльність панотців на добро народу.

Для прикладу, візьмімо найвизначніших наших Святителів, найперше Іларіона I-го, який будучи Священником з села Берестова, за свою ревну та місійну працю,

втішався такою любов'ю серед народу, що й князь і народ обрали його за свого Митрополита саме в ті часи, коли була всталена традиція, що Митрополитів призначував Патріярх, а вони були греки. Або згадаймо Кирила Туровського, Димитрія Туптала і багато-багато інших. Їх любив народ, як своїх духовних батьків, а вони за це віддавали народові всі свої сили, місійно працюючи для нього.

Усіх цих визначних церковних діячів ставив Владика Іларіон за приклад до наслідування нашому сучасному Духовенству, яке, на його думку, повинне наслідувати всіх тих своїх попередників, які вкрили невимірущою славою нашу рідну Православну Церкву.

Підкреслюючи особливше значення священничого сану, Владика Іларіон навчав, що Священик — це Богом обрана і печаттю Св. Духа освячена людина. Священство — це духовне Братство, яке благодаттю Св. Духа веде свою паству, Христову Церкву на землі, шляхами Божого Закону. Священство, під проводом наслідників Святих Апостолів — православних Владик, учить, веде й освячує своє стадо в імені Христа. Ця духовна армія Божих обранців, що у Вселенській Христовій Церкві вже близько дві тисячі років, а в Українській Православній Церкві, близько тисячі років, веде боротьбу з ворогами Христового Царства на землі. У наші дні, на цьому континенті, Духовенство — це найбільші противники матеріялістичного світогляду, провідники й оборонці християнського світогляду та християнських чеснот — у родині, громаді-парафії та серед всього українського народу.

За словами Владики Іларіона, — щоб місійна праця Священика була успішна по виразній волі Христа, — Священик повинен являтися духовним вчителем, провідником і духовним батьком своєї парафії. Божественний Основник Святої Церкви Христос сказав ясно й твердо: „Хто вас слухає, той Мене слухає, хто погорджує вами, той погорджує Мною” (Луки 10:16). Згідно з навчанням Православної Церкви, вірні миряни мають свої окремі функції в парафії допоміжного характеру. Священики не повинні допускати до того, щоб їх вірні повчали їх як їм служити Богослуження, як їм навчати дітей в школі та виховувати нашу православну сумківську молодь, беру-

чи приклад від різних протестантських Церков, а то й різних неправославних організацій, до яких часто і самі належать. Така поведінка і таке думання деяких наших мирян, не має нічого спільного з духом Православної Церкви та з духовою культурою нашого народу, незалежно від того, що декому з наших вірних здається, що все це нам треба уводити до Православної Церкви.

Підкреслюючи самовідданість та ревність Духовенства в їх праці для Христа, Його Св. Церкви та ближнього — Митрополит Іларіон стверджує, що праця Священника є завжди місійна й дуже відповідальна, і не для почесей вона, не задля матеріяльних благ, а для одного Христа Господа і свого ближнього. Саме тому життя Священослужителя подібне до життя Божественного Учителя-Христа, подібна „вдячність” народу, така сама „Осана”, а потому „Розпни Його”.

З усіх Божих призначень — першим щодо ваги і значення в поширенні Христового Царства на землі — є призначення Священника. Сам Христос вибрав їх з-поміж тисяч своїх дітей, поставив їх провідниками, учителями та виконавцями Святих Таїн для Свого народу. Їхній подвиг і зміст життя — освячення і спасіння душ повіреного їм стада, все інше — чисто побічне і другорядне. Без Священства не може існувати Христова Церква на землі. Воно — кров і мозок Церкви, воно — за євангельськими словами — „сіль землі” і „світло для світу”.

Кого Спаситель кличе до Своєї служби, той нехай радо послухає Його заклику, — дарма, що на Христовій дорозі більше терня як квітів. А ті, що довгими роками несуть хрест своїх церковних обов'язків, за своїм Небесним Учителем колись повторять: „Отче, я довершив діло, що Ти дав мені його виконати” (Івана 17:4).

Священники виконують спасення й високо почесне діло — служать Богові, через служіння своєму народові та його Святій Церкві. Це гасло, на основі якого жив і все своє життя діяв наш Великий Митрополит Іларіон, залишаючи це гасло до продовжування нашому Духовенству в їх праці. Це велике служіння започатковане на старій і благочестивій Україні-Русі ще Святим і Рівноапостольним князем нашим Володимиром Великим 988-го ро-

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН І ВОЛИНЯНИ

Роки 1949-1950 були роками посиленої нової еміграції з Європи до Канади. Між тими емігрантами було чимало наших людей з Волині, які поселилися по різних канадських містах, а в тому і в столиці Манітоби — Вінніпезі. І першою нашою турботою на чужій землі було знайти якесь помешкання, а також працю. Були це часи для заробітків багато кращі від тих, коли пишуться ці рядки, а тому наші люди швидко почали ставати на свої власні ноги, забуваючи минуле скитальське життя.

І коли ми мали вже працю, мали свій насущний хліб, то наші душі шукали ще чогось, бо ж ми добре знали ту відвічну Божу правду і людську, що не одним хлібом житиме людина. Тому ми, новоприбулі, шукали того якогось духовного хліба, духовного корму для наших втомлених війною душ. Ми пильно відвідували наші церкви, знайомилися одні з одними, поза щоденною своєю працею відвідували одні одних, поза церквою зустрічалися на вулиці, збиралися в гуртки і таким чином новоприбулі волиняни створили із самих себе на терені Вінніпегу дві живучі і діяльні організації — Інститут Дослідів Волині й Товариство „Волинь”.

Спочатку ми не мали якихось накреслених плянів, не мали фондів для якоїсь праці, але зате мали гаряче ба-

ку і від тоді Світло Христової Православної Віри просвіщає весь наш український народ.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

Митрополит Іларіон, **Українська Церква — Церква Первозвана**, Видавництво „Наша Культура”, Вінніпег, 1949 р.

— **Ідеологія Української Церкви**, Свята Данилова Гора, Холм, 1944.

Архимандрит Іларіон, **Тяжкі завдання українського Архиєрея**, Данилова Гора, Холм, 1944.

Проф. П. Ковалів, **Пізнання Бога**, Українське Наукове Православне Богословське Товариство, Вінніпег, 1955.

— **Проблема релігійної свідомості**, Науково-Богословський Інститут в США, Нью Йорк-Бавнд Брук, 1960.

жання щось доброго робити. А якщо людина таке бажання має, то вона щось корисного й робитиме. І члени Інституту Дослідів Волині й Т-ва „Волинь” прийняли рішення, вибрали для своєї праці дуже благородну мету — видання і розповсюдження української книжки про Волинь, а також книжки про різні ділянки нашої культури. І бажання тих щирих волинян повністю здійснилися. Волиняни, святкуючи тепер плідне 30-ліття своєї праці, можуть похвалитися перед нашим громадянством і перед усім українським народом великими здобутками.

У вищезгаданих роках прибув до Вінніпегу із Швейцарії колишній проф. д-р Іван Огієнко, а тоді вже Митрополит Іларіон. І де тільки та Людина коли-будь жила, то всюди вона позначила свої сліди виданням українського друкованого слова. Таке було колись у Києві, в Кам'янці Подільському, в Холмі, в Варшаві, таке саме сталося тепер у Вінніпезі. Він відразу почав з року 1947 видавати свого місячника „Слово Істини”, якому згодом дав нову назву „Наша Культура”, а ще пізніше — „Віра й Культура”. Крім того Митрополит Іларіон при своєму журналі створив бібліотеку „Наша Культура” і видавав майже щомісяця якусь нову книжку церковного змісту, або змісту мовознавчого. Всі ті свої праці, а також журналу „Віра й Культура” він друкував у великій менонітській друкарні, де я працював головним складачем в слов'янському відділі, будучи технічно відповідальним за всі видання Митрополита.

Пам'ятаю, як протягом довгих років — чи то взимку чи влітку — мені щомісяця треба було кілька разів бути в Митрополита. Я завжди заставав його в його кабінеті, обложеного книжками, різними словниками та підручниками. Він жив тільки одним бажанням, щоб наше українське друковане рідне слово росло і поширювалося. Тому при журналі „Віра й Культура” щомісяця виходила не тільки якась книжка малого формату, але виходили й більші праці такого розміру як „Історія української літературної мови”, „Українська Церква за час Руїни”, „Розп'ятий Мазепа” та інші.

Довідавшись про постанову у Вінніпезі таких організацій, як Інститут Дослідів Волині й Товариство „Волинь”, Митрополит Іларіон шукав з нами ближчого зна-

Митр. Іларіон в товаристві членів Інституту Дослідів Волині і Т-ва „Волинь” під час одних з їхніх відвідин Митр. Іларіона в Його резиденції на 101 Катедрал Авеню у Вінніпезі, недовго перед Його занедужанням 1968 р.

йомства, а ми такого знайомства шукали з ним, вважаючи для себе великим привілеєм мати щось спільного з тією Великою Людиною. Тоді вищезгадані волинські організації пережили в своїй праці деякі переломи, старші віком люди відходили до вічності, молодші виїздили з Вінніпегу до інших міст, а на їхнє місце приходили нові люди. Але праця волинян, хоча деякими роками йшла повільніше, ніколи не спинялася.

Згодом головою Інституту Дослідів Волині став проф. д-р Ю. Мулик-Луцик, а пізніше д-р С. Радчук, а головою Товариства „Волинь” став інж. Іл. Онуфрійчук, і видавнича праця волинян швидким кроком пішла вперед. Побачив це Митрополит Іларіон і запропонував волинянам видати його працю „Свята Почаївська Лавра”, яку волиняни і видали. Потім видали його працю „Словник Шевченкової мови”, „Релігійність Тараса Шевченка” та інші.

Митрополит Іларіон не походив з Волині, але він завжди підкреслював, що його минула праця тісно пов'язана з нашою землею. Він завжди давав нам свої поради у видавничих справах і управи наших волинських організацій пильно до тих порад прислуховувалися і пильно їх виконували. Потім Митрополит Іларіон погодився бути почесним головою Інституту Дослідів Волині, будучи ним до самої своєї смерті.

Дуже часто члени вищезгаданих волинських організацій відвідували Митрополита в його резиденції і ті наші зустрічі завжди дуже вміло організував голова Т-ва „Волинь” інж. Іл. Онуфрійчук. (Згодом він став головним організатором усіх наших видань праць Митр. Іларіона). На тих зустрічах ми обговорювали справи видання книжок Митрополита і це були незабутні зустрічі. Митрополит Іларіон був у похилому віці, здоров'я його почало підупадати, але духовна сила й енергія і тепер його не залишали. Він мав дуже багато своїх рукописів готових до друку, але він відчував, що не всилі їх видати. Тому він зробив з волинянами у Вінніпезі писемні домовлення, що по його смерті всі його рукописи переходять до Інституту Дослідів Волині й Т-ва „Волинь”, а ті організації будуть їх у майбутньому видавати. Зміст Заповітів Митрополита Іларіона був такий:

22-го вересня, 1967

До Управи Товариства „Волинь”
у Вінніпезі.

Хвальна Управо!

В минулих роках Ви видрукували моїх п'ять праць, тепер знову розпочали друкувати три нові праці. На доказ моєї щирої подяки я благословляю друкувати і передруковувати мої праці виключно Вашому працьовитому Товаристві „Волинь”.

Благословляю всі грошові фонди, призначені на ту ціль, використовувати на даліше тільки на видання і перевидання моїх праць.

З глибокою до Вас пошаною
і любов'ю у Христі,

Митрополит Іларіон,
Ваш постійний богомолець.

31-го травня, 1968

До Управи Товариства „Волинь” у Вінніпезі
(На руки Голови Товариства
Інж. І. Онуфрійчука).

Хвальна Управо!

Тому що Ваше Товариство видало вже сім моїх праць та розпочинає друкувати восьму працю і тому, що я вже довгий час хворію та не можу сам продовжувати видання своїх праць, — тому сьогодні передаю Товаристві „Волинь” до друку такі мої праці:

1. Наша літературна мова.
2. Старець Паїсій Величковський.
3. Етимологічний словник української мови.
4. Мої Проповіді.
5. Григорій Сковорода (Матеріали).

А також доручаю перевидати такі мої праці:

1. Кирило і Мефодій
2. Історія Друкарства
3. Українська літературна мова XVI ст.
4. Походження азбуки і літературної мови в слов'ян та праці, які Управа Товариства „Волинь” буде уважати за потрібне перевидати.

Одночасно доручаю членам Товариства „Волинь”: Др. Проф. Ю. Мулик-Луцикові, Ред. М. Подворнякові, Отцеві Степанові Ярмусю, Інж. Іллі Онуфрійчукові та п. І. Похильчукові спільно допильнувати друк і передрук вище згаданих моїх праць, а також прошу їх зайнятися опікою фондів з моїх праць виданих Видавничою Комісією, Ініціативним Комітетом і Т-вом „Волинь”. Одночасно зазначаю, що крім вище згаданих осіб і Управи Товариства „Волинь” ніхто не може користуватися фондами з моїх видань.

Наколи б Товариство „Волинь” та вище згадані особи не могли б продовжувати видання і перевидання моїх праць, тоді всі фонди і книжки повинні перейти Українській Греко-Православній Церкві в Канаді.

Кличу Боже Благословення на Всіх Вас
і на Вашу працю

Митрополит Іларіон,
Ваш постійний богомолець.

Дотримуючи даного Митрополитові Іларіонові зобов'язання, волиняни у Вінніпезі, згуртовані в ІДВ і Т-ві „Волинь”, досі вже видали чимало його дуже цінних праць, які ще ніколи не були друковані, деякі його праці перевидали вдруге, але ще чимало є Митрополитових рукописів, які вони згодом повинні видати, щоб належно й гідно оправдати до себе довір'я Митрополита Іларіона. Досі ІДВ і Т-во „Волинь” у Вінніпезі видали такі праці Митр. Іларіона:

1. Св. Почаївська Лавра (398 ст.),
2. Словник Шевченкової мови (256 ст.),
3. Релігійність Т. Шевченка (102 ст.),
4. Митрополит Мученик А. Мацієвич (256 ст.),

5. Дохристиянські вірування українського народу (424 ст.),
6. Слово про Ігорів похід (250 ст.),
7. Наша літературна мова (264 ст.),
8. Рятування України (94 ст.),
9. Українська культура (272 ст.),
10. Історія церковно-слов'янської мови — Костянтин і Мефодій т. I (324 ст.),
11. Історія церковно-слов'янської мови — Костянтин і Мефодій т. II (400 ст.),
12. Мої проповіді (186 ст.),
13. Паїсій Величковський (152 ст.),
14. Український стилістичний словник (496 ст.),
15. Історія української літературної мови (381 ст.),
16. Етимологічно-семантичний словник української мови т. I (365 ст.),
17. Етимологічно-семантичний словник української мови т. II (400 ст.),
18. Князь Володимир прийняв Православ'є (36 ст.).

Чимало архіву й рукописів Митрополита Іларіона зберігається тепер в огнетривалому сховищі Колегії Св. Андрея в Вінніпезі, і багато з цієї його літературної спадщини нам ще доведеться видати.

В. Подворняк

**В ЛЮДИНІ ГОСПОДЬ ПРОБУВАЄ, БО ВІН
ТВОРЕЦЬ II**

Людино, — Творець у тобі пробуває,
Тому Престол Божий єси,
Тому Слава Божа в душі твоїй сяє
Промінням Чесноти й Краси!

Господь невидимо вітає в Людині
Й вирощує в ній Божий Храм, —
Він радісно сяє, волошки мов сині,
І пахне, як той фіміям!

В Людині Господь пробуває, і крила
Угору летіти дає, —
І в неї зростає надзоряна сила,
Й вона — сином Божим стає!..

† Іларіон

ЛЮДИНА У СВІТОГЛЯДІ Й ІДЕОЛОГІЇ МИТР. ІЛАРІОНА

(„Людина у світогляді й ідеології Митр. Іларіона” — це доповідь, яку прот. С. Ярмусь виголосив у програмі Академічного Акту Колегії Св. Андрея в Вінніпезі, в неділю, 30 травня 1982 року. — Редакція „Віри й Культури”).

Вступні завваги

Цього року сповнилося 100-річчя з дня народження і 10-річчя від часу упокоєння великого українця, — людини епохального значення, — сл. п. Митрополита Іларіона (15.I.1882 — 29.III.1972).

За час свого життя і праці Митр. Іларіон, у мирі проф. д-р Іван Огієнко, позначився знаменними слідами на таких відтинках життя українського народу, як на ниві освіти, культури, політики, богословія, духовости, а зокрема — національної й церковної свідомости. Деякі сліди мислі й праці Митр. Іларіона були частково насвітлені ще за його життя, — з нагоди його особистих та різних загально-українських ювілеїв, знаменних дат тощо. Проте, крім поверхового констатування названих аспектів життя й праці Митр. Іларіона та його особистості, — в справі вивчення його, як мислителя, майже нічого не зроблено.

Проф. Іван Огієнко, згодом Митр. Іларіон, мислителем був, доказом чого є чимале число його наукових праць, а в цьому й низка філософських творів. Користаючи з ось цієї святкової нагоди, а також нав'язуючи до згаданих роковин Митр. Іларіона, а крім того, дотримуючись таки ним, довголітнім деканом Богословського факультету Колегії Св. Андрея, встановленої традиції давати в подібній ситуації виклади, — я, в межах цього Академічного Акту, чи, як це в нас кажуть — „Конвокації”, поспробую звернути увагу на антропологічний аспект його філософії — під заголовком: „Людина в світогляді й ідеології Митр. Іларіона”. При цьому я обмежую свою спробу тільки оглядом тих його трьох творів, в яких ідеал людини займає центральне місце. А є ними ось ці його

твори: „Народження Людини” — філософська містерія з 1948 року; „Обоження Людини” — богословська студія з 1954 року; і „Служити народові — то служити Богові” — богословська студія з 1965 року. І вже таки на самому вступі мушу зазначити, що — принаймні на мою думку — в Митр. Іларіона ідеал людини-народу визначений із становища академічно-теоретичного, людські ж вартості часто абстрагується і в більшості випадків мислиться про них у сферах філософії, містерії та есхатології; ідеал людини тут не конкретизується в специфічних ситуаціях, де людина живе й переживає всі свої радощі й терпіння, добро й страждання, потреби й нужду реально, — переживає по-живому, або — як кажеться — екзистенційально. Усі ж бо переживання людські можливі (і вони в дійсності саме так реалізуються й переживаються) тільки як переживання персональні. Людина абстрагована в поняття громади-народу ніяких реальних переживань не має, бо всі переживання людські — це явище виключно особисте; лише на основі свого особистого досвіду ми можемо розуміти переживання інших людей, але реально ми не переживаємо їх. На мою думку, Митр. Іларіон свого мислення про людину й служення їй ніде до конкретних висновків не доводив; він переважно ідеалізував людину абстрактно.¹ Тут, щоправда, могло проявлятися його універсальне самозосередження на ідеалах народу та подекуди й специфічна, а може навіть пристрасна суб’єктивність. Мені ж особисто тут ідеться не про щось інше, а тільки про ту антропологічну й філантропійну конкретність, якої мислителям-теоретикам часто бракує, і на яку нам треба було б звернути пильнішу увагу, і то тим більше, що цього вимагає потреба нашого часу. (До речі, це пробував був зробити наш філософ-піонер Памфіл Д. Юркевич понад 100 років тому; але він великих успіхів не мав, хоч що-правда, в ролі чоловіколюбця він і не виступав). А саме філантропійна конкретність, здається, залишається поза межами специфічно-народолюбних стремлінь Митр. Іла-

¹ Проте в Іларіона в цьому відношенні виняток був; це його турботи про долю українських скитальців в рр. 1947-49, задокументованих у „Слові Істини” в числах від 1 до 21. На цьому ж, на жаль, його конкретизація ідеології служення людині стає, а далі продовжується абстрактна філософія.

ріона. (Між іншим, Митр. Іларіон не дуже „гонорував” П. Юркевича²).

Погляньмо ж на Іларіонове мислення про людину трохи ближче.

1. Призначення людини на землі

Нам відоме майже всежиттєве мотто Митр. Іларіона „Служити народові — то служити Богові”. Уже саме це мотто виділяє його з-поміж усіх інших мислителів-народолюбців нашого часу. Це мотто — популярне, і воно цікаве особливо з богословського погляду; але Іларіон, здається, відчув його особливе значення передусім інтуїтивно. Усе ж таки це мотто є винятковим явищем у всій традиції нашого народолюбства, починаючи з голосних кличів всеслов'янського, а втім і нашого народництва, і кінчаючи всякими іншими політично-соціальними системами, програмами та утопіями.

Про людину говорили багато, а проте ніхто не придержувався ідеалу служення людині так послідовно і так пристрасно, як це чинив Митр. Іларіон. Цей ідеал у нього згодом систематизувався, і він укінці стає відвічним цілеспрямованням людського життя в Іларіоновій містерії „Народження Людини”. Вистачить тільки послухати, що каже головний герой цього твору, Душа, перед своїм народженням в істоті людини. Ось її заява:

„Служити хочу я народу,
І тим служити й Богу буду,
Й не стану я шукати броду,
Щоб плідну поміч нести люду”.

І далі:

„Найбільше Щастя для Людини,
То працювати для народу,
І до Останньої Хвилини
Плести йому цілющу оду”.³

² Це завважається, наприклад, у його поясненні біблійного поняття „серця”. „Слово Істини” ч. 6 (18), 1949, стор. 22.

³ „Народження Людини” стор. 105-106.

Це говорить Душа. Але Іларіон посилює це поняття, і в уста Самого Господа вкладає там оце:

„Найбільша служба — то служба народу,
Бо служба народу — то служба Мені”.⁴

Абстрагуючи від богословського аспекту, я послуговуюся цим твором для того, щоб наświetлити Іларіонове самозосередження на проблемі людини, — на тій проблемі, в яку він поринає всією своєю істотою, а при тому констатувати його розуміння призначення людини на землі. Цим призначенням, очевидно, є служення іншим людям. І, згідно з мисленням Іларіона, своє призначення повинна саме так розуміти й сама людина, бо так встановив це Господь Бог.

Такий висновок сам собою виринає з містерії „Народження Людини”.

Цей твір — у моєму розумінні його — виступає лише наглядним наświetленням того факту, що Митр. Іларіон давно й глибоко займався проблемою людини та її призначенням на землі. Без сумніву, він увесь час мислить про людину, як глибоко віруючий мислитель, мислитель-ідеаліст. Тому-то й доля людини мислиться ним виключно в контексті її добровільного відношення до свого Творця, до Господа Бога.

Це так, коротенько, про висновки Іларіонової філософської містерії „Народження Людини”, в яких прозирається й окреслюється передусім високоблагородне завдання людини на землі.

2. Есхатологічна доля людини

Шість років після видання друком своєї містерії „Народження Людини”, в якій по-філософському визначається призначення людського земного життя, 1954 року Митр. Іларіон опублікував одну з кращих своїх богословських студій — „Обоження Людини”. Тут можливість-благодать обоження оцінюється як найвищу ціль людського життя. Проте ж у якій мірі містерія „Народження Людини” була висновком його особистого філософського про-

⁴ Там же, стор. 114.

зріння, в такій мірі свою студію „Обожнення Людини” Митр. Іларіон оснував на науці Святих Отців. Тут він виступає як богослов, і вже у вступі цього твору заявляє, що „Уся моя праця в основі своїй побудована на науці Святих Отців і Вчителів Церкви, і то тільки східних, тобто православних”.⁵

За винятком лише деяких моментів дискусійного характеру, напр., на стор. 37, 50, — студія „Обожнення Людини” — дуже корисна й рекомендована праця. Хоч, на мою думку, 30 років тому, вона була трохи передчасна, не тільки з уваги на панівну тоді подекуди сурогатну й механічну релігійну свідомість, але й навіть з уваги на рівень нашої тодішньої богословської „зрілості”. Тоді, в ранніх повоєнних роках, наша релігійна свідомість займалася переважно „горизонтальними” справами; нас ще задовільняла панівна тоді абстрагована й теоретична духовість, а конкретними, більш інтимними, життєвими й есхатологічними запитамі душі ми стисліше ще не займалися. Усе це прийшло пізніше, хоч, на жаль, не під впливом сміливих, далекосяглих і систематизованих ідей Іларіонової праці „Обожнення Людини”.

Читання книжки „Обожнення Людини” обдає враженням, ніби її автор несподівано пробудився до прозріння неймовірно простих можливостей, і ось він із захопленням оповідає про них читачеві. І справді: Ідеї обожнення людини!... Це щось ніби нечуване, неймовірне, а то й недоступне, — ми ж бо віками дивилися на себе — на людину, — як на щось негідне, упавше в „юдолі”, над якою грізливо висить божественний гнів, що тільки й чекає рішальної кінцевої судової розплати з людиною. А тут ось — ідеї обожнення... Здається, що й сам Іларіон зустрівся з правдою про обожнення людини якось несподівано. Але, переглянувши науку Свв. Отців і Учителів Церкви та, і то перш за все, Священне Писання, він зібрав і зсумував масу свідчень і тверджень, що воно таки так: кінцева мета й призначення людини — це необхідність уподобитися Самому Богові; це і є обожнення, а по-богословському: теозіс. Іларіон пише про це з високим емоційним захопленням і з очевидним духовим піднесенням. Досліджуючи Священне Писання й науку Свв. Отців, він побачив, що

⁵ „Обожнення Людини”, стор. 4.

там є дуже сміливі, а при цьому й переконливі та ясні вказання навіть на те, що світ людини ставиться вище ангельського світу. Переглядаючи науку Св. Григорія Палами про обоження людини, Митр. Іларіон подає, що він (Св. Григорій) „високо ставить Людину, і завжди навчав, що Людина духово вдосконала, вища від Анголів, бо вона сотворена за Образом Божим, а про Анголів Св. Писання цього не подає”.⁶

Я не вважаю потрібним робити довгих витягів з цього твору Митр. Іларіона про обоження людини; я просто щиро рекомендую його кожному; бо все читання його — переконливе й висококорисне. А в даній ситуації я тільки наголошую той факт, що Митр. Іларіон, займаючись проблемою істоти людини, зосередив своє мислення на справі найвищої мети її життя, і запропонував нам той вислід свого мислення в формі ось цієї нам усім доступної богословської студії — „Обоження Людини”. Сам він не переставав займатися людиною до своєї кончини, і він постійно проповідував її під своїм загальним моттом „Служити народові — то служити Богові”. І саме це узагальнююче, що декому може навіть показуватися „поверховим”, мотто було завершенням Іларіонового мислення про людину.

Розгляньмо ж і це Іларіонове мотто трохи докладніше.

3. „Служити народові — то служити Богові”

Мотто „Служити народові — то служити Богові” зустрічається в Іларіоновому мисленні давно, і саме цією ідеєю завершується його містерія „Народження Людини” 1948 р. Року 1957 Іларіон наголосив це мотто в своєму слові „Моя ідеологія”, яке він сказав з нагоди святкування 75-річчя свого життя.⁷ А пізніше, року 1965, він поставив це мотто в заголовок своєї останньої богословської студії п.з. „Служити народові — то служити Богові”. І в цій студії він уже справді конкретизує одну з найбільших християнських чеснот, а втім і Заповідей Божих, про любов; тут Іларіон не приймає абстрактного розу-

⁶ Там же, стор. 67.

⁷ Календар „Рідна Нива” на 1973 рік, стор. 101-107.

міння любові, а конкретизує її, проголошуючи, що „любити — то служити”.⁸ Далі він уточнює своє поняття про любов нашим простолюдним розумінням її в сенсі повного входження в положення людини, свого ближнього, тобто — в сенсі жалування іншої людської істоти. Митр. Іларіон подає ілюстрації того простолюдного поняття любові, згідно з яким, напр., чоловік свою жінку не любить, а жалує її, як і мати не так любить свою дитину, як жалує її і ночі не досипляє за неї.⁹

До того ж, але вже на рівні більш розвиненого й удосконаленого філантропійного мислення Іларіона, такі поняття в відношенні до іншої людини, як любов до ближнього, праця для народу та служення народові, набирають у нього синонімічного значення. І він уже послідовно проповідує таке відношення до людей та ілюструє його прикладами Ісуса Христа, Який, — каже Іларіон, — нам для прикладу „допомагав бідним, відвідував хворих, зціляв їх, навчав темних, рятував упавших у біду, завжди ніс Свою поміч — службу голодному, спрагненому, хворому, нагому, ув’язненому, чужинцеві, взагалі всім, хто потребував якої служби”. І Митр. Іларіон продовжує:

„Служив Христос ближньому й народові в повній покорі, навіть умив ноги Своїм Учням (Ів. 13:2-17), і все самовіддано твердив: „А Я серед вас — як слуга!” (Лк. 22:27).¹⁰

Митр. Іларіон при цьому правильно пов’язує це своє систематизоване вчення з Словами Господа, спрямованими до пророка Осії (8 стол. до народження Христа), згідно з якими Господь уже тоді вимагав від людей милости до ближнього свого, а не жертви Самому Собі; богопізнання, а не цілопалення. (Осії 6:6; Мт. 9:13).

Митр. Іларіон на основі цього поробив правильні висновки, але висновки тільки філантропійного значення; важливі ж богословські імплікації — напр., питання, чому саме Господь вимагає від людини милости, тобто — служення іншій людині (по-простолюдному — „жалування” людей), а не служення Самому Собі, та чому Господь каже почерез пророка Єремію (6 стол. до нар. Христа),

⁸ „Служити народові — то служити Богові”, стор. 59-63.

⁹ Там же, стор. 63.

¹⁰ „Служити народові — то служити Богові”, стор. 66.

що „ваші жертви Мені неприємні!” (Єремії 6:20), він залишив без відповіді. Проте ж інтуїція привела Митр. Іларіона до цих запитів дуже близько. Сам же він вибрав напрям філантропійно-філософський і зрозуміло — чому; у своєму слові „Моя ідеологія” (1957 року) він пояснив: „Я так надивився на нещастя нашого народу... що я ще молодим посвятився і вибрав собі ідеологію праці для народу”.¹¹

Від цієї альтруїстичної — здається такої самозрозумілої ідеології, Митр. Іларіон не відступив ніколи.

Незважаючи на його вірність ідеології служення народів, Митр. Іларіон заповнює нас, і сприймається він переважно як мислитель, проповідник та учитель; він, як сам каже, добре розумів положення сучасної людини й народу взагалі, і вмів повно співчувати їм, але — може силою свого становища — з кабінету мислителя він не виходив і з ораторської трибуни та з церковного амвону до дійсного нерва людського життя конкретно й реально не сходив.

Отже треба констатувати, що Митр. Іларіон справді мислив глибоко, спостерігав і відчував положення людини всією силою свого серця; він також послідовно навчав і палко проповідував про потребу служення людині й народів, — але до конкретної й систематичної філантропійної програми не доходив. І то, незважаючи на те, що необхідні на це філософські, духовні, а то й соціальні можливості й засоби в нього, розуміється, були. Це можна пояснювати хіба тим, що в Іларіона — вченого, філософа, професора, церковного ієрарха й громадського мужа — просто не залишалося фізичних можливостей посвятитися ще й якійсь реальній програмі служення потребам окремих людей, чи взагалі потребуючим й упослідженим верствам народу.

Щождо самого мислительського, учительського, архиєрейського, проповідничого та громадського покликання у сенсі служення народів, Митр. Іларіон звершував усе це послідовно. У цьому його служення було безпрецедентним і винятковим. Тут усе своє оригінально ідейне, він, звичайно, звершив. Це ж він поставив перед нами християнську філософію служення людині! А вже кон-

¹¹ Календар „Рідна Нива” на 1973 рік, стор. 101-107.

кретна інтепретація й реалізація її — це така справа, яка залишається відкритою кожному, хто відчуває в собі покликання займатися цим.

Кінцеві висновки

Немає сумніву, що Митр. Іларіон глибоко розумів людину, співчував їй і високо поставив ідеал служення людині. Але він, — приймим до відома, — розвинув і передав нам лише саму філософію служення людині, бо прикладів конкретного служення потребам людей нам доводиться шукати в когось іншого, — згідно з самим Іларіоном, — таки в Чоловіколюбця Христа. Тут же треба також ствердити, що хто не готовий перед Богом поставити будь-якої конкретної людини понад усе, той не зможе повно служити нікому. Треба також усвідомити собі, що Христос любив усіх людей, і то любив кожну конкретну людину без винятку. Перед Ним навіть упосліджена людина була і є високо цінною й дорогою істотою. Це виявлялося особливо в ситуаціях, коли людина попадала в якісь нещастя. Христос Господь соту загублену овечку ставив понад 99 безпечних (Лк. 15:1-10); чужинку: бідну хананеянку (Мр. 7:24-30), занедбану самарянку (Ів. 4:4-42) підніс понад суворі священні вимоги й звичаї свого жидівського народу; а зведену жінку поставив вище категоричних вимог Закону Ст. Заповіту (Ів. 8:3-11). Він не раз дивував людей, коли потреби нещасних ставив понад непорушну святість Суботи; і Він Сам проголосив на віки вічні, що „Субота постала для людини, а не людина для Суботи” (Мр. 2:27). Це переважливе ствердження! Але цього далекосяжного вислову Христового ще й досі поважніше не береться й глибше не розглядається.

В усіх поданих ілюстраціях виявляється глибока правда про кожну конкретну людину, про її унікальну цінність, яку повинен пізнати кожен, хто цікавиться цим, чи взагалі має діло з живими людьми. Треба ж бо знати, що без такої уваги до людини високоблагородна філософія Митр. Іларіона має значення в межах академізму, — не поза його межами. Але ця філософія — це філософія таки на наш час, і вона може мати велике практичне значення, — якщо б її конкретизувати в житті з такою увагою до лю-

дини і з таким розумінням її, як це виявив Сам Чоловіколюбчець Христос. Бо, згідно з Ісусом Христом, на нашій землі немає цінності понад людину! Він показав, що ніякий витвір, ніяка система — навіть духовна й священна система — не перевищує вартості конкретної людини. То ж Сам Христос сказав, що людина — цінніша від Суботи!

Це такі наші висновки, але вони основані на фактах і на Св. Писанні. І якщо Митр. Іларіон, займаючись людиною, не встиг здефініювати цієї правди аж так реально, — він увесь час, виходить, відчував її інтуїтивно. Бо все формальне й основне, що стосується цієї правди, він таки дав; а решту вже нам залишається доводити до конкретного заключення.

ДЖЕРЕЛА:

- Митр. Іларіон, „Народження Людини” — філософська містерія в п’яти діях, Видавництво „Наша Культура”, Вінніпег, 1948.
- „Обожнення Людини” — Ціль людського життя, — Богословська студія, Українське Наукове Православне Товариство, Вінніпег, 1954.
- „Служити народові — то служити Богові” — Богословська студія, Видання „Наша Культура”, Вінніпег, 1965.
- „Моя ідеологія” в календарі „Рідна Нива” на 1973 рік, Видавнича Спілка „Екклезія”, Вінніпег.
- „Слово Істини”, Вінніпег, рр. 1947-1949, чч. 1 до 21.

RELIGION IN THE LIFE OF IVAN OHIENKO (METROPOLITAN ILARION)

(A Student's Review of His Life and Work)

Dr. Ivan Ohienko, known as His Beatitude, the Most Reverend Vladyka Ilarion, Metropolitan of Winnipeg and all Canada, died on March 29, 1972. He was the first primate of the Ukrainian Greek-Orthodox Church of Canada. Besides being an inspiring spiritual leader, he was a great theologian, Biblical scholar, linguist and poet. He is an example of a man whose life was profoundly influenced by religion; he dedicated virtually all his life to the service of God. His devotion was not the result of a particular experience; it was an evolutionary process that began in his childhood.

Ivan Ohienko was born on January 15, 1882, in the small town of Brusyliw, district of Radomysl, Kiev province. His father Ivan, who had been a poor peasant, died in 1884. The family lived in a small hut and had no property. Ivan's mother, Evfrosynia, was forced to give his three older brothers away to a foster home. She supported herself and Ivan by working as a labourer for a rich landowner. Life for them was very hard and Ivan wanted to help her as much as possible.

Ivan's spiritual life as a young boy had several influences. His mother was a very religious woman, which was characteristic of the poor, their only hope being God's grace and mercy. Since there was no state school to attend, Ivan went to a parochial school, where the text books consisted of prayers, psalms, and liturgical excerpts. He was also very fond of singing in the church choir. At the age of seven or eight, Ivan had an experience which had a profound effect on him. He walked barefoot with his mother over a hundred miles on a pilgrimage to Kiev. It was the first time that he had seen a monastery and he was very impressed. Throughout his life he was to remain fascinated with monasticism.

After four years of elementary school, Ivan was ready to enter high school. However, poor people were generally prevented from doing so, particularly because of its cost. At the age of fourteen, Ivan was admitted to the Military Sanitary School in Kiev. This school trained its members to be *feldtschers*, whose duties were to assist doctors on the battlefield. A close equivalent to this would be a paramedic. It was a four year course which supplied free tuition, room and board, books and uniforms (which were compulsory). Upon completion of the course, one was obligated to serve in the army as a *feldtscher* for six years. Ivan graduated in 1900, and started working in a military hospital as an assistant to a psychiatrist.

During this time, Ivan had an opportunity to improve his education. In his spare time, he went to libraries and studied the high school curriculum on his own. When he was twenty-one, he went to a *gymnasium* (high school) in the small city of Ostrih, in the province of Volyn and passed the exams for *matura* (matriculation).

It was a great accomplishment to pass the exams as an externist or external candidate, for, even at a small *gymnasium*, the requirements were stiff. It opened the door to another world for Ivan; to have a *matura* was the only way to be accepted into the official class of the intelligentsia. It was a special privilege that made one eligible for any type of higher education. Now that Ivan had social status, his background no longer mattered.

Ivan Ohienko's thirst for knowledge continued. He had started to subscribe to the village newspaper when he was thirteen, using the money that he had saved from the odd jobs at which he had worked. He always wanted to get away from being a *feldtscher*. Since he now had his *matura*, he was relieved of his duties at the hospital, on the condition that he enrol in the medical faculty at St. Volodymyr's University in Kiev. In return for his education, which was free, he would be obligated to serve as an army doctor. However, Ivan agreed, because it would be a chance to expand his horizons and to make connections. Whenever he was able to glean time from his medical studies, he unofficially attended lectures in the humanistic and theological faculties. Finally, Ivan found a professor who used

his connections to set him free from his military obligations. He quit the medical faculty and transferred to the Faculty of Humanities. He lost his free room and board, but he at last had the luxury of being able to study what he wanted. He started working as a tutor to support himself and to pay his university fees.

In 1907, Ivan Ohienko married Dominika Lytvynchuk, an elementary school teacher from his native town of Brusyliv. In 1909, he graduated from the Historico-Philological Faculty at St. Volodymyr's. His diploma thesis was based on *The Key To Understanding*, a book written by a famous seventeenth century Ukrainian preacher and theologian, Ioanikij Galatowskyj, who put forth the first Ukrainian Orthodox theory of homiletics (the art of preaching). Ohienko, very interested in advancing this theory, tried to have his thesis published, but was unsuccessful. He continued his interest in homiletics throughout his life.

During the time when he attended university, Ivan began preparing for the work which occupied him for most of his life, — the translation of the Bible into modern Ukrainian. He took extra courses in the ancient Greek and Hebrew languages, and by the time he graduated, he was advanced in his studies of these two languages.

In 1915, Ohienko passed his examinations and received the approximate equivalent of an M.A. He became a lecturer of Ukrainian Language and Literature and in 1917 was given the status of professor at St. Volodymyr's. In 1918 he accepted the invitation to be the rector of Kamyanets-Podilsky University, which had just been founded. He held this position until 1920.

On January 29, 1918, the Ukrainian National Republic was declared. Since 1686 there had been no Ukrainian church as an institution. Before 1686, the Ukrainian Orthodox Church had been under the jurisdiction of the patriarch of Constantinople. On January 13, 1918, the first All-Ukrainian Church Council was convened in Kiev. The principal speaker at this epochal event was Professor Ohienko. His topic was the Revival of the Ukrainian Church. He was the first to introduce the idea of an absolutely independent (autocephalous) Ukrainian Church (under no foreign jurisdiction).

Metropolitan Ilarion signing an agreement with the Ukrainian Greek-Orthodox Church of Canada (in August 1950) which elevated the Church to the status of a Metropolia and made Ilarion her first Metropolitan.

During the time that Symon Petlura was the leader of the government of the U.N.R., Prof. Ohienko was the Minister of Education from 1918 to 1919 and Minister of Religious Affairs from 1919 to 1924. In the fall of 1919, due to the military and political situation Symon Petlura and the other members of the government of the U.N.R. were forced to flee to the territory of the Polish State. In 1926, after the Polish government had removed him from this post, he was invited to teach the Church-Slavonic lan-

guage and Cyrillic paleography at the Orthodox Theological Studium of the Warsaw University. He held this position until 1932. (During this time, he was taking Hebrew lessons from a learned Jewish philologist).

In 1921 in Poland, as Minister of Religious Affairs in exile, Ohienko drew up a petition in the name of the Ukrainian government and people to the Patriarch of Constantinople, asking him to grant autocephalous status to the Ukrainian Orthodox Church. This failed because Constantinople had no right to interfere with the authority of the Patriarch of Moscow who was the legal head of Orthodoxy in that area of the world.

Ohienko obtained his Doctorate of Philosophy in 1931 from the university in the city of Brno, in Czechoslovakia, for his monumental work, *The Ukrainian Language of the Sixteenth Century and the Krekhiw Apostle of 1560*.

In 1932, Prof. Ohienko was dismissed by the Polish government from his position at the University of Warsaw, on the suspicion that he was not loyal to the Polish State. This was due to his interest in promoting the Ukrainian language and identity in what was now a part of the resurrected Polish State. During his professorship, he had written a number of books and had become, by this time, a noted theologian and church activist. After his dismissal, he founded two Ukrainian academic monthlies which he continued publishing until 1939.

On April first, 1936, Ohienko was engaged by the British and Foreign Bible Society to translate the Old and New Testaments and the (Book of Psalms) into modern Ukrainian. This saved him from financial ruin, since he had been left with no definite means of support.

Since 1917, he had been spending much time and effort preparing for this task. He intensively studied and continued to study for most of his life the languages of Hebrew, Greek, and Old Slavic, as well as many other areas that would familiarize him with background of the Scriptures, such as mythology, topography, and traditions. He had written numerous articles concerning Biblical terms, expressions, and phraseology. The first translation of the Old and New Testaments was accomplished in the nineteenth century by Pantelejmon Kulish. It was not allowed

to be published until 1903, because the Czarist Russian Church objected to the use of the Ukrainian language. However, the translation was not satisfactory for modern times as the language is quite archaic. Until Ohienko's time, there had been no scientific method devised for the translation of the Bible (in the Slavic East). Prof. Ohienko originated his own method. In 1927, when he was at Warsaw University, he wrote an article entitled "The Methodology Governing the Translation of the Holy Scriptures and Liturgical books into Ukrainian." It was published in the monthly called *Spiritual Discourse*, issues 19 through 27.

On May nineteenth, 1937, Prof. Ohienko's wife died of cancer, leaving him with two sons and a daughter. She had been an invaluable assistant to him in his work.

In September of 1939, after the outbreak of World War II, Poland was occupied by the Germans. At this time, a Ukrainian Church Rada was formed secretly in Warsaw with Prof. Ohienko as its head. In 1940, he was consecrated by Metropolitan Dionysios (Primate of the Orthodox Church in Poland) as candidate for the office of Bishop of Kholmshchyna and Pidlyashya. During the space of a few days he was invested with the ranks of monastic tonsure (when he was given the name Ilarion), Deacon, Hieromonach, and Archimandrite. By October twentieth he was an Archbishop. The reason for the extraordinary speed of his promotions was because the revived Ukrainian Church badly needed a Primate and, because of his knowledge and ability he was the logical choice. Finally, on March sixteenth, 1944, Metropolitan Dionysios, in accordance with the Synod of Bishops of the Orthodox Church, honoured Ilarion with the title of Metropolitan of Kholmshchyna and Pidlyashya. However, on July eighteenth, 1944, he was evacuated from the city of Kholm because of the imminent approach of the Soviet armies. For the next three years, he travelled extensively and lived in Austria and Switzerland, where he was ill and underwent three difficult operations.

Metropolitan Ilarion was invited in 1947 to come to Canada by the Parish of St. Mary the Protectress in Winnipeg, which was a self-reliant and independent parish. He remained there for four years until he was finally appointed as Primate of the Ukrainian Greek-Orthodox

Church of Canada. The four year gap between his arrival and his Primacy was due to conflicts within the Church structure. Until the end of the War the Ukrainian Greek-Orthodox Church of Canada was under the jurisdiction of the Ukrainian Greek-Orthodox Church in the U.S.A., led by Metropolitan Theodorovich. The latter had been sent in 1924 from the Ukrainian Orthodox Church, which called itself Autocephalous. This church was not recognized by the Patriarch in Moscow, because it had disobeyed certain Orthodox canons by breaking away from the jurisdiction of Moscow without its permission. Also, they ignored the Apostolic Succession, which demands that a bishop must be consecrated only by another bishop. Since there were no bishops who were willing to join this church or to consecrate its members, it took the liberty of allowing its priests to consecrate bishops, thus breaking the Succession. In addition, the bishops of this church were permitted to marry, another violation of the canons.

The mutual antipathy of the Church in Canada and Metropolitan arose because the latter published articles favoring the canonical status of the Church. In 1947, he started to publish a magazine called *The World of Truth*, in which he attacked the Ukrainian Church of Canada for its deviation from the traditional Orthodoxy, calling it a sect influenced by Protestantism and liberalism. However, on August eighteenth, 1951, a special Council of this Church elected Ilarion as Primate. Their motives seemed to be two-fold: they wanted to silence his criticism and they wanted to use his name, as he was the only person of stature who was recognized by all the Patriarchs of the Orthodox Church. He ceased publishing *The Word of Truth* and started publishing the monthly *Our Culture* which lasted from 1951 to 1953. Then he started *Faith and Culture* which continued until his death.

On January sixteenth, 1954, Metropolitan Ilarion established the Ukrainian Scientific Orthodox Theological Society, whose official organ became *Faith and Culture*. After his death the Society was renamed the Ukrainian Scientific Theological Metr. Ilarion Society.

In 1951, Metropolitan Ilarion became the Dean of Theo-

logy at the Ukrainian Orthodox St. Andrew's College, which was founded in 1946. He raised its academic standards and expanded it to such an extent that it began to attract students of different background on an international level. He selected an extremely well-qualified teaching staff and furnished the college with all the liturgical and theological books that it lacked. Heretofore, there had been few that had been translated into Ukrainian. He personally taught Pastoral Theology, Church Law and History of the Ukrainian Orthodox Church. Ilarion was an extremely prolific writer, having over one thousand articles, monographs, and books to his credit. Some three hundred of his sermons remain unpublished but will eventually be made available by the Research Institute of Volyn, as well as a bibliography of his works. He completed his translation of the Bible in 1955, and it was published in 1962 by the British and Foreign Bible Society in London, of which he was made an honorary member.

In tracing the activities of Ivan Ohienko, both as a layman and as a clergyman, I hope that I have shown the extent to which his life was influenced by religion. His inclinations as shown in his work are somewhat paradoxical. On the one hand, as a scholar of international stature in the field of Slavic philology and as an intellectual, he was rationalistically minded. On the other hand, he was a conservative Orthodox monk who was inclined towards mysticism. There was much controversy among his students as to whether he was a rationalist or a mystic. At any rate, there was some interchange between the two lines of his work; that is, he tried to bring religious elements into his philological work and intellectual secular elements into his theological work. The following are some typical examples. His first monograph (*The Key to Understanding*), as a scholar-layman, showed his religious inclinations. In 1918 in Kiev, when he was a layman, he wrote a manual called *The History of Ukrainian Culture* which also placed great emphasis on religious elements.

As a matter of fact, Ohienko believed that Christianity brought culture to the Ukraine. In 1954, he published a book entitled *Byzantium and Ukraine: The First Sources of the Ukrainian Orthodox Faith and Culture*. The title

speaks for itself; it is characteristic of his identification of culture with faith.

Ivan Ohienko is known among Ukrainians for his popular motto: "To serve people is to serve God." He issued it for the first time when he preached his first sermon, on the occasion of his nomination as a candidate to be a bishop. In 1957, Reverend S. Gerus an article entitled "In Service of God and the People," which was published in *Faith and Culture*, vol. III. The article caused the maxim to be interpreted as meaning only the people of the Ukrainian nation. Dr. Ohienko wrote a special monography called "To Serve People is to Serve God: A Theological Study" in which he explained that we must serve all human beings. He emphasized that to love is to serve, that if we love God we must serve Him by being a servant of the people — whoever needs to be served. Ilarion was unique in his strong emphasis on social service.

Another idea which Ilarion stressed all his life was put forth in this theological — philosophical book, *The Deification (Obozhenia) of Man*, subtitled *The Aim of Man's Life : A Theological Study* (Wpg. 1954). The theme of this work, too briefly, is why a man lives in this world and how he can approach God as closely as possible in feelings, thoughts and deeds. He coined the original term *Obozhenia* to express his ideas about man's relationship with God. This book shows that he was interested in Christianity as a universal force as well as his special concern for Ukrainian people.

Ilarion's most significant scholarly theological book, in preparation for which he studied many years, is a voluminous work called *The Division of the One Church of Christ and the First Attempts at Re-Unification: A Historical Monograph* (Wpg. 1953). It is a subtle, scholarly analysis of the origins and the causes of the split of the Christian Church into Catholicism and Orthodoxy, — the Great Schism of the eleventh century. It was the first academic book for Orthodox Slavs which dealt comprehensively with this topic. He took the Orthodox side, of course, regarding the Romans as dissidents.

Metropolitan Ilarion also wrote religious poetry of a philosophical nature. A collection of his poetical works en-

titled *Philosophical Mysteries* was published in 1954. The general theme is that faith, religion, and knowledge do not conflict in leading to the truth. He used the same word, *Pravda*, for the concept of truth and the concept of justice. As an intellectual, he was fascinated by the teaching of St. John in the New Testament: "Know the truth, and the truth shall set you free."

The following are some excerpts from *Philosophical Mysteries*:

"God is the complete truth;
There is not a bit of evil in Him."
"Science and Faith — are sisters,
And truth is their mother.
Although they sometimes disagree,
They share a common goal."
"Knowledge is the path to the truth,
Which makes us the sons of God;
By learning we come closer to God,
And in our knowledge God, is closer to us."

Thus Ilarion was confident that knowledge does not interfere with faith, but that it indeed strengthens one's faith. In this belief he was a remarkable exception in Orthodoxy, in which there is some fear that too much rationalistic thinking detaches one from faith. Ilarion insisted on the thorough education of clergymen, his reason being that clergymen must deal with people on all levels.

Another life-long concern of Metropolitan Ilarion was to purify and to rectify Orthodoxy by eliminating all non-Orthodox influences. He wrote books and articles on this topic. In 1957, he wrote *Orthodox Faith*, in which he defined pure Orthodoxy in order to clarify any misconceptions.

Metropolitan Ilarion secured an international reputation for the Ukrainian Greek-Orthodox Church in Canada which it had never known before he distinguished it with his leadership. By improving the religious and academic atmosphere of St. Andrew's College, and by the perfect example of his own personality, he attracted many students and considerably increased the number of priests in Canada. To ensure that they would serve the Church with undivided loyalty, he issued an order that no priest shall belong to a political party. Ilarion also encouraged church-building and greatly increased the number of parishes.

As a preacher, Metropolitan Ilarion placed emphasis on pastoral theology, which is concerned with how a preacher must serve his flock in all respects — through preaching, liturgy, social work, teaching, and so on. Homiletics (the art of preaching) is a part of pastoral theology, and is considered an indispensable subject in Orthodox schools. Metropolitan Ilarion travelled from one parish to another to preach. His style was very simple and very vivid. Huge crowds came to hear him. His topics were timely, drawing from current subjects. One of his favorite topics was *The Inflation of the Human Being*, which dealt with the devaluation of man — man stripped of his dignity and his principles and being treated as a mathematical figure.

Even though this smiling, gentle "Man of an Age" was so well loved by the masses in general, perhaps his greatest influence was on young people. He bequeathed to them an immense spiritual legacy and left them with the example of his own life.

BIBLIOGRAPHY:

Mulyk-Lutzyk, George ed. — *Funeral Memorial of Metropolitan Ilarion*, Winnipeg, Consistory of UGOCC, 1973.

Mulyk-Lutzyk, George ed. — *Jubilee Book Commemorating Metropolitan Ilarion*, Winnipeg, Jubilee Committee, 1958.

Metropolitan Ilarion, *My Sermons*, Winnipeg, Research Institute of Volyn, 1974.

Metropolitan Ilarion, *Philosophical Mysteries*, Winnipeg, 1954. *Herald* (English Supplement), Winnipeg, May-August, 1972.

Nesterenko, A. — *Metropolitan Ilarion: In Service of God and the People: A Brief Outline of His Life and Work*. Winnipeg, 1959.

Korowytskyj, Ivan ed. — *Scientific Symposium Commemorating the Thirtieth Anniversary of the Scholarly work of Prof. Dr. Ivan Ohienko*, Warsaw, Jubilee Committee, 1937.

Wlasowskyj, Ivan — *An Outline of the History of the Ukrainian Orthodox Church, part two, volume four: Ukrainian Orthodox Church of the U.S.A.*, New York, Bound Brook: Ukrainian Orthodox Church of the U.S.A.,

Zaikin, W. — "Prof. Ivan Ohienko: His Twenty Year Period of Work — 1905-1925", Warsaw, *Spiritual Discourse*, July to December, inclusive, 1925.

NOTE: I also obtained assistance from my father, Dr. George Mulyk-Lutzyk who was a close friend of Metropolitan Ilarion and an academic colleague. A small amount of information was also obtained by talking to former students of Metropolitan Ilarion.

ЛЮДИНА

Людина — геній піднебесний,
Й підніжний порох — це Людина:
Великий дух її — воскресний,
Але життя її — хвилина...

Усе життя Людина темне,
І темна вся її істота:
У неї мишлення — надземне,
Життя ж її сама скорбота...

До Неба пташкою літає,
Вселенну поре літаками,
Та спину Смерть ніде не знає,
І тілу творить тами й тами...

Безсмертний геній — це Людина.
Та вічна Смерть усе руйнує:
В істоті ми — легка пір'їна,
Хоч дух — вселенною керує...

19.XII.1962

† Іларіон

IVAN OHIENKO (METROPOLITAN ILARION) AS BOOKMAN AND BOOK COLLECTOR: THE YEARS IN THE WESTERN UKRAINE AND POLAND*

(Reprint from "Harvard Ukrainian Studies", Volume III/IV,
1979-80, part I, with the kind permission of the Author
and the Publisher. — Ed.).

EDWARD KASINEC

Between 1918 and 1939 a number of intellectuals in Poland and Galicia were concerned with the history and development of the Ukrainian printed book.¹ The most prominent of these men were Evhen Iu. Pelens'kyi (1908-1956), editor of *Ukrainska knyha* (1937-43), Ilarion Svetsits'kyi (1876-1956), director of the National Museum in Lviv, the bibliographical theorist Lev Bukov'skyi (b. 1895), and the bibliographer and librarian Volodymyr Doroshenko (1879-1952).² However, they addressed themselves to specific aspects of the subject, and none was able to synthesize the long history of the Ukrainian printed Book. Only Ivan Ohienko (1882-1972), learned philologist, teacher, statesman,

* I wish to express my appreciation to Mr. Lev Bykovsky, Dr. Patricia Kennedy Grimsted, Professor George Mulyk-Lutsyk, and the Reverend Oleh Krawchenko for their constructive comments on an earlier draft of this paper. My special thanks are extended to Professor Manoly Lupul and the Canadian Institute of Ukrainian Studies for financial support of the research that made this paper possible.

¹ Petro Zlenko, "Ohliad knyhoznavchych doslidiv," *Entsyklopediia ukraïnoznavstva*, vol. I (Munich and New York, 1949), pp. 1006-1008.

² See especially Joanna Grabowska, *Leona Bykowskiego koncepcja księgoznawstwa i bibliotekoznawstwa*, 2nd ed. (Wrocław, 1974); and Stepan Mykyta, *Volodymyr Doroshenko: Z nahody 75-richchia vyznachnoho vchenoho i hromadianyna* (Philadelphia, 1955).

bookman, and bibliophile, was successful in this endeavor.³ His major contribution to Ukrainian book studies, *Istoriia*

³ Ohienko was born to a peasant family in the town of Brusyliv, Radomyshl' district, Kiev province. In the spring of 1904, Ohienko completed his studies at the historical-philological section of the university, submitting a thesis on the rhetorics of Galiatovskiy. At this time he was also contributor to the *Zapysky* of the Ukrainian Scholarly Society in Kiev (*Ukrain'ske naukove tovarystvo v Kyievi*). He began his pedagogical career at the Kiev Commercial Secondary School shortly thereafter. In the following years, he taught at the Kiev gymnasium (1914), the Kiev Higher Pedagogical Institute (1910-1912), Kiev University (1915), the Kam'ianets'-Podil'skyi Ukrainian State University (1918-1920), and the Orthodox Theological Faculty of Warsaw University (1926-1932).

During the short period of Ukrainian statehood, Ohienko served as both minister of education (1918-1919) and minister of confessions (1919-1924). In Poland he played an important role in the life of the Orthodox community. On the eve of World War II, he headed the Orthodox Church Council, which included Metropolitan Paladii (Vydybida-Rudenko, 1891-1971), M. Sadovskiy (1887-1967), A. Nes-terenکو, V. Ditel', Iurii Lypa (1900-1944), and S. Sim'iantsiv.

On 19 May 1937, Ohienko's wife of more than thirty years, Dominika Lytvynchukova (b. 1882), died after a prolonged illness. In spring 1940 Protopresbyter Ivan Levchuk, acting on behalf of the Kholm (Chełm)-Podlachian Consistory, invited Ohienko to become bishop. Other appointments followed in rapid succession. In early October he was ordained a monk and was elevated to arch-mandrite (assuming the name of Ilarion) by Metropolitan Dionysii (Valedynskiy, 1876-1960) and later that month, he was named a bishop. Finally, on 16 March 1944, he became metropolitan. The Soviet occupation forced Ilarion to leave his diocese; on 18 July 1944, he was evacuated along with the other administrators. By 30 April 1945, after a long and dangerous hegira, he arrived in Lausanne, Switzerland, where he remained until 1947. In September of that year he went to Winnipeg, there becoming metropolitan of the Ukrainian Greek-Orthodox Church of Canada and dean of the Faculty of Theology at St. Andrew's College.

The most recent biographical studies of Ohienko are A. Nesterenko, *Mytropolyt Ilarion, sluzhytel' Bohovi i narodovi: Biografichna monohrafiia* (Winnipeg, 1958), and *Iuvileina knyha na poshanu Mytropolyta Ilariona u 75-littia ioho zhyttia i pratsi, 1882-1957* (Winnipeg, 1958). Other collections in honor of Ohienko were published in 1925, 1937, 1950, and 1952. Bibliographically most complete is the work by Ivan Korovytskyi, *Naukovyi zbirnyk v 30 richnytsiu naukovoi pratsi Prof. D-ra Ivana Ohienka* (Warsaw, 1937); it lists the more than twenty-five titles that Ohienko published on bibliographical themes.

ukraïnskoho drukarstva (Lviv, 1925), and his extraordinary library, which he bequeathed to St. Andrew's College of the University of Manitoba, are the focus of this brief essay.⁴

Ivan Ohienko was well trained for his work. Awarded a diploma (*matura*) from the Ostrih Gymnasium in May 1903, he enrolled at Kiev University to study Slavic philology under the direction of academician Volodymyr Peretts (1870-1935). The Peretts seminar was then justifiably famous as a major center for the study of the literature of old Ruś and Muscovy. Especially noteworthy was its emphasis on archaeography, paleography, and textology.⁵ Influenced by Peretts and the other members of the seminar — Oleksandr A. Nazarevskyi (b. 1887), Mykola K. Hudzii (1887-1965), and Igor P. Eremin (1904-1963) — Ohienko devoted his earliest studies to the printing and textology of works by Ioannikii Galiatovskiyi (d. 1688).⁶

Ohienko's study of the Ukrainian book was also influenced by other activities in the years immediately pre-

⁴ *Istoriia ukraïnskoho drukarstva*, vol. I: *Istorychno-bibliografichniy ohliad ukraïnskoho drukarstva XV-XVIII vv.* (= *Zbirnyk Filolohichnoi sekti Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*, vols. 19, 20, 21) (Lviv, 1925); hereafter cited as *Istoriia*. The afterword contained a prospectus for the volumes which were to follow. Volume two was to be devoted to the Ukrainian book during the fifteenth to eighteenth century; volumes three and four were to contain a description of all books printed on Ukrainian territory, with prefaces and bibliographies; volumes five and six were to contain historical documents about the Ukrainian book; volume seven was to be an album with illustrations.

⁵ The findings of the Peretts seminar between 1903 and 1914 were published in the Kiev *Universitetskie izvestiia* under the rubric *Otchet ob ěkskursii seminar russkoi filologii*. See also *Seminarii russkoi filologii pri imp. Universitete sv. Vladimira pod rukovodstvom professora V. N. Perettsa: Pervoe piatiletie* (Kiev, 1912); and *Seminarii russkoi filologii akademika V. N. Perettsa: Uchastniki seminarii — svoemu rukovoditeliu* (Leningrad, 1929).

⁶ *Izdaniia "Neba novogo" Ioannikiia Galiatovskogo, iuzhnorusskogo propovednika XVII veka: Iz istorii staropечатnykh knig* (Kiev, 1912); one version appeared previously in *Iskusstvo, zhivopis', grafika, khudozhestvennaia pechat'*, no. 11 (Kiev, 1911), pp. 449-61; also cf. Ohienko's "Stikhotvoreniia I. Galiatovskogo "Nebo Novoe" i "Zvezda Presvetlaia," in *Otchet ob ěkspeditsii seminar russkoi filologii v S.-Peterburge 13-18 fevralia 1911 goda* (Kiev, 1912), pp. 37-38.

ceding World War I. He taught Ukrainian at several Kiev institutions of higher learning, and he became exceedingly interested in the history of the Ukrainian literary language and in the Ukrainian vernacular. His *Ukrainśka kul'tura* (Kiev, 1918) was one of the first books to be published during the period of Ukrainian statehood. He was also involved in the revitalization of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, one of whose basic tenets was the use of the Ukrainian vernacular in the liturgy.

Ohienko's strong philological and paleographical training, as well as his specific knowledge of the development of the Ukrainian literary language and of ecclesiastical life, served him well when he undertook to write a history of the old Ukrainian book. These books were predominantly religious in nature.⁷ His specialized book collections and his libraries in Kiev and in Kam'ianetś-Podil'skyj aided and enriched his research.⁸ These libraries, unfortunately, do not survive.

In 1924 Ohienko went to Lviv to accept a teaching position at the Seminary of the Basilian Sisters. It was a significant year in the history of Ukrainian book printing — the 350th anniversary of the appearance of the first dated book in the Ukraine, the Lviv *Apostol* of 1574. Ukrainian scholars in Galicia marked the occasion by devoting several issues of the journal *Stara Ukraina* (1924-25) to the pioneer printer Ivan Fedorovych (1525-1583); they also staged exhibitions and published a volume entitled *Pochatky knyhopечатання na zemliakh Ukrainy* (Lviv, 1924).⁹

⁷ For a discussion of some problems of the old Ukrainian book, see E. Kasinec, "Jaroslav Isajevyč as Historian of the Ukrainian Book," *Recenzija* 5, no. 1 (Fall-Winter 1974): 12-24.

⁸ These are alluded to in Fedir Onufriichuk, *Knyhozbirnia Mytropolita Ilariona* (Winnipeg, 1963).

⁹ Ohienko contributed the following bibliographical articles to *Stara Ukraina*: "Dovkola namohyl'noho kaminia Ivana Khvedorovyča," pts. 1-2 (1925), pp. 29-30; "Ivan Khvedorovych u naukovii literaturi (1704-1924): Bibliografichniy narys," pts. 2-5 (1924), pp. 62-74; "Ivan Khvedorovych, fundator postiinoho drukarstva na Ukraini; Zhyttia i diial'nist'," pts. 2-5 (1924), pp. 21-34; "Spomyny kn. K. K. Ostrizhśkoho pro vydannia Biblii 1581 r.: Vaha peredmov do nashykh starodrukiv," pts. 9-10 (1924), pp. 132-34.

The anniversary was important to Ohienko, but it was only one factor among those that led to the publication of his *Istoriia*. By that time he had acquired considerable knowledge about the old Ukrainian printed book. He was at a point in his career when a synthesizing work on the subject was intellectually and professionally appropriate. Moreover, for a man of Ohienko's strong national feelings, the political importance of such a work was obvious. The history he published in 1925 was not only the first attempt at a complete synthesis of what was known about the subject, but also the first departure from a Russo-centered interpretation of the history of East Slavic book printing. It preceded the efforts of Belorussian scholars who undertook a similar effort in 1926 and provided a counterbalance to Soviet Ukrainian works.¹⁰ Ohienko later published many shorter studies on the old Ukrainian printed book, but these reflected the data and ideas set forth in the *Istoriia*.¹¹

The *Istoriia* begins with Ohienko's announcement that he intends to use the history of Ukrainian book printing as an example of the important Ukrainian contribution to the development of East Slavic culture.¹² In the difficult political circumstances in which Ukrainians then found themselves this message was especially welcome, and his narrative is at times actually romantic in its personification of

¹⁰ *Chatyrokhsotletetstse Belaruskaha druku (1525-1925)* (Minsk, 1926). Scholars of the Ukrainian Scholarly Institute of Bibliology in Kiev celebrated this event by devoting an entire issue of their *Bibliolohichni visty* (1923-1930) to the old Ukrainian printed book. In addition, a major exhibit was mounted under the direction of Ohienko's critic Serhii Maslov, and several other publications on the subject appeared, by Maslov, Pavlo Popov, and Olena Maslova. E. Kasinec, "Iu. O. Ivaniv-Mezhenko (1892-1969) as a Bibliographer during his Years in Kiev, 1919-1933," *Journal of Library History* 14, no. 1 (Winter 1979): 1-20.

¹¹ For example, "Pochatok drukarstva v Unevi," *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka* 141-143 (1926): 1-20. Other articles were published in the following rare serial publications: *Dukhovnaia besida* (Warsaw, 1924-1935), *Litopyś* (Berlin, 1923-1924), and *Nash svit* (Warsaw, 1925; Lučk, 1931-1936).

¹² "[Such a history] would display and indicate the ecumenical strength and importance of our old culture, which was so clearly made manifest precisely in our printing." *Istoriia*, p. 3.

the Ukraine.¹³ The work contains nine major chapters, each of which deals chronologically with the development of printing in areas of the Ukraine, including Galicia, Volhynia, and the Eastern Ukraine. Within each chapter printers are treated chronologically, first in a short narrative, and then with a listing of secondary literature. At times Ohienko departs from the narrative-bibliographical approach and simply publishes documents dealing with a particular printer, as he does with Fedorovych.¹⁴ In this respect the *Istoriia* clearly anticipates recent Soviet Ukrainian collections.¹⁵

The museums and libraries of Lviv provided Ohienko ample material for studying both the monuments of early Ukrainian printing and the descriptive secondary literature. The *Istoriia* is a mine of bibliographical information on the old Ukrainian book. The libraries and archives of the Ossolineum, the Monastery of St. Onufrii, and the Stauropegial Institute were used extensively by the author.¹⁶

As a result of his training in Slavic philology, Ohienko sometimes provided his readers with penetrating insights. He is probably correct in stating, for example, that the sixteenth-century man saw Fedorovych as an ecumenical figure in the history of East Slavic printing, a figure in the tradition of Schweifolt Veyl and Francishek Skaryna.¹⁷ The author also gives us a good sense of the modest size of the early East Slavic publishing houses.¹⁸ Old and rare literary texts he described with great thoroughness.¹⁹ He also dealt with many of the lesser known figures in the history of Ukrainian and Belorussian printing, among them Gedeon Balaban, Iosyf Shumliánskyi, and Mykhailo Rohoza.²⁰

¹³ "Old Ukraine, having brought to itself book printing, quickly became convinced of its great educative role..." *Istoriia*, p. 2.

¹⁴ *Istoriia*, pp. 38-55.

¹⁵ Many of these, however, neglect to cite Ohienko's work. For a discussion, see E. Kasinec, "Recent Ukrainian Bibliological Publications: A Brief Survey of Monographs and Archaeographic Collections," *Recenzija* 7, no. 2 (Spring-Summer 1977): 29-38.

¹⁶ In addition, Ohienko cites the Baworowski collection in Lviv, the archives of the Derman' monastery, and many published sources not easily available in the West. *Istoriia*, pp. 71, 190, 255, 373.

¹⁷ *Istoriia*, p. 76.

¹⁸ *Istoriia*, p. 84.

¹⁹ *Istoriia*, p. 212.

²⁰ *Istoriia*, pp. 113-15.

The *Istoriia* reflects the unsettled circumstances in which it was written and published. Some of Ohienko's statements concerning the relationship between the manuscript and the printed book cannot be proved.²¹ In certain cases his logic is questionable: he attempts, for example, to draw an analogy between Veyl in Cracow and Skaryna in Vilnius and thereby to show the ancient lineage of Ukrainian book printing.²² He occasionally overemphasizes —ironically, for a man who was later to become a bishop — the importance of secularized printing and culture.²³

Furthermore, Ohienko was certainly indiscriminate in his selection of bibliographical references. Material solely of historical interest is listed along with works of scholarly importance.²⁴ The editing and typography of the work are faulty,²⁵ but this may be indicative of the diminishing resources of the Shevchenko Scientific Society after World War I.

Although Ohienko's other works on the old Ukrainian book fall short of the *Istoriia*, they, too, played a positive role in the furthering of Ukrainian book studies. Ohienko was responsible for uncovering over one hundred copies of the so-called Lutśkyi Synod (1638) in the Warsaw Public Library. According to him, this text was a reprint of an earlier version which had appeared in Niesviah (Slutsk county, Minsk district).²⁶ Ohienko was also first to describe the Krekhiv *Apostol*, which had been discovered by another

²¹ For example, he states, without adducing any evidence, that "until the eighteenth-century the manuscript book was less expensive than the printed. Trust of a well-written book was greater." *Istoriia*, p. 33.

²² *Istoriia*, p. 2; also cf. p. 360, where Ohienko reverses his view and states that Veyl was a resident of Neustadt.

²³ *Istoriia*, p. 2. This is perhaps because of his interest in the vernacular language of secular imprints.

²⁴ *Istoriia*, pp. 7, 63, 64, where he lists popular articles from the Prosvita calendars, encyclopaedia articles, and general histories.

²⁵ *Istoriia*, pp. 12-14, 18, 22-24, 26, 57, 65, and 279, which contain repetitions, incomplete citations, and typographical errors. Ohienko also transliterated Russian surnames as though they were Ukrainian (pp. 63, 215).

²⁶ "Zahublenyi krem'ianetśkyi starodruk 'Synod lutśkyi 1638 r.," *Elpis* 5 (1931): 86-95.

scholar.²⁷ Finally, in his methodological writings on old Ukrainian books and manuscripts, Ohienko not only raised important issues, but also enriched the Ukrainian scholarly vocabulary in this field by writing in his native language.²⁸

Ohienko's contribution to Ukrainian book culture went beyond his bibliographical writings. Along with his younger contemporaries Iurii Mezhenko, Olexander Biletskyi, Mykhailo Bazansky, and Bohdan Krawciw, Ohienko was one of the outstanding Ukrainian bibliophiles of this century. Fortunately for the researcher, a significant part of the library he collected in Warsaw and Kholm survived his emigration from Europe and was shipped to Canada with the assistance of the British and Foreign Bible Society.²⁹ Today it constitutes almost 60 percent of the collections of St. Andrew's College.³⁰ Unfortunately, the Ohienko library is as yet uncatalogued. The sole general guide to it is a small pamphlet published in 1963 by Fedir Onufriichuk;³¹ more recently, Iraida Gerus-Tarnawecy has described its old manuscript and printed books.³² Onufriichuk's work takes a shortsighted view of the relationship of the Ohienko library to other Slavica collections in North

²⁷ "Les épîtres des Apôtres de Krechiv datant de la 7-ième décade du XVI-e siècle," in *Sborník prací I. Sjezdu slovanských filologů v Praze, 1929* pt. 2: *Přednášky* (Prague, 1932), pp. 897-99.

²⁸ "Prohram opysu kyrylivskykh starodrukiv," *Knyholiub* 1-2 (1932): 11-31; *Prohram opysu kyrylivskykh starodrukiv: Dlia vzhytiku paleohrafichnoho seminara* (Warsaw, 1931); "Iak opysuvaty rukopysy: Metodolohichno-krytychni uvahy," *Byzantino-slavica* 4 (1932): 190-94; "Naholos iako metod oznachennia mistsia vykhodu starodrukovanykh knyzhok: Zamitky z istorii naholosu na posluhakh paleotypii," *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka* 136-137 (1925): 197-224; "Zahal'nyi kataloh kyrylivskykh rukopysiv," *Byzantinoslavica* 4 (1932): 210-11.

²⁹ I am grateful to Professor Mulyk-Lutsyk for this information.

³⁰ For a recent discussion of the collection as a whole, see B. Budurowycz, "St. Andrew's College," in *Slavic and East European Resources in Canadian Academic and Research Libraries* (Ottawa, 1976), pp. 117-20.

³¹ Onufriichuk, *Knyhozbirnia Mytropolyta Ilariona*.

³² Iraida Gerus-Tarnawecy, "Cyrillica Canadiana: Cyrillic Manuscripts in Canada," in O. Baran, O. V. Gerus, and Ia. Rozumnyi, eds., *Iuvileinyi zbirnyk Ukrain'skoi vil'noi akademii nauk v Kanadi* (Winipeg, 1976), pp. 588-621.

America. Thus, admittedly valuable but not necessarily rare serials such as *Arkhiv Russkoi revoliutsii*, *Izvestiia Imperatorskoi akademii nauk*, and *Bohoslovskii glasnik* are mentioned prominently, whereas rarer Ukrainian publications are ignored. The rapid growth of Ukrainian studies in recent years and the concomitant need for sources make it imperative that funding be obtained for a full inventory and catalogue of the library. Here, it is possible only to indicate the general strengths of the collection and to point out some of its most striking titles.

According to Onufriichuk, before the collection was transferred to St. Andrew's it was organized into the following categories: (1) rare books and manuscripts, (2) history, (3) literature (world, European, modern Ukrainian), (4) linguistics, philosophy, and economics, (5) the Bible and liturgical works, (6) reference works, (7) Ukrainian church history and canon law, and (8) book studies. The collection still retains these general contours. Today the Ohienko collection numbers approximately 22,050, excluding the approximately 2,500 volumes not yet unpacked. Many items are also bound as pamphlets, and titles by Drahomaniv, Hrushevskyi and Vyshnia exist in multiple copies.

As one might expect, Ohienko's collection mirrors his career. Among its rarest items is the *Vistnyk* of the Ministry of Confessions of the Ukrainian National Republic (Kiev, 1920). There are also copies of Ohienko's works on religion and bibliography published in Tarnów, Warsaw, and Kholm. The serial holdings were undoubtedly built, at least in part, on exchanges of the journals Ohienko edited — *Nasha kul'tura* (1935-1937) and *Ridna mova* (1933-1939) — with those of other publishing houses. Ohienko's prominent reputation as a bibliophile, scholar, and religious leader probably induced many of his well-wishers to send him gifts of books and serial publications. Since Ohienko displayed a catholic interest in all aspects of Ukrainian culture, both religious and secular, it is not surprising that West Ukrainian and émigré imprints on religious and political affairs dominate the collection. Soviet Ukrainian works, on the other hand, are poorly represented.

Undoubtedly the rarest serial title is *Osnova* (St. Petersburg, 1861-1862), of which there is a virtually complete

file.³³ Among other serials in the collection are *Nauka* (Lviv, 1906); *Nasha shkola* (Lviv, 1909-1911, 1914); *Nedilia* (Lviv, 1911); the Greek Catholic Consistory's *L'vivski arkhieparkhiial'ni vidomosty* (Lviv, 1896-1907, 1909-1911); Prosvita's *Pyśmo* (Lviv, 1910-1914) and *Svit* (Lviv, 1910-1912, 1929); *Ekonomist* (Lviv, 1910, 1913); Ivan Kryp'iakivych's popular *Iliustrovana Ukraina* (Lviv, 1913-1914); and *Uchytel'ske slovo* (Lviv, 1913-1914). Other prewar titles include *Prapor* (Peremyshl', 1897-1898), an organ of the Greek Catholic clergy; *Dukhovnaia besida* (Pavoloch, 1910); and *Nova hromada* (Kiev, 1906).

Among interwar Galician publications there are the temperance movement's *Vidrodzhennia* (Lviv, 1935-1938); the publications of the Ukrainian Evangelical-Reform Church, *Vira i nauka* (Kolomyia, 1928) and *Ukrainśka reformatsiia* (Lviv, 1929); *Pokutśke slovo* (Kolomyia, 1930-31, 1933-34, 1937) and *Nova khata* (Lviv, 1934-1935); the National Unity Front's *Peremoha* (Lviv, 1936); *Ukrainśkyi emigrant* (Lviv, 1927-1929); *Shliakh natsii* (Lviv, 1935-1936); *Ukrainśkyi kupetś* (Lviv, 1929); *Tserkva i narid* (Krem'ianetś, 1935-1937); *Ukrainśyi inzhener* (Lviv, 1932); *Ukrainśkyi beskyd* (Peremyshl' 1937-1938); and *Nash Svit* (Lutśk, 1935). Clearly, Ohienko's collection of Galician Ukrainian serials, albeit in fragmentary files, reflects the complex and highly diversified society of interwar Galicia.

The serial publications from the interwar centers of the Ukrainian emigration (Germany, Czechoslovakia, Rumania) are less well represented. They include nationalist publications such as *Natsiia v pokhodi* (Berlin, 1940-1941); *Ukrainśkyi vistnyk* (Prague-Poděbrady, 1925); *Ukrainśkyi skytaletś* (Kalisz, 1922); *Tabor* (Kalisz-Warsaw, 1923-24, 1928); *Samostiina dumka* (Chernivtsi, 1935-1936); and *Litopys* (Berlin, 1923-1924). The collection also holds a small number of calendars: *Tovarysh-malyi kalendar* (Lviv,

³³ I am indebted to the seminarians of St. Andrew's College for their assistance in surveying these materials. Unfortunately, many serial files are incomplete.

The archives and unpublished manuscripts of Metropolitan Ilarion, as well as the old printed books and manuscripts and Ukrainianica of Canadian provenance in his collection, require a separate study.

1927); *Ukrainskyi natsional'nyi kalendar* (P e r e m y s h l', 1928) and the *Iliustrovannyi kalendar* of the Kachkovskyi Society (Lviv, 1920).

Soviet Ukrainian publications include Hrushevskyi's *Ukraina* (Kiev, 1927-28); rare issues of the *Eparkhial'nyi visnyk* (later *Pravoslavnyi visnyk*; Kiev, 1950-1954, 1960-1961) and the organ of the Ukrainian Autocephalic Orthodox Church, *Tserkva i zhyttia* (Kiev, 1927-1928). Single issues of the *Visnyk chervonoho khresta* (Kiev, 1928) and *Vukospilka Biuleteń* (Kharkiv, 1926); *Hart* (Kharkiv, 1927-1928) and *Pluh* (Kharkiv, 1928) can also be found.

Books cover the fields of canon law, ecclesiastical archaeology, church history, missiology, dogmatics and reports of pilgrimages published in the Eastern Ukraine before the Revolution. In the area of literature there are stories by the prominent writers Panas Myrnyi (Kiev, 1904; Poltava, 1906), Marko Vovchok (Kiev, 1910), Panteleimon Kulish (St. Petersburg, 1901); Mykola Plevako's study of Borys Hrinchenko (Kharkiv, 1911); a collection of poetry entitled *Ridni struny* (1908); and Drahomaniv's *Chudatśki dumky* (Kiev, 1913; third edition). Also represented are Galician pamphlets by the Kachkovskyi and Prosvita societies as well as publications of the Stauropegial Institute, including Ivan Zanevych's *Znesenie panshchyny u Halychyni* (1895) and *Vopros o fonetytsi* (1892).

Among early twentieth-century works are a study by the historian Mykola Chubaty (1921); a political pamphlet by Petro Pevnyi (Stanyslaviv, 1920); Mykhailo Halushchynskyi's works on Drahomaniv (1921) and on national educational policy (1920); works by Ksenofont Sosenko on the religious world view (1923); Adrian Kopystianskyi's illustrated study of the Maniavskyi hermitage (1927); and Oleksandr Bachynskyi's treatise on the concordat between the papacy and the Polish Republic (Lviv, 1925).

The Ukrainian imprints published during the 1920s in Vinnytsia and the two military internment camps of Kalisz and Tarnów are exceptionally rare because they were printed in very small editions. Ohienko's Kalisz imprints include the literary almanac *Ozymyna* (1923), works of literary criticism by Leonid Biletśkyi (1923), and the stories of Vasyl Koroliv-Staryi (1923). The library also holds the

historical studies of Vasyl' Bidnov (1921) and Ivan Zubenko (1923), published in Tarnów, and the memoirs of Mykola Ievshan (1920), published in Vinnytsia.

The more important Prague imprints comprise Vasyl Koroliv's study of Petliura (Kiev-Prague, 1919), Serhii V. Zavadskyi's biography of Masaryk (1925); the stories of Vasyl Liashchenko [n.d.]; a memorial pamphlet devoted to Viktor Domanytskyi (Poděbrady, 1925); the lecture course of the legal historian Rostyslav Liashchenko (1923); the poems of Oleś Babii (1927); pamphlets dealing with education in the Kuban area (1927); a commemorative volume of the Ukrainian Free University (1931); and Ievhen Konovalets's *Prychynky do istorii Ukrainśkoï revolutsii* (1928). The more notable works published in Berlin included titles by Panteleimon Kovaliv on Ukrainian mythology (1944), Viktor Zelinskyi's *Synozhupannyky* (1938), and the collected works of Bohdan Lepkyi (1924). The Warsaw imprints include stories by the Volhynian writer Volodymyr Ostrovskyi (1926), Oleksander Lototskyi's biography of Petliura (1936), and the religious publications of the Warsaw Synod.

Although the numbers of early Soviet imprints in the Ohienko collection is not great, they include several unusual titles, among them Oleksandra Iefymenko's Ukrainian history (Kharkiv, 1922), Otto Eikhel'man's project for a Ukrainian constitution (with a title page, undoubtedly false, dated Kiev, 1921), and the fifth edition of Olena Kurylo's grammar, part I. The proceedings of the church council of 14/30 October 1921 (second edition; Kiev, 1927) and the *Okhtai* (Kiev, 1923) are important items for the early history of the autocephalous Orthodox church.

In assessing his contribution to the study and preservation of Ukrainian culture, Ohienko's biographers legitimately stress his philological writings and his role as an Orthodox religious leader. His bibliographical writings and related work as a book collector and bibliophile have received relatively little attention. This is ironic, since Ohienko himself was so strongly committed to book studies. As the centenary of Ivan Ohienko's birth approaches, it is especially appropriate to hope that a thorough study of his achievements in that field will be undertaken.

Harvard University

"MY IDEOLOGY"

(Excerpts from a talk given by Blessed Memory Metropolitan Ilarion on the occasion of the observance of his 75th birthday in Winnipeg, Manitoba, on May 6, 1957)

*"To live is to work; to work is
the blessed goal of our life!"*

First of all and most sincerely, I thank everyone who has contributed to this day in any way... I believe that honor has been given today not only to Metropolitan Ilarion, but to the Metropolitan of the Ukrainian Orthodox Church in Canada... I say this because, for some time now, I have separated myself from the person known as Ilarion, and I labor only as the Metropolitan of the Ukrainian Orthodox Church in Canada. My eyes are on the Church, my entire soul resides in Her, and my whole heart works fully with Her.

My ideology I received from life itself. Having observed the misfortunes of our Ukrainian people for a long time, early in my life I became convinced that, unless we work for the good of our people, our nation will not be reborn. Later, I realized that our nation could not arise because there were too few laborers; therefore, as a young man, I developed an ideology for working for the benefit of my people... Every nation has special individuals — in ancient times, they were called prophets — who called people to a new birth, who led them into a new birth.

To work is the goal of our life... I recognized that, if we do not work completely for our nation, if we separate ourselves from our people, as was the case in Ukraina... our nation will not be reborn. As a result, I have labored continuously for our nation... and my people have become everything to me.

Very early in my life, I began to study the Bible... and I found it necessary to become involved in theological questions in a very deep and profound way.

Based on my biblical and theological research, I came to the conclusion that the goal of mankind was not only to work for the good of his neighbor, but for all his people. Having studied the Prophets and, later, having immersed myself into the New Testament, I became convinced that the Lord, first of all, requires that we serve the people, that God commands such service from us... "serve the people and you serve Me (God)."

This conviction forced me to involve myself in a greater study of theological questions and I realized that we — the Clergy — really the Clergy of the entire Church... did not understand this completely, did not labor enough for the people, even though to labor for the people is to labor for God.

When there was slavery, a portion of the Clergy became martyrs while attempting to abolish slavery; but, there were not enough martyrs. Then, serfdom spread everywhere; however, only a few Clergy were willing to die so that serfdom would be abolished. I saw that we had forgotten the commandment: „To serve the people is to serve God!" In other words, show your service to God by serving the people. This was true from the very beginning: Give yourself to the people! Give the people your soul, your heart, and, most of all, be responsible for the people.

Throughout my work, I felt a deep sense of responsibility. Whenever I saw somebody hungry, I felt that it was my fault. Whenever I saw someone tattered and torn — and my people always were tattered and torn — I considered myself the cause of their misfortune.

This became the foundation of my ideology such that, from my youth, I serve God through serving the people. As I grew older, I was called to become more involved in this work as an Archimandrite, a Bishop, an Archbishop, and a Metropolitan.

Over the years, did my views change? Not a drop! I continue to serve. At one time, I served in one kind of clothing; now, I serve in other vestments. Then, I served unsanctified; later, when I received the Apostolic Succession through the placing of the hands, I felt within myself the Grace of God.

Metropolitan Ilarion celebrates the Divine Liturgy.

I became committed more than ever to this work and saw that my labors for the people was the most blessed work which I could do for God. If this blessed commandment was understood and applied properly by the whole Church, there would not be any slavery or serfdom in the world. Social conditions everywhere would have developed much more differently.

Thus, the Bible brought me into the Church. I took all my doctorates, all that I had and deposited them on God's Altar; furthermore, I shall continue to serve the Lord without all those doctorates, without all those things . . .

My ideology remained unchanged. I only approached closer to God and His Altar which made it possible for me better to serve the people.

The Bible and my translation of Holy Scriptures changed my whole life. In my translation of the Bible, I found strength even as I was forced to consider the many questions which my work uncovered. The Word of God raises a sea of questions, a bottomless sea.

There was much to learn, to study, and to understand, and these activities took up all my life. Indeed, since 1905, I have not stopped working on questions concerning the Church, religion, and the Bible.

Yes, I left the secular life and entered the priestly life when I received the Grace of God through the laying on of the hands. My ideology, however, remained the same. I steadfastly labor for the good of my people.

Throughout this period, I was a pedagogue — a teacher, a university professor — and, being a pedagogue, I deeply loved my students. As a result of my commitment to my students, I learned that, of you have something to say, then say it this way: first, so that they will understand you, and, secondly, so that they will learn something from what you say. This made me the eternal pedagogue.

I, a former professor, then became a preacher. Is there a difference? None! Before, I taught in university; now, I preach in church. Those who listen to my sermons know that they learn something for my sermons contain a complete message. Within the Metropolitan is hidden the professor . . .

My translation of the Bible opened my eyes to everything. My work covered me completely, like a shadow. In order to undertake such a translation, one must commit his entire life, which I did. Is my translation perfect? No, but it will serve one or two generations. After that, it will be easy to revise it and to keep it alive because I have attempted to make it a literal translation so that the essence of the passage which I translate is evident.

My beloved Brothers and Sisters! Often, my efforts were accomplished under difficult circumstances. When I became consecrated as a Bishop, I was attacked immediately. A letter was sent to me from the office of Metro-

politan Sheptytsky. It stated: "Ohienko is dead . . . He was such an intelligent man, but he became an Archbishop . . . We will recognize his existence no more!" When I returned the letter to Metropolitan Sheptytsky, he replied: "Oh well, anyone can write what he pleases."

This incident opened my eyes to the fact that 97% of Ukrainians were Orthodox and only a minute part of them were Greek Catholic. The latter have gone their separate way and make insulting remarks that those who are Orthodox are not human beings.

Later, when Metropolitan Sheptytsky wrote to me and stated that it was necessary to unite the two Churches, I responded that I was pleased to receive his letter because I had been dreaming about such a union for many years. I recommended that we unite on the basis of the conditions that existed prior to the Union of Berestya. Let us reject everything that is Roman or Moskovian and let us unite as Orthodox Christians. Metropolitan Sheptytsky did not reply to my recommendation.

My work expanded more and more and I drank a full cup, as only a Ukrainian intellectual can . . . We are not recognized, we are humiliated . . . For example, twenty years ago, I published a study which affirmed that our people had an alphabet before Constantine created one. Immediately, I was attacked from all sides. "Chauvinist! He wants everything for himself!" Such was my reward . . .

Interestingly, the bolsheviks obviously would not want to support my thesis; however, they uncovered ancient remains which confirm that there was an alphabet. Thus, what I wrote twenty years ago in honor of Hrushevsky now has been verified by the bolsheviks.

Yes, a Ukrainian intellectual drinks a full cup, especially someone like me. Give me original materials, give me primary sources . . . This is what I need and can't get because they were left behind in Ukraine. How much more I could have accomplished there. I know the museums in Ukraine like my own home. I know where everything is. Without the proper materials, it is difficult for someone like me who loves to see methodology in his work.

Dear Brothers and Sisters! Even though I drank from a full and bitter cup, I was blessed to experience an event

which most of you could not. I witnessed the rebirth of our nation. I worked for this cause and became a leader and minister of my people.

Though I experienced this blessing only momentarily, it will remain with me for the rest of my life. I will never forget that event. Furthermore, the experience forms the basis of my sermons and my talks through which I encourage others with my works. I firmly believe that my efforts will bear fruit and that the past injustices will be overcome.

Today, people say to me: "Do not think that Ohienko or Ilarion is not known over there! They know and the time will come when the ideas which are being sown over here will be carried over there and will give strength to a liberated nation!"

Dear Brothers and Sisters! To live is to work, and to work is the purpose of our life. I even went further and developed the ideology: To work is to be blessed with good fortune! If anyone desires that I should not labor, then he does not wish me well. In my work, I am more fortunate than others. I love to labor and, in my efforts, I find complete satisfaction. My work is everything to me. Perhaps that is why I was able to accomplish so much. Not to work is to be unfortunate. When I work, therefore, I feel the greatest satisfaction because I am creating things for my people.

I shall remain as a professor and a pedagogue for the rest of my life. I am a member of that group of people who wish to share with others what they have learned. For this reason, my works possess a scholarly-popular character. I have strongly defended the viewpoint that strictly academic works do not awaken the masses. For them, scholarly subjects must be presented in a popular style or form. This is why I love to apply a popular style to my studies. It is possible to express the same ideas in a form which nobody will comprehend or in a form which everybody will understand.

Thus, I always have been fortunate. As my religious conviction grew more and more, I published a book, "Deification of Man," which showed how man, through his efforts and through his life, may come very close to God.

Man can sense the Spirit of God within himself. When I work, I am always aware that God is with me. I put on the lights, recite Holy Scriptures, and, I can sense God helping me. I am sure that everyone knows that I cook for myself and look after myself, but God is with me. This fact greatly lightens my labors and enables me to work fully.

I have not only developed an ideology for myself, but also the characteristics of my work. First and foremost, I place love and harmony, which make it easy for me to be wherever I am. When love and harmony become the priority of our life, when they are sought after, they can become the foundation of the greatest work.

Dear Brothers and Sisters! It is difficult for me to speak. There is so much more that I could say, but why? I work very hard and this is my good fortune. Yesterday, you saw a display of the many works which I have published. You saw how blessed I am. Each work brings me blessings and the blessings give me the strength of life.

(Translation by Father Mirone R. Klysh)

"LET US CREATE THE HOME CHURCH"

*(Pastoral Message for Nativity of Christ, January 7, 1957, issued
by Metropolitan Ilarion at the Holy Trinity Ukrainian
Orthodox Cathedral, Winnipeg, Manitoba)*

CHRIST IS BORN!

"Greet also the church in their house" (Rom. 16:5)

We are living in a very difficult and troubled time, when the teachings of Christ are being undetermined everywhere or being ignored. Communistic atheism is expanding from beyond the "iron curtain" and corrupting the entire world. In the Soviet countries, communism is promoted by force in order that it might replace the Christian Faith.

The free world observes all of this, but remains silent, offering nothing in opposition to communistic atheism. Therefore, the souls of the faithful are being poisoned and the sickness of our time — "religious apathy" — spreads everywhere, enslaving more and more people.

Due to indifference, the free world underestimates the power of the communistic plague. It offers none of its good ideas to counter the spread of communism. Instead, it relies on military force and the atomic bomb, even though that kind of force is self-destructive. Forgotten is the fact that the most powerful weapon in man's arsenal is the word. Communists sow their corrupting teachings throughout the world while, at the same time, suppressing free speech and the teachings of Christ within their own countries.

From the ancient times of the Apostles, the Orthodox Church has been the foundation of our life and our salvation. Though many centuries have passed, the teachings of our Church remain as clear as a crystal. They continue unchanged from the days of Christ and the Apostles.

A cure for the sickness which we are experiencing today has been known by the Church since Her very beginnings. She has tried and tested the remedy and has used it to guide mankind along the true path to blessedness and salvation.

That remedy is the *Home Church*. Just as the Holy Family did with the Christ-child, so a truly Christian family did with the Christ-child, so a truly Christian family fully cherishes within itself virtuous living.

God created the world as a Home Church, whose first members were Adam and Eve, founders of the Old Testament Church. The origin of the New Testament Church is similar. First of all, the Apostles established Home Churches, which Apostle St. Paul mentions four times (Rom. 16:5; 1 Cor. 16:19; Col. 4:15; and Philem. 1:2).

During the period of the persecution of the Christian Faith, the Home Church cherished, nurtured and spread the Faith. In this way, Christianity easily was able to encompass the world.

The great Church Father and Teacher, St. John Chrysostom, who compiled the Holy Liturgy which we celebrate throughout the year, taught that "the family is a Little Church." On the pillar of this Church stands the whole world, as on a rock.

From the very beginning of the world, our Lord God blessed the Home Church. Jesus Christ confirmed this blessing at the wedding in Cana of Galilee, where He performed His first miracle (Jn. 2:1-11). He also gave a promise: „For where two or three are gathered in My Name, there am I in the midst of them" (Mt. 18:20).

In the Orthodox Church, marriage is accepted and confessed as "a great mystery" (Eph. 5:32). She believes and affirms that, in the Holy Mystery of Holy Matrimony, the Grace of God comes upon the man and woman and gives them the power to create the Home or Family Church.

As noted by Apostle St. Paul, therefore, the Family is the Little or Home Church. In this basic unit of Christianity, the father and mother, throughout their life, raise their children in Christian virtues. Then, they bring them to the Sobornal Church as prepared Christians.

The Sobornal Church is a collection of Home Churches or Families. She is the One, Holy and Apostolic Church, which contains and distributes the great Gifts of Christ, His Mysteries. She unites all of the Home Churches.

Every Home Church or Family possesses grave responsibilities or obligations. First of all, she must teach the Orthodox Christian Faith to her members, that is, her children. Let the mother and father assume this to be their primary task and the Holy Church School will assist them.

Secondly, the Home Church of Family is obliged to train her children in the true and real Christian virtues, beginning with love. "God is Love" (1 Jn. 4:8). Love, therefore, must rule in families, i.e., Home Churches, love that is warm, actual and fatherly.

Thirdly, the Home Church should have a Ukrainian element. As the basis of our national culture, only the Ukrainian language should reign in the Home Church. Ukrainian customs and traditions must dominate, along with a deeply virtuous Christian life. A profound Faith, virtuous living, and national traditions should become the essence of our families.

Great and sacred are the obligations of the father and the mother in the Family or Home Church. They have the primary responsibility for the proper upbringing of their children, for which they will answer to God and to their nation.

Ukrainian woman-mother, never forget this! Through your warm, motherly love, truly inspire your Family to live the Orthodox Faith, practice virtuous living and follow the national Ukrainian consciousness. Let us all follow the example of the Holy Family, who raised the Christ-child in the fullness of Divine Law.

Christianity is real, active, daily living. It cannot be separated from life for it is life itself. Outside of Christianity, there is no life because we always must be with and in God, just as He eternally abides in us. If we do this, our life, even on this earth, will be full of blessing and peace.

When the Home Church or Family stands well and strong, then the Sobornal Church gathers strength and the

Christian community is healthy. Let us, then, place the eternal power of the Home Church against communistic atheism and "the gates of Hades shall not prevail against it" (Mt. 16:18).

I heartily greet everyone with this Radiant Feast of the Birth of Christ, Who established and blessed the Family on earth as a Home Church, as the foundation of the world.

I sincerely greet all of you with the New Year, and I call upon everyone to multiply their efforts within their Families for their own benefit and that of the whole world.

Whatever we give our children in the Home Church, that they will bear with them the rest of their lives.

CHRIST IS BORN!

† I L A R I O N

Metropolitan of Winnipeg and of all Canada

(Translation by Father Mirone R. Klysh)

TO SERVE THE PEOPLE IS TO SERVE GOD

BY METROPOLITAN ILARION

(This article is comprised out of some excerpts from Metropolitan Ilarion's theological study published in 1965 under its original Ukrainian title "Sluzhyty Narodu — to sluzhyty Bohu". — Editor).

I. Man — The Image and Likeness of God

In the beginning, when the Lord created Man, He said: "Let us make Man in our Image, after our Likeness; and let them have dominion over the fish of the sea, and over the birds of the air, and over the cattle, and over all the earth, and over every creeping thing that creeps upon the earth. So God created Man in His own Image, in the Image of God He created them" (Gen. 1:26-27).

This fact — that the Lord created Man in His Image and Likeness — became the very foundation of the New Testament Christian teaching about Man. Man is the Image of God, the Ikon of God; therefore, he is to be respected highly and, in accordance with the Lord's command, he rules over the earth. As stated by God in the Bible, Man was deified or placed beside God on this earth as His Image and Likeness, as the Ikon of God.

It should be noted that every creature over whom Man rules on this earth was given a name. Man, however, was not named because God created him free and gave him full liberty. Only God Himself, as the Creator and Father, rules over Man.

This was an immeasurably lofty view of Man by God, a view which dominated in the Christian world of the New Testament as an ideal. Earlier, the author of the Psalter, in Psalms 8:4-5, presented a proud and exalted idea about the deification of Man:

What is Man that Thou art mindful of him,
And the son of man that Thou dost care for him?
Yet Thou hast made him little less than God,
And dost crown him with glory and honor.

Thus, the Lord placed Man or the son of man a "little less than God," in Hebrew, "meat me Elohim". This is the original text of this verse in Holy Scriptures. Back in ancient times, however, people became frightened by this great value placed on Man and some old Hebrew texts of the Psalter changed Elohim to Malachim, that is: "meat me Malachim," little less than angels. Greek and Latin translators followed this version which lowered the worth of Man and they wrote: "brachu ti par angelus; paulo minus ab Angelis."

Nevertheless, even in this corrupted version, Man occupies a lofty position, being a "little less than angels". In any case, it is clear that the Lord gave Man an exalted place in His world; therefore, this is a primary reason for us to honor Man.

Through the lips of the Prophet Isaiah, the Lord testifies: "I will make man more rare than fine gold, and mankind than the gold of Ophir" (Is. 13:12). This is a mighty testimony by the Lord regarding the fate of Man!

Our Holy Fathers and Teachers of the Church often emphasize that the Lord gave greater obligations to Man than to Angels. Venerable Macarius the Great (301-391) wrote: "Look at Heaven and Earth, the sun and the moon! The Lord, however, did not give them the power to pacify, but gave it to Man. Man, therefore, is worth more than all visible creation. I would even say that Man is more valuable than all invisible creation, i.e., the serving Spirits (Angels). Concerning Archangels Michael and Gabriel, God did not say: 'Let us create them in our Image and Likeness'. He did say that about intelligent human beings, by which I understand the immortal soul. It is written: 'The Angel of the Lord encamps around those who fear Him...' (Ps. 34:7).

Obviously, the Lord did not create the world mechanically, but in accordance with a previously established great purpose; to populate this earth with Images and Likenesses of God. Moreover, He decided to place the entire earth in the care of this God-like Man. Again, I must note that Man was placed in charge of all creation while, at the same time, he himself possessed complete freedom and liberty. God did not assign any master for Man other than God.

From the very beginning, the world was created as the first Temple of God — “sobornal” or “common”. The world was to live and labor together, to serve God in common, and to achieve salvation as a common goal. So that Man could approach closer to His Creator, the world deliberately was created for him and everything was given to him. In the words of His Son, the Lord spoke to the world, to people: “You, therefore, must be perfect, as your Heavenly Father is perfect” (Mt. 5:48). Thus, Man was created free as the son of God!

II. *Man — The Son of God*

Through His birth, Christ clearly revealed to us His Father, the Lord God, and He spoke of us as sons of God. In this is visible the height and the depth of the Mystery of Incarnation and the great joy of the Nativity of Christ.

Each day, we recite the most profound prayer, The Lord’s Prayer — “Our Father”. We call God our Father. If He is our Father, then we are His children, His sons. Herein lies the greatness and the joy of the Christian Faith. We are not God’s slaves, but His children or sons. We only refer to ourselves as His servants in order to underline our deep obedience to and our respect for our loving Father.

Christ left mankind His great and profound Commandment: “You, therefore, must be perfect, as your Heavenly Father is perfect” (Mt. 5:48). This Commandment clearly confirms that we can approach the perfection of God. Greater respect to Man, greater potential value for the height and depth of man’s soul has not been given by anybody except Christ. He gave it in His Commandment about the unlimited perfection of Man. Though the Lord is unapproachable, the limitless perfection of Man is possible, as the basis of the Kingdom of God on earth.

Following the example of their Divine Teacher, the Apostles often taught that Man is the son of God and is deified: “For Christ also died for sins once for all, the Righteous for the unrighteous, that He might bring us to God...” (1 Pet. 3:18); “For in Christ Jesus you are all sons of God, through faith” (Gal. 3:26); “For all who are led by the Spirit of God are sons of God” (Rom. 8:14);

and "For you are all sons of Light and sons of the day" (1 Thess. 5:5).

Christianity, therefore, differs from other religions because it commands us to "be perfect as our Heavenly Father is perfect." We are not slaves, as is the case in other religions. We are sons of God, children of the Lord. The Lord is not a stern watchman over our sins, but a merciful Father, a loving Parent. Whoever believed in Christ became "no longer a slave but a son, and if a son then an heir" (Gal. 4:7). This is the required foundation for the Kingdom of God on the earth.

Every Man is created in the Image and Likeness of God. Every Man was deified by Christ through His Nativity and Resurrection; that is, He re-created Man as a son of God. For this reason, the Feastdays of the Nativity and the Resurrection are most joyous for us. They have become our greatest Holy Days because they express the most profound ideology which prepares the way for the Kingdom of God on the earth.

The first Man, Adam, and Eve tried to achieve theosis or deification by eating the fruit of the Tree of Knowledge. In tempting Eve, the deceitful serpent said: "God knows that when you eat of it your eyes will be opened, and you will be like God, knowing good and evil" (Gen. 3:5). For Man, this attempt for theosis was premature and the result of temptation, pride, and disobedience.

There are many teachers who belittle the authority and power of Man. They are heartless and unloving persons. They forget that, since God is in Man, then Man already possesses the Image and Likeness of God. Indeed, God is in every Man! Moreover, God is Love! To serve the people is to serve God! Whoever denies this is a shallow person and does not know the true essence of God.

We know that man can fall to the level of animals; however, this is not the normal status of Man, but a creature of Evil who is surrounded by Evil. We also know to what heights Man can ascend. This must be the normal position of Man, as indicated in New Testament Christianity, which expressed a deep faith in Man and his great calling. Each individual, every human being possesses this calling.

Christianity teaches that every Man, through proper upbringing and living, has a great divine purpose which eventually will become evident in the coming Kingdom of God on earth. Then, it is possible that the Third Covenant — the Covenant of the Holy Spirit — will be established. Through this, Man will regain the fullness of the Image of God and will acquire a tremendous desire for deification. Man will be given total freedom in order to develop his spiritual life. This will take place on the earth because the earth is the stepping stone to Heaven. Nobody can achieve Heaven without being on the earth.

III. *The Orthodox Church is Sobornal*

The Orthodox Church, in her organizational structure, is Sobornal, that is, living together. "Sobornality" means to possess togetherness in everything — in life, in Prayer, in Salvation. In Orthodoxy, Man does not remain alone. He is a social or sobornal being in his very essence, as well as in his Orthodox Church.

This description of the Orthodox Church as sobornal is contained in the Creed: "I believe in One, Holy, Sobornal and Apostolic Church."

On the day He created Man, the Lord also established His Church. In the life of the world, it is clear that the First Church was Sobornal, i.e., common for all, which is confirmed in the Old Testament.

When He created our world, the Lord gave it an ecclesiastical structure which was sobornal. The Family became "Mikra Ekklesia," a "Little Church," a "Home Church," as Apostle St. Paul refers to it in his Epistles. Moreover, Christ and, more particularly, St. Paul, view the Church as sobornal in all things. She is the Body of Christ and we all are her members and are obliged to act together or sobornally.

Members of the Body are by that fact similar and are united in the Body in one will and one action. Thus, people in the Church are Sobornal. They are joined together for a common or sobornal Prayer, for sobornal works, for common-sobornal Salvation.

In the Church, we are obligated to live sobornal-together so that our Salvation also is common-sobornal.

Should one member become ill, then the entire Body-Church shares that illness and works to heal the member. "I tell you, there will be more joy in Heaven over one sinner who repents than over ninety-nine righteous persons who need no repentance" (Lk. 15:7). This is the responsibility of the Sobornal Church. We — the Church — are responsible for the Salvation of our brother! Christ emphasized this when He said: "Those who are well have no need of a physician, but those who are sick; I came not to call the righteous, but sinners" (Mk. 2:17).

The Sobornality of the Orthodox Church which is contained in the Symbol of the Faith is our Sacred Dogma. In the Church, we are required to live sobornally and not individually. Furthermore, the Church, if She is to be One and Apostolic, also must be Sobornal.

Man's Salvation comes from sobornality, from sobornal living. Entering into the Orthodox Church, Man ceases to be a separate individual. Within the Church, he joins everybody else in forming the Body of Christ, thereby becoming a part of the Body, a part of Christ Himself. Then, as the Church teaches, he must live, act, and save himself only through sobornality, and not separately, not for a particular party, not as an individual.

In the Sobornal Orthodox Church, Salvation is sobornal, i.e., is to be achieved through a common effort. As such, our Prayers to God are sobornal. Furthermore, the entire Holy Liturgy only contains Prayers which are sobornal, for everyone together and not for separate persons — "For everyone and for all"! Similarly, our daily prayers at home are, for the most part, sobornal or common. Since the Family is a Little or Home Church, our daily Prayers are sobornal, for everyone in the Family and not just for ourself.

The Lord's Prayer that our Lord taught us to pray is sobornal. It is a Prayer for everyone and not just for ourself: "Our Father" and not my Father; "Give us this day our daily bread" — give us and not give me alone; "And forgive us our debts" — again us and not me alone; "And lead us not into temptation, but deliver us from the evil one" — we ask for everyone and not just myself. This affirms that Christianity, in its very essence, is sobornal.

A similar idea is found in the Prayer to the Holy Spirit: "Come, and abide in us, and cleanse us from every stain, and save our souls, O Good One." As can be seen, this Prayer speaks of us and our and not me and mine. Remember, this is the Prayer which should be said before every activity.

Most of our Prayers are sobornal because our Church is Sobornal. We beseech the Lord: "Have mercy on us" and not only "have mercy on me." Only a portion of our daily Prayers are not sobornal. They purposely are singular because they have a personal intention. As such, they are of more recent origin and not ancient.

Man never remains as an individual, but always is sobornal. Prior to marriage, he remains in the Home Church of his father. After marriage, he becomes head of his own Little Church. For this reason, our Family Prayers normally do not have a singular character. Most of them are sobornal or common.

"In the Orthodox Church, Man does not live alone and does not travel the pathway of Salvation alone. He is a member of the Body of Christ and should be concerned about the fate of his Christian brethren. He is justified by the righteous and responsible for the sins of the sinners. The Orthodox Church does not represent a single individual standing before God, but sobornality, which unites everyone in the unity of Christ and in a common love" (Monk Maria).

IV. Social Significance of Christianity

In the first centuries of Christianity when the New Testament was fresh, love to one's neighbor — part of the Great Commandment of the Lord — shone brightly. Whoever accepted the teaching of Christ was obliged to practice love towards his neighbor, to serve him, for this Commandment is real.

Clear confirmation of this is found in the Book of the Acts of the Apostles: "All who believed were together and had all things in common; and they sold their possessions and goods and distributed them to all, as any had need" (2:44-45).

The Church, therefore, realizing the Christian Commandments in Her life, always lived in accordance with a genuine social life since this was required in the teachings of Christ. The Church provided help to the poor for the overcoming of poverty amongst her faithful and not just for the Salvation of their souls. She did this as a part of her normal obligation. For this purpose, the office of Deacon was created in the early days of the Church (Acts 6:1-7). The Deacon was responsible for caring for the poor.

During her long life, the Church never had sufficient power to oppose social injustice in the world; however, through her teaching and preaching, she always spoke out against injustice. Sermons on mercy during the ages of slavery manifested a great influence on the improvement of the conditions of the slaves. Unfortunately, the Church, at that time, did not have the authority to abolish the institution of slavery. In spite of the teaching of the Church, civil authorities continued to support slavery.

In the sermons, the Holy Fathers and Teachers strongly condemned the social inequalities of people in the world. St. John Chrysostom (†407), for example, is regarded as the Apostle of social equality. His criticism of the rich who did not share their wealth with the poor was so fiery and powerful that it was not equaled even by the sociologists of the 19th and 20th centuries. Similar accusations were made by St. Basil the Great.

It should be noted here that our Ukrainian Hierarch, Metropolitan Dimitrij Tuptalo (†1709), also spoke out strongly against the rich, while defending the poor. In one of his sermons, Met. Tuptalo says: "A rich man eats the labors of the poor. He drinks the blood of the people and washes in their tears . . . (According to what people think) whoever is virtuous in life is a wealthy man! Whoever is not virtuous is a poor man! Whoever is generous is a rich man! Whoever is not generous is a poor man! Whoever is wise is a wealthy man! Whoever is ignorant is a poor man! A rich man, regardless of how unintelligent he is, because he is rich, he is considered to be intelligent . . ." Has anyone spoken more eloquently?

Regarding almsgiving, the early Fathers had a purely social viewpoint: alms were necessary for the necessities

of this life and not only for the Salvation of people's souls. In this regard, the Gospel parable about Lazarus and the rich man (Lk. 16:19-31) had a profound social historical meaning. The parable does not say how the rich man lived (he even may have been virtuous), but he appears to have been condemned because of his wealth. On the basis of this parable, the Holy Fathers often called for social justice in the world.

Apostle St. James (5:4) emphasized the Old Testament Law (Lev. 19:13) that a worker is worthy of his pay. Indeed, Lev. 19:13 states that the Lord says through Moses: "The wages of a hired servant shall not remain with you all night until the morning."

Following the teaching of Christ, the Church always gave a generous hand to the poor. She was the most generous institution in the State, and moreso than the State. Throughout the centuries, churches had welfare institutions attached to them, such as clinics and hospitals, which were maintained at great cost. As a matter of fact, monasteries helped the poor more than any other organization in the country.

Christ placed love of neighbor on the same level with love of God and united the two into one undivided Commandment (Mt. 22:36-40). In the history of mankind this Commandment had a profound social significance because it meant: "To serve the people is to serve God!" No other Faith besides Christianity professes such love of one's neighbor. No other Faith outside of Christianity teaches that love of God and love of neighbor are one and the same Commandment. This gave all of Christianity a deep social character, especially when one considers that this teaching began at the time when slavery was extensive.

Furthermore, no religion other than Christianity places Man at such a high level. For Christianity, he is Man and not man. Since Man is created in the Image and Likeness of God (Gen. 1:26), he is the Ikon of God. From this basic point of view, the major social laws are developed in the Christian nations which respected Man and his freedom. Social law in Europe, for example, is founded on Christianity.

Christianity elevated the worker to a high position because it sanctified labor. More than this, to work is the goal of human life. Apostle St. Paul openly proclaimed: "If any one will not work, let him not eat" (2 Thess. 3:10). This is the basis of true social living. For His birth on the earth, Christ chose a carpenter's family and fishermen for His disciples. In the history of mankind, this had a great social, ideological meaning. Unfortunately, the Church did not possess enough authority to fulfil this in life.

From this short review, it is clear that Christianity, especially Orthodoxy, possessed a great social significance. The fact that, sometimes, some people accuse the Church of being anti-social is a deep misunderstanding which does not reflect the truth. Governments kept the Christian Church under their thumbs and tried to manipulate Her; but, they only manipulated leaders of the Church and not the Church herself. The Church of Christ always is with the people as their Mother! It should be noted that the State also tries to manipulate schools, literature and art; however, they continue to maintain themselves in history.

Christianity is an absolute religion which stands above States and classes. Her teaching is eternal because it comes from the Lord Who is eternal. Christian ideology comes from the teaching of Jesus Christ Himself and from the Holy Scriptures. It is not subject to the misinterpretation for trivial or political purposes of individuals, parties, or states. Christ warns us: "Beware of false prophets, who come to you in sheep's clothing but inwardly are ravenous wolves" (Mt. 7:15).

Throughout Her two thousand year history, the Church of Christ was lulled by states, by dictators, and by unworthy leaders. They lulled Her but did not succeed in putting Her to sleep.

According to the Lord's Commandment: "Love your neighbor as yourself," which means, "Serve your neighbor, serve the people," Christianity did not always succeed in placing this Commandment high enough nor did it fulfill it completely. Nevertheless, "love your neighbor as yourself" is the very essence of Christianity, which remains bright and clear in history. Now, it is cast in a new form:

Serve your neighbor! Serve your people! From this evolves a joint Commandment:

To serve the people is to serve God!

Or: Serve God through service to the people!

Or: Without service to the people, there is no service to God!

Whoever fulfills only one part of the Commandment and not the other, does not serve God, but breaks apart the Commandment which must not be divided. There is no Salvation without service to one's neighbor because whoever does not serve his neighbor does not serve God! Apostle St. John most clearly explains this fact: "If anyone say, 'I love God', and hates his brother, he is a liar; for he who does not love his brother whom he has seen, cannot love God Whom he has not seen" (1 Jn. 4:20).

V. Service to People is the Basis of Our Salvation

Throughout the history of Christianity, two types or paths of Salvation were known: Salvation in the world through service to God and neighbor and personal Salvation in a monastery or desert.

The older form of Salvation is the first — Salvation in the world. Live amongst sinners and serve them, in order to turn them to righteous living. Try to serve everyone in every way you can, thereby satisfying God. This is the primary pathway of our Salvation since it is the pathway which is recommended to us by the Lord Himself. This is why the world was created. This is the purpose of our life: Serve the people because this is the most important service to God.

Self-Salvation is the second pathway. Since the world is evil and full of temptations, there are those who leave the world and try to achieve personal Salvation in a place where the world cannot interfere, i.e., in the desert or in a monastery. They wish to serve God without any worldly interruptions.

This is the second ideology which forms a part of the general ideology. It only is for those who are afraid of this world and do not have enough will power to fight against the evils and temptations of this world. This, however, is not the main ideology of Christianity. It is only one means,

and not the best since it distracted the world from the fundamental principles of Christ and the Holy Scriptures: To serve the people is to serve God! Emphasis on the neighbor and the people and placing them first is not intended to displace God since He remains above all things.

Such is the basis of Christianity because it is the Commandment of God. The world would look very different if we fully understood this Divine Commandment and applied it properly: Serve God first through service to the people, who belong to God Who is their Father.

Throughout the ages, Christianity knew the practice of fleeing from this life, of eremitical living, of the life of the hermit. Such individuals had the goal of serving God more completely in isolation in a spiritual sense. Obviously, this represents a great sacrifice before the Lord; however, He necessarily does not desire such a sacrifice. Christ did not flee from the world and its people into the wilderness. Instead, He publicly served the people and showed them the pathway for True Salvation. In the end, He gave His life for the benefit of mankind.

The purpose of the creation of the world was that Man should be happy and saved; therefore, whoever does not serve the people or does harm to the people breaks the greatest Commandment of the Lord. Regarding such persons, Apostle St. Paul instructs: "If any one will not work, let him not eat" (2 Thess. 3:10).

In His description of the Final Judgment of the world, the Lord clearly indicated that the greatest service to Him is service to one's neighbor and one's people. He stated (Mt. 25:31-46) that Eternal Life or the Kingdom of Heaven will be awarded to those who fed the hungry, gave drink to the thirsty, welcomed the stranger, clothed the naked, visited the sick and went to see those in prison. The Lord emphasized: "Truly, I say to you, as you did it not to one of the least of these, you did it not to me!" (Mt. 25:45).

Thus, service to neighbor or people is the foundation of Christianity, and not personal Salvation as a hermit in isolation from the evil world. The best Salvation is not achievement in separation: "The good shepherd lays down his life for the sheep" (Jn. 10:11). These sheep are in the world, the evil world.

At the Final Judgement, the Lord will not ask us about our personal Salvation somewhere in the wilderness or in a monastery. He will inquire about our real and active work in the sinful and impoverished world. He will question us regarding what we did for people because service to the people is service to God. The Lord will want to know what we did for the world so that it would not be evil. One can serve one's neighbor in the wilderness and in a monastery provided one thinks about this service to God!

In order to have a proper appreciation of our service to the Lord, we should spend at least a month in a sanatorium, a hospital, a prison, etc. There, we will obtain a deeper perspective of such situations. Then, Man immediately will realize that: To serve the people is to serve God!

Christ must be the only example for our Salvation. He told us: "The Son of Man came not to be served but to serve, and to give His life as a ransom for many" (Mt. 20:28). This is the idea of Christian Salvation: lay down your life for your neighbor or people and you will render true service to the Lord! Regarding service to Him, the Lord gave us a clear Commandment: "Greater love has no Man than this, that a man lay down his life for his friends" (Jn. 15:13). Our "friends" are our neighbor and our people. We must serve them to the best of our ability even unto death.

Apostle St. Paul goes further: "For I could wish that I myself were accursed and cut off from Christ for the sake of my brethren, my kinsmen by race" (Rom. 9:3). What a great Commandment for all of us to follow in every way. If necessary, be separated from Christ yourself, but not your brethren. When your neighbor sinned, you also are guilty if you did not try to prevent him or help him to do right. Remember, our Church is sobornal or common.

Let our Salvation be the natural outcome of our life and work and not pre-planned so that we might receive gratitude for our efforts. Let us do good as our normal obligation. Let us not seek an easier means to Salvation which could become only an external and showy Salvation.

We are to serve (love) the poor, hungry, thirsty, naked, stranger, etc., not because we want to gain salvation thereby, but because we want to remove such conditions from

the world. Then and only then, will we offer true service to God since we will be fulfilling our responsibilities voluntarily, without having to be commanded to do so.

Christianity is great and powerful due to the fact that its Founder presented the clearest example of life and Salvation to the entire world. Christ willingly accepted Crucifixion for the Salvation of all mankind, of the whole world. Let each one of us, therefore, also serve the people even if it requires our crucifixion. Then, the Kingdom of God will reign here on the earth and the entire world will be blessed, which is why the world was created!

VI. *Service to People is the Basis and Spirit of the Gospels*

True, this is a new theological viewpoint. I have been professing this all my working life, ever since I seriously meditated upon the Gospel Truth during tragic moments in life. The more I considered Holy Scriptures, the more I became convinced of the reality of this Dogma which is the main message of the Gospels and clearly reflects their spirit.

Furthermore, the more I thought about the history of mankind, especially the dramatic history of my unfortunate Ukrainian nation, the more I was certain about the absolute need for this new Dogma. There are few completely forgotten nations like Ukraina in the world.

My faith in this Dogma was strengthened by the Apostle: "Happy is he who has no reason to judge himself for what he approves" (Rom. 14:22). Though the Gospels do not express this Dogma in my exact words, it is evident everywhere and is the logical conclusion from every line, every verse, and every activity of Jesus Christ, when He came to save all people on earth.

Service to the people is the basic foundation of the Teachings of Christ which He presented in a slightly different way. He referred to the people as "neighbor," thereby using the normal stylistic metonymy often found in the Gospels whereby the singular is representative of the plural.

It is the Gospels that indicate which Commandment is first and foremost in the Law (Mt. 22:34-40) and present

the story of the Final Judgment (Mt. 25:31-46). They conclusively show that to serve the people is to serve God.

Throughout my adult life, I worked on the translation of the Bible into Ukrainian. This gave me an opportunity to become more familiar with the spirit of the Scriptures. Tens and hundreds of times, I had to explain the true meaning of biblical passages to myself, in order to understand them better. Always, I spent more time on questions regarding service to God and what God requires of Man, as announced by the Prophets and, especially, His Son. In every case, I looked for the main idea behind the creation of the world.

With my entire being, I became convinced that the main thought in Holy Scriptures is service to one's neighbor and people. This service must be such that we actually are serving God. It must be unselfish and virtuous. First of all, it should be service one to another; then, service to people which is service to God!

While translating the Bible into Ukrainian, I often meditated about its sociological teaching, especially in the New Testament. In the essence of Holy Scriptures, Man, — in the plural, people, — is placed beside God. The Lord requires that Man serve the people, in order to fulfil His Commandments. Service to the people is the basis of Christian sociology, which is derived from service one to another.

Jesus Christ clearly pointed out to us that the most important of all the Divine Commandments is love to God and to His creation, Man (Mt. 22:34-40). This love cannot be divided because love towards Man is love towards God, Man's Creator.

I use the word, "people," as the plural for Man. We begin our service with individuals like our neighbor and progress to the greatest number, to mankind. Since Man is a part of the people, "Man" and "People" are united in my teaching.

Prof. V. Zinkivskyj correctly affirms: "From the sonship of God's people comes the brotherhood of all people. Service to the people is, at the same time, service to Christ ('As you did it to one of the least of these my brethren, you did it to Me' — Mt. 25:40). Thus, New Testament

morality is Christocentric. It cannot be separated from our service to Christ."

VII. *We do not Serve People and One Another Properly*

All my life, I saw the masses of my people poor, hungry, illiterate, uneducated, uninformed, persecuted, forgotten by all, constantly afraid . . . Always, I was troubled by great doubts regarding whether this really was the way that God had intended. Did He not give us a Great Commandment to raise the masses to a better life, to happiness, to the Light? For God is Good! God is Love!

Indeed, since God created mankind in His Image and Likeness (Gen. 1:26-27), then mankind represents His true children whom He could not leave to themselves. He was obliged to give them a proper Commandment for their protection, aid and right way of life. Christ is the "Light of the world." He came as "a Light for revelation to the Gentiles, and for glory to Thy people Israel" (Lk. 2:32), i.e., for the glory of all people and all the world.

Nevertheless, we see that this world is drowning in poverty, terror, violence, suffering, and darkness. It is drowning because we are not serving the world the way we should. We have not placed service to the world as the goal of our life. We do not regard such service as service to God, which is the greatest service. Everyone of us has something that we can share with our neighbor, even if it is only a pleasant word, which often is worth more than gold!

Since mankind very late acquired a deeper understanding of the teaching — "To serve the people is to serve God" — mankind has suffered the greatest insults and troubles. People, by nature, are sociable; however, to a greater degree, the idea of helping one another was a later development. Its main period of growth resulted from the teaching about God-man.

Centuries have come and gone, but we still fully do not accept that the greatest service to God is to serve His people. The efforts of hundreds of millions of people remain undedicated to the service of people, so that the latter would be happy. Yet, God clearly commanded: "I desire mercy, and not sacrifice" (Mt. 9:13).

Due to the fact that people only are external Christians, Christianization of the world is progressing very slowly. Many souls are drowning in the darkness of paganism. Materialistic culture is moving ahead and destroying spiritual culture; therefore, even in Christianized persons, the horns of animalistic tendencies are very evident.

Today's world has locked itself into a corner from which it cannot escape and into which only a true pagan can enter . . . The main reason for this is the lack of respect for Man as the supreme creation of God, as a being created in the Image and Likeness of God. This disrespect now has existed for long centuries and has resulted in slavery, inquisitions, imperialism, savage wars, colonialism, serfdom, segregation, etc. In the history of mankind, not yet has there been an era when Man was fully recognized as the Image of God, as the Icon of God! . . .

When I speak about the people, I mainly have in mind the "common folk." They are the ones who are least respected and most suppressed. They are the first victims of slavery, serfdom, and captivity. Millions of them are killed in war as cannon fodder. Millions of them are exterminated in the USSR because of the whim of the "cult of the personality". . . All of this is strongly condemned by Christianity.

Where is the thunderous voice of the "Universal Church" regarding this? The Church has failed to fulfill her responsibility to Man!

VIII. *Ukrainian Orthodox Church Ideology — To Serve the People*

Having spent much time in the study of the history and the ideology of the Ukrainian Orthodox Church, I noticed a long time ago that, in our Church, this Dogma — "To serve the people is to serve God" — always was alive in the life of the Church, even though it was not expressed formally in words. Our Clergy always were associated closely with their people and unselfishly served them.

Only in the Eastern Orthodox Church is this Dogma strongly developed, readily noticed and alive. The roots of communism came from the West, wherein it was begun by Karl Marx in Germany.

From her very beginnings, the Ukrainian Orthodox Church was built on the foundation of sobornality. In the Church, Man always was given the proper respect as the creature of God. Early in her history, "Brotherhoods" were established. One of their goals was to raise the value and rights of Man. In the setting of the Church, the use of the word, "brother," always was meaningful and real, a hundred times more so than the word, "friend."

The New Dogma about service to the people, I first announced and developed on the day of my enthronement, November 3, 1940. This occurred in the packed Cathedral in Kholm. Since then, this New Dogma has spread and is attracting many new followers, especially from the intelligentsia. As a result, wider circles of Ukrainians, notably intellectuals, have become more active in the church.

Our Lord gradually reveals Himself and His Truth of Creation and service to Him. He does this in accordance with the ability of mankind to comprehend it. Such comprehension is a slow process.

In this work, I have raised a corner of the curtain to the New Dogma and to a new world outlook. I have tried to answer many of the questions which trouble the souls of believers. I have attempted to elevate mankind to blessedness and to the glory of God.

All of my life, I have been seeking and following Truth. I have shown this visibly and fully in my religious lyrics, which always flow from my soul. Moreover, I deeply believe that the Truth of Creation is contained in the following: "To serve the people is to serve God!" God and the people are united and we must serve both of them!

God, as Spirit, is above all of us, and we cannot see Him. We only can hear Him in our soul; however, it is possible for us to serve the Spirit in reality through our service to our neighbor, to the people because this Commandment comes from the Lord!

(Translated by Father Mirone R. Klysh)

ЛЮДИНА БЕЗ ВІРИ

Людина без Віри — істота не повна,
Немов та суха деревина,
Немов у розбурханім морі без човна,
Коли він надія єдина!...

Людина без Бога — бездушна та мертва,
І серця у неї немає, —
Гірка це мамони й диявола жертва
І щастя ясного не знає!...

Людина без Віри, людина без Бога —
Вони — як ті трупи ходячі;
В безодню труйливу веде їх дорога,
До смерті приречених наче...

20.XII.1962

✠ Іларіон

BOOK REVIEWS

Metropolitan Ilarion: PRE-CHRISTIAN BELIEFS OF UKRAINIAN PEOPLE, Research Institute of Volyn, Winnipeg, 1965, pp. 424.

One of our Canadian provinces — the one which for decades has been the centre of organized Ukrainian Church and community life — derives its name from the Indian word "Manitou" which means "Great Spirit." I am, of course referring to Manitoba, which means "the land of the Great Spirit."

This native word, which I am told was common to many Indian dialects, was taken by Bible translators and those who, as early as the seventeenth century, preached the Gospel of Christ to the Canadian Indians, to be the word for "God." The religious history of early Ukrainians and that of the Canadian Indians is not without parallels. For us, too, an ancient Ukrainian word "Boh" came to represent the Omnipotent God, whose nature is Love, proclaimed by Christian missionaries. We, too, had a concept of a supreme God, called Svaroh (the god of Heaven), whose son was called "Dazhboh" (god who gives). Besides these were, of course, other gods and spirits who had to be appeased and rendered benevolent by means of sacrifices.

Metropolitan Ilarion's monumental work *Pre-Christian Beliefs of Ukrainian people (Dokhrystianski viruvannia ukrainskoho narodu)*, written for the most part in 1946 in Lausanne, Switzerland, and published in Winnipeg in 1965 by the Research Institute of Volyn, is a valuable compendium of information about the religious world-view of early Ukrainians in which these gods and spirits played a part. Valuable, that is, to those interested in expanding their knowledge of Ukrainian "roots" and thus, perhaps, of the Ukrainian national character.

Metropolitan Ilarion stresses the importance of this path to such awareness. And the search for roots has come to be a common phenomenon in Canada. The success of the Cultural Immersion Camp "Selo" organized for the past decade by the Canadian Ukrainian Youth Association (CYMK), featuring study of these beliefs and the ritual-theatre enactment of some of the rituals, shows this to be very much a going concern among young Ukrainians in Canada. In addition, the appearance on the Ukrainian emigré religious scene of the "Native Ukrainian Faith" (RUNVira) movement makes rudimentary knowledge of Ukrainian pre-Christian beliefs very important indeed to Ukrainian Orthodox who wish to retain their faith and defend and propagate it among their fellow Ukrainians.

Metropolitan Ilarion describes his topic with sympathy and understanding, adding many illuminating illustrations from Ukrainian folk life and culture. As he compares Ukrainian pre-Christian beliefs with those of other peoples, it is evident that he considers the Ukrainian ones superior with regard to their humaneness and

their general adaptability to the ethical system of Christianity. He does not hesitate, however, to be critical. For example, he argues that sacrifice of human beings was not unknown in our pre-Christian history, adding that historian M. Hruschewsky, who maintained that this was not the case, does not present convincing evidence to support his position (pp. 164-5). He also notes the clannishness, hence national division, that these beliefs supported and even demanded.

Metropolitan Ilarion sounds disparaging at times of the zeal of early Ukrainian Christians in doing away with traces of pre-Christian beliefs which makes a study of them today very difficult indeed. However, he notes the positive influences that Christianity had on the life of the Ukrainian people. For example it brought an end to the burning of wives at the funerals of their husbands (p. 354). It also made the work of government of the people generally an easier task (p. 409), thereby contributing to the consolidation of the Ukrainian nation.

I would have liked to see the Metropolitan develop more clearly and expansively the idea — now widely accepted among missiologists — that pre-Christian religious beliefs provide a proto-evangelion, that is a basis for the spread of the Christian Gospel, since they contain prototypical symbols which find their fulfilment in the Gospel. For example, decorated eggs (*Pysanky*) used in pre-Christian times provided a clear type of Christ arising from the tomb. Even the pagan gods provide types: God the Father had a prototype in Svaroh, the God of Heaven, and God the Son, in Svaroh's son, Dazhboh. Is this fulfillment not shown in the Christmas Troparion in which Christ is hailed as "the Sun of righteousness" who replaces the created objects worshipped before His coming, the stars.

All too often one hears (especially from the "Runvisty") that Christianity was a system artificially — even coercively — imposed upon Ukrainians. It almost sounds as though a great wrong was done to our ancestors in bringing them into Christianity — as though this made them less than they might have been, although it is admitted (not by the "Runvisty" however) that there may have been benefits derived later on. I believe there is evidence in Metropolitan Ilarion's book that Christianity, at a very early stage of our history, was ardently embraced by Ukrainian of all classes as something familiar and dear to them, and the pre-Christian beliefs and culture actually assisted in preparing the way for this. This is something that ought to be systematically pursued and expanded upon by Ukrainian theologians.

IHOR G. KUTASH

Metropolitan Ilarion, SERVICE TO THE PEOPLE IS SERVICE TO GOD, "Nasha Kultura," Winnipeg, 1965, pp. 119.

Within certain streams of Christianity, there has been a strong tendency to see man as totally corrupt, as filled with evil and little good, as a creature lacking in much importance. More often than not, this view has been linked to a picture of a capricious and judgemental God who is seen as a stern judge or a harsh "father." Some philosophical and political systems, as well, have also attempted to portray the individual person as of little value, a contributing cog to the good of some imaginary and abstract idea — the masses. Metropolitan Ilarion, in his book, *Service to the People is Service to God*, written in Ukrainian in a clear and lucid language, challenges these views and shows that they are opposed to the teachings both of the Old and New Testaments, as well as of the Fathers of the Church.

The picture of man presented in the Bible is realistic; Moses is a murderer, David is an adulterer and a murderer, etc., but this picture of fallen man in a fallen world is completed with a strong emphasis on man's inherent worth and his potential goodness. Man, according to psalm 8:5-6, is little lower than God (not angels, as this is sometimes translated points out Metropolitan Ilarion on page 8). In fact, no one should rule man but God — man is to rule all of creation. Christ, in the fifth chapter of Matthew's Gospel, calls on man to be perfect, for man is made in the image and likeness of God, as no one else is. Man is a son of God for whom cruelty and evil are unnatural. But man *can* be cruel and evil because of his alienation from God, an alienation which is called sin. Man has been redeemed by Christ's sacrificial death, but how is this redemption to be made visible to the world? The answer to this is given by the twin commandments of the New Testament to love God and to love one's neighbor. In other words, our new and redeemed status is made visible, becomes a witness, through the love exhibited by us. But, one could argue, loving God and loving man are two different and separable actions and shouldn't one predominate over the other? Not so, answers Metropolitan Ilarion. To love God, and to separate Him from our neighbor, brings an inherent risk of making love into an abstraction, something which can degenerate into a situation where we "love" God and hate our fellow man (1 Jn. 4:20). The twin commandments are inseparable and form a unity as indivisible as the unity of the two natures in Christ. Christ, who loved God supremely, how did He exhibit this love? By loving man and by dying for him. How did Moses show his love for God? By serving the people of God, Israel. Thus, we can see that the incarnation of our love for God, of its existing and acting in our world, comes through our love for man, a love that can be expressed through specific actions and deeds in our lives. This is further underlined by the fact that when we serve Christ, we serve God *and* man, for the two are united without con-

fusion in the uncreated second person of the Holy Trinity. From this we can see that to serve and love man in no way detracts from service to God, but in fact, permits the latter to be something real and concrete in this world.

The Church should be, although this has not always been the case in history, the vehicle par excellence whereby the two services — to God and to man — are combined into one. The Church operates on the principle of *Sobornist*, a principle of co-inherence of its members who care for each other, who pray, suffer and are saved together, all of which brings a thirst for social justice and equality. Anyone who claims that the Church is anti-social, betrays his lack of knowledge of Christianity. The religion of the New Testament is eminently social, as superbly attested to by the criteria for separation of the goats and the sheep at the Last Judgment (Matt. 25:31-46). The acid test of one's position with Christ is one's relationship to one's fellow man. It is they who have loved and had compassion on their neighbors — it is they who are saved, who now enter the Kingdom of God to be united with God.

Before we end this review, we should make a few comments about a possible misconception that may arise from the title of the book. The Ukrainian title may be translated as: to serve the nation is to serve God, and this may lead one to assume that there is a chauvinistic underlining to the theme of the book. This is completely incorrect because Metropolitan Ilarion does not exhibit an overexaltation of nationalism — nowhere does he place the nation above God but, in fact, states on page 30 that Christianity is above states. But at the same time, he implicitly shows that those who wish to totally ignore the concept of nationhood, are working from erroneous conceptions. The conception of nationhood is evident throughout the whole of the Old Testament and yet, nowhere is it openly criticized or condemned as something inherently wrong. But, and again we touch on the heart of the book under review, if we throw away the concrete and the specific (nationhood) to accept only the abstract (the general good of some general mass) we run a very serious risk of not loving anyone. One grows in love from small circles to ever widening ones. First, a child loves the family, then a community, then a nation, and then, expands this to include other nations and races. If one does not love those with whom one has much in common (language, history, tradition, etc.), how can one love those who are different?

The theme of Metropolitan Ilarion's book is just as valid today as when he wrote it and will be valid in the future for it deals with the essence of Christianity — Love of God and of man. But this love must be active and specific (pages 58-60) for love, like faith, without works is dead. The situation the world finds itself in originates in hate and the antidote to this is to love people by serving them. All of this is of crucial importance and is echoed by an Anglican writer in a sermon entitled, *The Weight of Glory*: "Next to the Blessed Sacrament, itself, your neighbour is the

Ilarion, Metropolitan, A BOOK OF OUR SURVIVAL OUTSIDE UKRAINE — КНИГА НАШОГО БУТТЯ НА ЧУЖИНІ; Бережимо все своє рідне! Історично-ідеологічні нариси. Вінніпег: Українське наукове товариство, 1956. 167 стор.; 20 стор. BR 937. U4 I 38, 1956.

In this centennial year of the late Metropolitan Ilarion (1882-1972) to those who knew him it is the time to reminisce and ponder. His presence was towering and his influence on the Ukrainian community in his lifetime was undeniable and it extends to the present generation.

To introduce Metropolitan Ilarion to someone who did not know him is a complicated task because he was a man of many interests and tremendous output.

Metropolitan Ilarion reveals motives of his life in his book which is presently reviewed, entitled, *The Book of our Survival Outside Ukraine*.

This is an ideological testament to his spiritual children exhorting them to preserve everything which is part of their heritage. He says: "And really this book, this my Word, is really intended to this purpose, to show clearly the true path for Ukrainians which we ought to traverse, so that we do not disintegrate, but remain Ukrainian worthy sons of one's on native people." (pp. 12, 13).

This book is divided into five parts: 1. Introduction, II. One's native people and fatherland, III. Orthodox faith, IV. Let us cherish everything which is our own, V. Let us always be Ukrainians! These five parts methodologically are divided into 19 sections and many small subsections.

The author gives guidelines to the young of present generation arguing and giving examples from the history of our faith, Church, literature and customs.

The style is very much his own: paternal, rhetoric, erudite and intimate at the same time. It is his Word.

This book can be compared in genre and style to Volodymyr Monomakh's *Instructions to the Children*. Both give a spiritual portrait of their respective authors, review of the past history, and concern about the future generation.

The book is lucid in a language that is simple and stately.

The author's premises are that to be happy one ought to be faithful to God our Creator, who created us as societal beings. Consequently, everything which we have we apparently owe to our community through which we have received our inheritance, that is through our family, people and culture and God gives us the

holiest object presented to your senses. If he is your Christian neighbour he is holy in almost the same way, for in him also Christ vere habitat — the glorifier and the glorified, Glory Himself, is truly hidden."

ALEXANDER MELNYK

means to be happy and to make others happy. As we are heirs of the past so we should be committed to endow the future generation.

As members of the Ukrainian community we should be aware that "the struggle for Orthodoxy has transformed Ukrainian people into a nation which identifies itself as a nation." (p. 47). "Furthermore, from our history our Orthodox faith is that which is the most precious which Ukrainian people made and have!" (p. 111).

This book is perhaps best to introduce oneself to Metropolitan Ilarion. The author declares his intentions himself: "I wrote this book with the blood of my heart... This is my confession, which I make to the whole Ukrainian people, to all Ukrainian clergymen... This is the confession which I shortly shall take even to the Highest Judges of ours, — to the Just Lord... I wrote this confession after life-long study of Ukrainian history and Ukrainian Church, I wrote it in the twilight of my toilsome life. This confession of mine is the result of my whole lifespan. And this conclusion is based not only on what I have learned, but also on the wide and deep experiences throughout my life" (pp. 160, 161).

I feel that this book more than any other will be studied to learn of Metropolitan Ilarion's outlook and influence.

A. TETERENKO

INTERVIEW WITH ANDREW TETERENKO

BY DAVID THIRLWALL

(Reprint from *Manitoba Library Ass. Bulletin*, Vol. 12, No. 3,
June, 1982 — Ed.)

St. Andrew's College in Winnipeg, has occupied a corner of the University of Manitoba campus since 1962. It has always kept much autonomy, however, maintaining its own residence for its students who are there primarily to train for priesthood in the Ukrainian Orthodox Church. By the members of the university community, who daily pass its quiet gates, it is largely ignored, but occasionally held in a certain awe as a bastion of mystical eastern culture. The latter was certainly my feeling, until stepping through its gates for the first time, I was surprised to find a continuation of the usual Manitoba air, plain old grass and real walls. Proceeding into the east wing I found a real library door, with real library hours posted, and behind that...?

The realm of Father Andrew Teterenko is a small library. It is the size of an elementary school library, and similarly equipped — long wooden study tables, an imposing circulation desk, a modest collection of encyclopedias and textbooks, miscellaneous pictures of important-looking elders along the walls, and, glowing brightly on the magazine rack, the orange cover of the *MLA Bulletin*. In the midst of all, stands the librarian, Teterenko.

In him perhaps resides some of the mysticism I had expected. His heavily accented speech and manner, which on the surface seems short and formal, are juxtaposed by a playful enthusiasm which emanates from him through his sudden gestures and bright eyes, and through a sly cat-like grin which frequently breaks the surface.

He is happy to give me a tour of his realm. There are about 4,100 books in this reading room, mostly theological reference works in Ukrainian and English. He meticulously points out all the highlights of both books and furnishings — a Russian reproduction of a 14th Century Church Slavonic manuscript, a Russian edition of the *Brockhaus* Jewish encyclopedia, and a massive painting above the circulation desk...

"That is Taras Shevchenko. S-h-e-v-c-h-e-n-k-o, that's Library of Congress spelling. We have a monument to Shevchenko at the Legislative Building. You must have seen it. Shevchenko is greater than everyone, to the Ukrainians!"

According to Fr. Teterenko, besides the local resident and summer students, many others use St. Andrew's College Library.

"We have people from the community, Ukrainians and non-Ukrainians. Especially, we are pleased that many scholars from Canada and the outside come to St. Andrew's, to do their research

— from Australia, Europe and the States. And not all are of the Orthodox faith. A whole Lutheran college came from the U.S. once and spent a whole week here. There are also people coming from the Ukraine. Naturally, only communists are allowed to visit and represent the Ukraine. They all have very official titles. Some writers, some artists. They want to see for themselves this significant institution, not only a Ukrainian library, but a whole Ukrainian college so far from home! Unofficially, we have a good reputation in the Ukraine."

I am surprised that the tour is not quickly ended. From the reading room we pass into a larger adjoining room filled with row on row of bookshelves. The shelves are filled with volumes on every subject in Slavic languages, English and Greek. They are arranged in rough subject order. These are some of the cache of 30,000 or more books awaiting cataloguing. In the aisles, are more books in cartons. We also visit the rare books room, a strong-room resembling a great root cellar. Stacks of manuscripts and books line the cold walls and more are heaped on the floor. As if by random. Fr. Teterenko chooses an item from the pile, a colorful musical manuscript from 1625. Amongst the rubble are the college archives and a collection of Orthodox Church music in manuscript. My guide seems at his happiest in this room. He later shows me a bibliography called *East Slavic Cyrillica in Canadian Repositories* (by I. Gerus-Tarnawecka. Winnipeg: Society of Volyn, 1981) in which the St. Andrew's College Library and his own private library figure prominently.

We then visit a succession of rooms scattered about the building, a book store, a microfilm room, rooms with more cartons of books; they together form the librarian's realm.

"How did you acquire all these books? I asked.

"We don't buy much. We can only afford a few hundred dollars per year, because we are maintained by private donations. First we must pay maintenance cost, the faculty, the staff, etc. and then the library might get some. We try to buy all the latest books in theology, especially if they are in English. Many of the books have been donated to us."

"Could you name any notable donors of books?"

"Many of our books are from the Metropolitan Ilarion [Ohi-jenko] collection, including old manuscripts and printed books from the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Then we had a Judge Stechishen . . . [he spells the name for me] — that's not how Library of Congress spells it. Judge Stechishen was keenly interested in religion. He was an avid reader and he collected a lot of different things, but essentially Church Law. These theology books are very obscure. And Father Kudryk, now he was the first editor of *Ukrainian Voice*, since about 1910, till 1924 I think. He was very much interested in the Enlightenment Movement and so forth. He was promoting that among Canadians. He took part in the original

Ukrainian credit union, the wheat pool, all kinds of things. In number, most of our rare books are from his collection... not in quality, just in number! We have kept rare items which in another setting would be destroyed: booklets on Ukrainian populace, immigration, folklore and Ukrainian settlement in Canada."

"You say that there are about 4,100 books which have been catalogued."

"Yes, and 4,100 more which are catalogued but not processed."

"Who catalogued them?"

"I did!"

"How?"

"By researching how they were catalogued by other libraries. I checked for bibliographic descriptions to fit our books and I adapted. My wife types up the cards. For years we couldn't afford a librarian; then for years we couldn't find a librarian. There were many who had a library degree, who couldn't read the language or orient themselves to the subject." [Here he digresses into a lecture on the subtle dangers of dealing with theological subject headings, like Canons. Then abruptly he sums up.] Someone had to come in who could handle the subject matter. I was pressed into service."

"There must be many special problems involved in cataloguing Ukrainian materials."

"I ignore them. There are those problems — people not understanding the language, wrong spellings — that is not the sign of good librarians. During the war, you see, many books were not considered important. They were given poor treatment, or ignored. [He pauses to assemble something from his memory.] "Yesterday I came across a new book in the *National Union Catalogue*. We have the book. The author, usually in Ukrainian, is BUCHYNS'KYI, initials I.O. The book is in Ukrainian, his name is right on the cover like that. In *NUC* they have BUCHINSKI, initials I.E.; his name has been given in Russian form... but the book is in Ukrainian", he shrugs in disbelief. Another example Fr. Teterenko gives is LC's use of the heading RUTHENIA to describe parts of the Ukraine. Ruthenia was the name used long ago for the province of the church in that territory. A book in *NUC* on 'Climate in the Ukrainian Carpathian Mountains' bears simply the subject heading RUTHENIA. "I could change the cataloguing, or I could stick with it and be embarrassed by people ponting it out."

"Which books will be catalogued next?"

"Our priority would be that we want everything pertaining to Ukrainian studies and Orthodox studies, religion and history. But, if people ask for certain uncatalogued books, the books are sorted. I know where they are. If one book is asked for enough, it gets catalogued."

"Do you think some day all your backlog will be catalogue?"

"I suppose about 1991 I could see it, if we go the rate we are going now. As you know, we will never be without a backlog."

Books will be coming in and certain items will defy classification. But if things go as they are going now, they will be catalogued. If! Unfortunately, libraries are not appreciated by people who do not use libraries — 'a waste of money' they think."

There seems to be so much work here for one person. I am anxious to hear Fr. Teterenko describe the rest of the library staff.

"I am the librarian. I am responsible for the library, though I have no special library hours. My wife works here full-time. We have a couple of students working here part-time, straightening out the shelves and so forth. That's it."

The upward chain of command is more impressive.

"My boss would be the principal of the college, the chairman of the board of directors (Justice John Solomon), the Chaicellor and the Metropolitan (Andrew Metropolitan of Winnipeg and All Canada) ... and since this is an institution supported by donations, anyone who has donated anything can also tell me what to do." [I chuckle, so he emphatically adds] "I have a free hand in deciding library matters, and there is moral support... but the college is always in financial straits."

The University of Manitoba has recently made contact with St. Andrew's through the Centre for Ukrainian Studies. The Centre, directed by Dr. N. Aponiuk, permits students to spread their studies between the University's Slavic Studies Department and St. Andrew's College. This project has increased the human and material resources of the Slavic Studies department. The benefits for St. Andrew's are less clear. The library certainly has received no special support.

"How does the new Centre for Ukrainian Studies affect you?"

"Ukrainian Studies people officially should be served by the University's Slavic Studies collection. However, items which they have in their rare book room are in our stacks. The graduate students in Ukrainian Studies find they have to come here."

"Do you foresee amalgamation with the University Libraries?"

"Amalgamation, that is impossible. Half our collection is the Metropolitan's. It was left in trust. We have to keep it separate, legally. The other half of the collection, much of it the U of M does not need or want. U of M could put Slavic Studies here" [he smiles, but then points out the serious possibilities, finally sighing,] "but I do not understand those matters."

Rev. Teterenko came from the Ukraine to Canada in 1948 by way of Poland, Czechoslovakia and Germany. Himself a graduate of St. Andrew's College, he has pursued a double career of priest and teacher. "I taught here ([St. Andrew's] since 1976 — Biblical studies, then church music. In the past year I taught no courses. All the time I had a parish. From 1974 till 1977, I was at St. Mary's Cathedral. One year I was in Dauphin, 1977 to 78, and commuting to classes. Since 1978, I am here in Winnipeg. I have All Saints'

parish in Transcona. I am here [in the library] supposedly only for consultation, supervision and occasional dabbling."

"How is it that you find yourself involved with the library?"

"I was appointed. I am a bibliomaniac. I have a lot of books myself. I had a reputation that I knew something about books. The library needed order; they thought I could bring order to it, . . . or maybe they thought I was dull enough." The famous grin appears.

"Did you have any taste of library work before?"

"In the early 50's, when I was a student we began to catalogue books. I worked as a volunteer. That was the only other connection with the library. We had a Miss Helen Mychaylenko; she was a student. She took on the task of registering the books. She asked me to help her because she didn't know anything about theology. In the old college [previously St. John's College, Church Avenue], it was not really a library. We just had a room and the shelves, and the books arranged, as one student put it, according to the tastes of the rats."

Finally, I ask Father Teterenko about continuing his library achievements into the future. He is modest to the end.

"I find library work satisfying. It is refreshing and relaxing. After thirteen hours of my work, I am physically tired, but eager for the next day in the library. Now I am interested enough to learn about librarianship. I don't see myself in it as a career . . . maybe as a bibliographer. I intend to continue taking some library courses. I could end up being useful to some people in the area of Ukrainian studies."

ІЗ ХРОНІКИ КОЛЕГІЇ СВ. АНДРЕЯ (1981-1982)

ВИПУСКНИКИ БОГОСЛОВСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ:

Доповнення: У списку випускників-докторантів 1975 р., поданому у „Вірі й Культурі” ч. 3, стор. 164, пропущено ім'я Всеч. о. Протопресвітера Сергія Геруса, що отримав диплом Доктора Церковного Права в листопаді 1975 р.

У списку рукоположень абсолювентів 1978-79 рр. пропущено ім'я бл. п. о. Данила Мацелюха; він був рукоположений у диякони 1978 р., а в священники 1979 р. Всеч. о. Данило Мацелюх упокоївся в Бозі у вересні 1981 р.

1982: Ліценціят Теології: прот. Петро Бублик, Тимофій Гавриш, Свящ. Тарас Крочак і Григорій Мельник; **Диплом Пастирських Курсів:** Диякон Володимир Макаренко.

ВИСВЯЧЕННЯ АБСОЛЬВЕНТІВ КОЛЕГІЇ СВ. АНДРЕЯ:

1982: Чернець Ілля (Іван Фургаль) — ієродиякон; диякон Тарас Крочак — священник; диякон Володимир Макаренко — священник.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОЛЕГІЇ ПОЗА КАНАДОЮ:

1982: У січні Ректор Колегії Св. Андрея, прот. Олег Кравченко, і студенти богословія Тарас Удод і Григорій Мельник узяти участь у Консультації Православних Богословських Шкіл, що відбулася в Семінарії Св. Володимира в Нью Йорку, США.

АКАДЕМІЧНІ ГОСТІ:

У березні Колегію Св. Андрея відвідав д-р Франко Сисин, професор Гарвардського університету; він був гостем-доповідачем Центру Укр. Канадських Студій.

ІНШІ ВАЖЛИВІШІ ПОДІЇ І ДАТИ:

1981: У днях 7 і 8 листопада відбулися Рокові Збори членів Колегії Св. Андрея.

1982: У січні-березні, заходами Православного Студентського Т-ва, відбулася серія викладів на тему Святе Передання в Православній Церкві.

У березні відбулася серія викладів у Центрі Українських Канадських Студій; виклади дали професори: Олег Герус, Роман Єренюк, Стела Гринюк і Франко Сисин.

У травні Колегію Св. Андрея відвідали гості з Австралії: д-р О. Островський-Мотика, М. і Д. Островські, Боженна Коваленко і Дмитро Чуб.

АВТОРИ Й РЕЦЕНЗЕНТИ „ВІРИ Й КУЛЬТУРИ” ч. 4:

Митрополит Андрей — в мирі Григорій Метюк, Первоієрарх Української Греко-Православної Церкви в Канаді.

Професор Іван Огієнко — філолог й ідеолог українського народу, Митрополит-Первоієрарх Української Греко-Православної Церкви в Канаді 1951-1972.

Григорій Удод — митрофорний протоієрей, доктор філософії, Голова Президії Консисторії УГПЦеркви в Канаді й професор Історії Укр. Православної Церкви Колегії Св. Андрея в Вінніпезі.

Юрій Мулик-Луцик — доктор філософії, професор-емерит Колегії Св. Андрея в Вінніпезі, колишній редактор „Вісника”, „Нового Літопису” та „Віри й Культури” чч. 1 і 2.

Сергій Герус — протопресвітер, доктор Церковного Права, професор-емерит Колегії Св. Андрея в Вінніпезі.

Іраїда Герус-Тарнавська — доктор філософії, професор Славістичного Відділу Манітобського університету.

Іван Стус — протоієрей, доктор філософії, настоятель Собору Св. Покрови в Вінніпезі й професор етики Колегії Св. Андрея.

Іван Коровицький — богослов, професор Семінарії Св. Софії в Савт Бавнд Бруку, США.

Михайло Подворняк — редактор і письменник, довголітній співпрацівник Митр. Іларіона.

Едвард Касинець — науковець-бібліотекар, колись у Гарвардському університеті, а тепер у Берклеї, Каліфорнія.

Оксана Ашдаві — з дому Мулик-Луцик, колишня студентка Вінніпезького університету.

Мирон Клиш — англomовний перекладач „Віри й Культури”, абсольтент Колегії Св. Андрея і Манітобського університету, настоятель церкви Св. Юрія в Вінніпезі.

Степан Ярмусь — редактор, протоієрей, доктор душпастирства, професор Пастирського богословія Колегії Св. Андрея, настоятель церкви Св. Володимира в Кенорі, Онт.

Андрій Тетеренко — рецензент, протоієрей, бібліотекар Колегії Св. Андрея, настоятель церкви Всіх Святих у Вінніпезі-Трансконі.

Ігор Куташ — рецензент, член Консисторії УГПЦеркви в Канаді, настоятель Собору Св. Софії в Монреалі, Квебек.

Олександр Мельник — рецензент, доктор органічної хемії, професор Ван'є каледжу в Монреалі, Квебек, студент богословія (кореспондент) Колегії Св. Андрея.

Ростислав Глукко — автор обкладинки, мистець в Англії.

ФУНДАТОРИ „ВІРИ Й КУЛЬТУРИ ч. 4:

Консисторія УГПЦеркви в Канаді	\$2,000.00
Блаж. Митр. Мстислав	316.25
Управа Собору Св. Покрови в Вінніпезі	200.00
Братство Св. Покрови (Собор Св. Покрови) у Вінніпезі	200.00
Всеч. о. д-р Іван і Добродійка Надія Стуси	100.00

Усім фундаторам признання й сердечна подяка!

Управа БТМІ

У П Р А В А

Богословського Товариства ім. Митрополита Іларіона

Голова — Всеч. о. прот. Олег Кравченко

Заст. голови — Протопресвітер Сергій Герус

Секретар — Прот. Степан Ярмусь

Касир — Всеч. о. прот. Сергій Кіцюк

Член — Всеч. о. прот. Андрій Тетеренко

Адреса Управи

METROPOLITAN ILARION THEOLOGICAL SOCIETY

ST. ANDREW'S COLLEGE IN WINNIPEG

(UNIVERSITY OF MANITOBA)

475 Dysart Road

Winnipeg, Manitoba, Canada R3T 2M7

